XIX. SZAKASZ.

KÖZOKTATÁSÜGY.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A népnevelés fejlődése.

I. A középkori európai intézményektől s a Nagy-Károly-féle eszméktől megtermékenyített keresztény iskola a minta, mely szerint a népnevelés nálunk is megindul. Az első iskolákat a szentbenedekrendi kolostorok, majd a premontrei-, cziszterczi-, Ágostonos-, Domokos-, Ferenczrendi szerzetek s a János-vitézek, a templomosok és a német lovagrendek állítják. Kivülök plébániai alsóbbfokú iskolák is alakulnak, melyek a hitelemzésre terjeszkednek ki, de csak a XIV. századtól általánosabban. A kolostoriak az elemi ismereteken kívül utóbb a hét szabad művészetet s a rhetorikát és dialektikát is felölelik. Az első székesfejérvári székesegyházi iskola után a XIII. századtól kezdve több hasonló intézmény működik s azok hasonlókép az artes liberales-t és egyházjogot tanítják. S vannak a kir. udvarban főnemes ifjak részére iskolák, valamint vannak főpapiak, végül külön városiak, a hol a latint nem mindenütt tanítják. Az egyetemi fokú oktatásnak kevés a nemzeti jellege, lassankint a latin a kizárólagos nyelv benne. Ifjaink a XIV—XV. században a külföldi egyetemeken járnak, főleg Bécsben, hol a magyarok külön bursa-kba állva, 21%-ot tesznek. A XV. század végén lesülyed az egyháziak tudományossága; majd előbb a protestantizmus kelti életre a megtámadt humanizmust az iskolában, 1561-től pedig a kath. egyház állítja vissza a jezsuitákkal a humanisztikus iskolát. A jezsuita kollégium, minő a kassai, a XVIII. században a magyar nyelvet is erősen tanítja, de azért a nemzeti jellege annyira nem domborodik ki, mint a protestáns iskoláké, melyek 1671-től «articularis helyekre» szorulnak le. Az 1777-iki «Ratio educationis publicae» az iskola elé az államczélt tűzi s az elemi vagyis nemzeti, népies irányú iskolának I. falusi, II. mezővárosi, III. városi, IV. normális faját jelöli meg. 1790/91 biztosítja a magyar nyelv tanítását, de azért az oktatás a közép-

fokon kezdve mégis latin. Az 1806-iki, II. «Ratio e.» némileg lejebb szállítja amannak követeléseit, a leánynevelést és a nemzeti érdeket jobban támogatja. A protestáns iskolák a gyakorlatban többnyire utána járnak. A magyar nyelv ügyében vármegyénk 1805-ben a felső vármegyék álláspontját fogadja ugyan el, mert «jó idegen nyelvű hazafiak vannak», de azért a követi utasításokba beveszi, hogy annak érdekében a rendek minden követ mozdítsanak meg, 1842-ben pedig nyomósan kívánja a magyar nyelv általános tanítását, úgyszintén 1881-ben. Az 1806-iki nemzeti érdeket, a magyar nyelv kötelező beállítását az 1868 : XXXVIII. t.-cz. — a népnevelés általános szabályozása alkalmával — valósítja meg, továbbá az 1891. év, mikor a kisdedóvás kötelező voltát határozza el az országgyűlés. A magyar nyelv tanítási képességét az 1879-iki és 1907-iki népiskolai törvények biztosítják.

II. Vármegyénk népnevelésének fejlődésében fontos körülmény az, hogy míg az egyház másutt a káptalanokat utasította, hogy klerikusokkal szervezzenek fárai iskolákat, nálunk sem káptalan, sem fárai iskola nem létezett. Csak a városokban és 34 faluban létesül kath. plébánia az első századok folyamán, hol a templomi iskolába a papi állásra készülő parasztság elég szaporán jelentkezik s a tehetségesebbje írást is tanul.[1]

Másfelől a *szerzetesek és lovagrendek* veszik át az oktatás feladatát, még pedig idejekorán s az elemi ismereteken kívül a latin nyelvet, a missale-t, az egyházi szolgálatot, majd a triviumot és quadriviumot adják elő, hogy a jelöltjeik az egyházi szolgálatban és a főúri házakban helyt állhassanak. A zárdai iskolák latinokká válnak (Stift-Scholen).

[1] A lelkipásztorkodásra készülő papság az első időkben csak az ily falusi iskolában tanulhatott. Ennek magva a templom, melynek nincs még orgonája. A kántor, ki a gyermekekkel maga énekelte a gregorianusi énekeket, maga tanítgatta őket. Esetleg a plebános, vagy a papi segédje, vagy az iskolamester foglalkozott velök. Ugyanigy folyhatott a tanítás 1439 után a 14 szervezkedő gör. kath. egyházban, valamint 1545—63 közt a prot. felekezet körében. Tarczán a XIV. századtól van falusi iskola, hol 1516-ban János iskolamesternek 106 frt adóssága van; a tihanyi iskoláról 1529-ben történik említés.

A városi iskola alapjait a németség veti meg. Két rajban húzódik vármegyénkbe a flandriai németség: az egyik keleti, majd déli, a második déli és délkeleti irányban. Mindenfelé virágzó bányatelepek és városok létesülnek a hegyeink között. Az első raj a vármegye nyugati csúcsától: Plavniczától a Poprád-völgyön át a Tapoly-völgybe, majd Lénártó, Gerlach és Reichwald érintésével Bártfáig s onnan a Szekcső és Tapoly közt húzódó hegyeken le Hansdorfig nyomul; a másik pedig Stellbachon, Hamborgon, Schönwiesenen, Siebenlindenen keresztül Szebenben, Eperjesen és Sóvárt jelzi az irányát. A telepesek összeköttetésben maradnak a szászsággal, melynek fellendült iskolaügye van s a hol alkalmuk nyílik, egyremásra állítják fel a «Scrief-Scholen» és «Bürgerliche Scholen» jellegű iskolákat. Eperjesnek 1374-ben német, majd német-latin, Héthársnak és Hanusfalvának ugyanilyen, Szebennek 1405-ben, Bártfának 1376-ban német, utóbb latin iskolája van s ez idő szerint alakul latinná a berzeviczei templomi iskola, míg Nagy-Sáros sz. kir. város 1320-iki magyar iskolájából később magyar-latin alakul. Írást, olvasást, történetet, földrajzot s közhasznú gyakorlati ismereteket közölnek valamennyiben.

Az elég jól indult iskolára nemzeti szempontból végzetes nyomást a *huszitaság* gyakorol. Fő székhelyén: Komlós-Keresztesen s 70 anyaegyházában a saját nyelvű iskolák buzgón terjesztik főkép az isteni tiszteletre vonatkozó ismereteket, elég nagy műveltségű tanítóik is vannak, de hova hamarabb megtörik a magyarság felsőbbségét. Rövidesen szembe is kerülnek egymással: a falusi magyar úr, a városi német polgár s a hegyek közé vonult cseh, majd tót köznép. Mi természetesebb tehát, mint hogy a város kőfalakkal zárja el magát: külön politikai, társadalmi, jogi és vallási életet él s patronatusi jog alapján maga parancsol a templomban és iskolában. A papjait Németországból, a tanítóit Krakóból hozatja.

A városi iskolát az iparosság és kereskedőség érdeke teremti meg. A XIII. század közepétől, a lovagság hanyatlásával erőre kap a polgárság, melynek a kolostori iskola nem való. A városi iskola helye rendesen a templom szomszédsága. A város maga választja iskolamesterét: papot, világit, a kit aránylag jól díjaz. Három városunk tanítói élelmet a

plébános lakásán kapnak; a bártfainak 1521-ben külön lakása és 16 frtja van, míg az eperjesi 1454—1467-ig évi 6 frt fizetést húz.

Városi iskoláink egyéb adatai:[1]

Bártfán: 1434-ben az iskolamesteri fizetés 1000 ℔; 1435 ben van öreg iskolamester; 1438—39-ben 2500 ℔ (20 ar. frt) és 8 köl gabona a tanító fizetése; 1477-ben Simon baccalaureus, 1478-ban Orbán bacc. a tanítók. Az utóbbinak van segédtanítója is. 1506-ban György bacc.-t, a ki egy év óta nem kap élelmezést a paptól, a város 7 frttal kártalanítja; 1518-ban 12 frt a fizetés. A város különben 1449-ben 93½ frtot költ templomra és iskolára s évenkint fedezi a kiadásokat.

Eperjesen: 1440-ben van iskolamester, kinek a város másfélévi fizetéssel (38 vörös frttal) adós; 1455-ben János az öreg iskolamester; 1516-ban a tanulókért 32 ℔-t kap a tanító fejenkint; 1521-ben Stainhofer tanító 10 tanulót talál az iskolában, kik után 16 frt a fizetése; 1532-ben Fontanus Imre az első prot. iskolamester.

Szeben: 1435-ben az iskolamesternek kellő jövedelmet biztosít és igéri a plébánosi élelmezést, mely azonban nem kötelező; 1459-ben Lőrincz bacc. a tanító; 1545-ben 29 frt 26 ℔ a tanítói javadalmazás; 1547-ben a «Bedellus úr»-é pedig 2 frt.

Tanítói jutalmak: Egyházi szolgálatok czimén is kap Bártfán az iskolamester támogatást a Szűz-Mária-fraternitastól a «Salve Regina» énekléséért, az áldozóktól s az új biró üdvözléséért. Bártfa 1520-ban locatus-t (segédtanító) is alkalmaz; utóbb Stöckel iskolai törvényei praeceptort említenek.

Tanulók jutalma: A scholarisok külön díjazásban részesülnek Bártfán, a hol az épitő-köveket és a csürben a tizedet irják össze, zsoltárt mondanak, vásárkezdésre harangot húznak, a Krisztus koporsóját őrzik, az új birót és tanácsot üdvözlik; Eperjesen, a hol a szentség előtt énekelnek, a szentmártonnapi ünnepen kántálnak, vásárkezdésre eső nagy vihar elé harangoznak, a szent sírnál őrködnek. Ugyanitt őrködésért 1443-ban 14 ℔, a vásárra jeladásért pedig 25 ℔ a díjuk; s mint egyes városokba küldött követek is szerepelnek.

Iskolai felszerelés: Bártfán 1434-ben az iskolát kimeszelik; itt és Eperjesen van kályha az iskolában; Bártfán van asztal, tábla (1509-ben ½ frt) és üvegablak; az eperjesi iskola tűzifát kap.

[1] Bártfa és Eperjes fiatalságából a krakói egyetemnek 1493—1558-ig 1892 magyar növendéke van. Bártfa 1554—94-ig 11 ifjút küld Wittenbergába, Görliczbergbe, Morva-Iglóba, Gráczba, Krakóba, Boroszlóba, Lipcsébe; Eperjes 1555—78-ig hatot Wittenbergába s három főúr 1579—94-ig hatot ugyanodą.

A városi iskola tárgyai: az írás, olvasás, számolás, vallás, ének és a latin nyelv elemei. Előfordul városi *latin* iskola is, hol a latin grammatikát Donatus alapján tanítják, valamint *német* iskola: a «Briefschule». A XIV. századi iskolai elv: a szív és elme együttes képzése jut érvényre valamennyiben.

A falusi és városi iskolán kívül a *jobb nemesi család* nevelőt tart a háznál, a ki azután fárához jut idővel. A *nőnevelés* az otthonon kívül apáczakézen folyik. Nálunk Budaméry Erzsébet *Boldog-Margit szűznek*, IV. Béla leányának *iskolatársa*, kivel: «eg könben tanolnak, olvasnak vala».

III. A kath. papság a humanista korban nem idegenkedik a *reformációtól*. Tért is hódít az a körében s hamar hatalmába keríti Luther elve alapján, ki a népoktatás körét kiszélesíti, az iskolát. A tudomány terjesztése a kor jelszava s az iskola, melyet a protestantizmus készen talált, már létfeltételnek mutatkozik. Vármegyénkben különösen gyors és nagy a fellendülés: Bártfát Luther és Melanchton, Eperjest Luther buzdítják az iskola fejlesztésére. Nem csoda, hogy a városok kiváló tanító-erőkhöz jutnak, minők: Bártfán Stöckel Lénárt, Eperjesen Stainhofer, Tordai Geleji Zsigmond és Fabinyi Lukács, Szebenben Stöckel János és Regius (Király) Pál; mi több, mindháromban rövid pár évtized alatt gimnázium alakul, valamint a nagyobb községi iskolák: a magyar nagysárosi, a német héthársi, a német-magyar hanusfalvai latinos jelleget öltenek, s a Berzeviczy-család 1530—1714-ig szintén gimnáziumot fejleszt a saját községében. A prot. lelkészség és tanítóság buzgó munkásságának alkalmas eszköze a könyvsajtó, mely Eperjesen már 1573-ban, Bártfán 1578-ban létesül.

A hit története főleg a XVI—XVII. században azt bizonyítja, hogy az egyház az egyént pórázon tartja. A protestáns eleinte alig különbözik a katholikustól: a szentek kultusza még nem halt ki, az ágostai h. ev. a képeket nem üldözi. Stöckel Lénárt czikkelyei és az ág. vallás közt még nagy a

különbség: megtartja a fülgyónást, a szentek tiszteletét, a házasságkötést kath. felfogás szerint végzi, a misében csekély változtatást enged, az egyházi ünnepeket megtartja, a himnusokat énekelteti. Viszont a «bálványimádó lutheránus» és a «mohamedán kálvinista» egymásnak nagyobb ellenségei, mint a katholikusnak. Rudolf király rendelete tereli új irányba a protestáns vallást, mely azután szakít a római egyházzal.

A tanítás — a reformáczió kezdetén — merőben a hittan körül forog. A városi tanács is erősen szemmel tartja a tanítóját s megkívánja tőle, hogy istenfélelemre oktassa a fiatalságot, hogy ügyes emberül kerüljön ki a községbe. De gondoskodik is az iskoláról és tanítóról s a birságokat gyakran nekik ítéli oda. A tanácsnak ez a befolyása egyébként is hagyományos tiszte; mert hiszen a közigazgatásának egyik alapvonása az, hogy a közvallásosság épségén őrködik. A város hatósága demokratikus szellemű: nagy családnak tekinti a községet, melynek tényleg ő a feje.

A városi *elemi* oktatás így felvirágzik. A legtöbb szülő pontosan küldi az iskolába gyermekét. S a tanítók ügyességét a tanulók nagy száma bizonyítja. Nem egyszer azonban csak harangozó, kántor vagy orgonista vezeti az iskolát. A nagy diákok a kántort segítik, kinek többnyire papi készültsége van: a mit az iskolában tanít, az is a Szent-Íráson alapul. Ez a tanítás három osztályban megy végbe. Tárgyai: a grammatika, rhetorika, theologia és filozofia. A tandíj különböző. A fejlettebb növendék így lép ki azután az életbe, vagy a külföldi egyetemeken folytatja tanulmányait.

A tanítót a lelkész vizsgálja meg s ajánlja alkalmazásra. Ha iskolát végzett ember, három próbaszónoklat tartása után papnak is felszentelhető. A szokásos fokozat e szerint: diák-, kántor- és lelkészi minősítés. A tanítói alkalmazás nem állandó jellegű.

A protestáns iskolázás nálunk Stöckel Lénárttal indul meg, kinek családja 1472-ben fordul meg a vármegyében. Bártfa 1538-ban hívja, de

kitér a kérelem elől s csak 1539-ben foglalja el az iskolamesteri állást. Azonnal iskolai törvényeket készít Melanchton alapelvei szerint. Előadást d. e. 5—12 óráig tart; három csoportba osztja a tanítványait. Az I. o. olvasást, írást és kátét, a II. o. grammatikát és Terentiust, a III. o. latin és görög írókat, rhetorikát, poétikát és számtant tanul. Az I. o.-ban latin példatárt írnak. Írásbeli hetenkint van, melyet a nagyobb tanuló javít. Szabályozza a tandíjat is. Vannak külön ismétlések, s divatos a latin beszéd. A verés joga a senior pædagogus-t illeti meg.

A *tanítói elnevezések* ebben a korban — a XV. századbeli agilis (kiszolgált tanító) után — a literatus scholasticus, rector scholae, scholasticus. *Iskolai adatok:* 1609-ben Berzeviczén prédikátori (nagy) iskola van, mely vallási vitatkozásra oktat; egy-két, 17—19 éves ifjú (cantores Scholae B.) és egy öreg tanító működnek benne; 1565-ben Bozinkay Péter írja, hogy Mohács előtt Nagy-Sárosoń látogatta az iskolát és az ágostonosok templomában sokat ministrált; 1569-ben Baksay János említi, hogy 32 évvel előbb járt az eperjesi iskolában; 1649-ben Csécsey Mihály és Sztropkói Bertalan gondolnak vissza bártfai iskolai gyermekkorukra.

IV. A tridenti zsinat reformjai alapján lép fel a protestantizmussal szemben 1545—63 közt a *kath. visszahatás.* A kath. papság is köteles most már gondoskodni a népnevelésről s a püspökök alkalmas papnevelő-intézetek felállításáról, hol 12. évüktől készítsenek elő jelölteket. Az 1548: VI. t.-cz. azután egyenesen elrendeli az iskolák alapítását s az elpusztult egyházi javadalmakat juttatja nekik. I. Ferdinánd kiváló jezsuita tanférfiak betelepedéséről is gondoskodik.

Vármegyénkben a vallási versengés akkor tör ki, mikor Pázmány Péter a Forgách- és Klobusiczky gróf-családokat kitéríti, a melyek alattvalóikat is rákényszerítik vallásuk megváltoztatására. Eperjesen s a másik két városban azonban akkortájt nem volt róm. kath. egyház. A betelepített jezsuiták indítják meg ott az új versenyt, miközben a protestánsok a Trotzendorf Bálint prot. nevelő szellemében s a Bell-Lancaster-féle módszerrel tanítanak. Iskoláikat a rend, tisztaság és humanizmus jellemzik. Bocskay István felkelése idejében nagy már az ellentét a vármegyei magyar urak meg a német királylyal

tartó városok között. A linczi béke után alakul meg 10 tanárral az eperjesi kollégium. Viszont azonban erősbödik a visszahatás is, s a katholikusság a városokban kath. gimnáziumokat létesít. A szívós, gyakran erőszakos mérkőzések közepette sokat nyer a kultúra, de mindent veszít a magyarság ügye, mely a Szepességből és Gácsországból betóduló német, illetőleg tót és ruthén áramlatnak nem bír ellenállani. A XVIII. század közepétől kezdve már csak a romjai láthatók.[1]

A róm. kath. vallásra visszatért urak hamarosan vagy 40 ev. egyházat és iskolát foglalnak vissza s maguk is sokat áldoznak azok fejlesztésére. Üdvös verseny támad így az iskolai életben. A *protestáns* iskolák megalapítói rendesen jeles tanítók maguk is; a protestáns zsinatok és főurak (Horváth-Stansich Ferencz) nagyon felkarolják őket, de a városok (Eperjes, Bártfa) maguk is sokat törődnek velök s költenek rájok, kiváló tanítókat hozatnak maguknak, mint Bártfa hármat egyszerre, hol egyébként saját erők szintén képződnek, mint a Stöckel-családból. Az iskolaalapító maga szabja meg a feltételeit, a tanítás rendjét. Innen érthető, hogy falun latint, görögöt, sőt zsidót is adnak elő, míg a városi iskola túlnyomólag elemi keretű, bár az utóbbi a lelkész vezetésével «német» és «latin» irányt vesz. A *kath.* elemi iskola tárgyai: az olvasás, írás, egyházi ének és vallástan.

A tanító fizetése rendesen évi, a mihez a tanulói illeték és egyházi szolgálati díjak járulnak. Bártfán 1568-ban 62 frt a fizetés, 8 frt ajándék, továbbá 8 köböl búza és 26 öl fa. A segédtanító 40 frtot kap.

A tandíj Bártfán 1540-ben a tanítónak negyedévre 25 ₰, az altanítónak osztályok szerint 1, 7, 13 ₰; 1562-ben az idegen tanulótól évi 2 frt, a várositól negyedévre 14—26 ₰. *Szolgálati díjak:* Bártfán

[1] [Az 1821—22-iki Protonotarialis inquisitio jegyzőkönyve szerint a vármegye rónaságán még 117 tiszta magyar (Orkuta, Nyárs, Nagy-Sáros, Jakabfalva, Ásguth, Cselfalva, Komlós, Nagy-Szilva, Töltszék) vagy vegyesen magyar falu van.]

1562-ben a nagypénteki zsoltáréneklésért a tanítóknak 1 frt, továbbá recordatio jár a magistratusnál és az előkelő házaknál végzett szent énekekért.

A *bártfai* iskola különösen nagyhírű. 1506–32-ben három tanítója van, kik után Stöckel Lénárt, majd a fia működik ott. 1592-ig Fáber Tamás a tanítója. Ők létesítik az *első convictust* is. Amaz 1540-ben szabályozza a maga iskolai törvényeiben a szegény tanulók együttlakását, kik egy senior alatt állanak, de d. e. 10 órától koldulni mennek a városba. Ők egyúttal a harangozók. Fáber 1567-ben azt javasolja, hogy legalább 14 tanuló veendő fel a convictusba úgy, hogy a hét vagyonosabb fiú egy szegény tanulót élelemmel felváltva ingyen lásson el.

Berzevicze protestáns iskolájának 1599-ben van tanítója.

Eperjesen prot. tanítók: 1539-ben Fridericus András; 1550–54-ben Tordai Geleji Zsigmond, kinek 200 frtot, élelmet és lakást ad, a miért naponkint 1—2 órában rhetorikát és filozofiát tanít (alatta akadémiai színvonalra emelkedik az iskola); 1594 ben Boccatius János baccalaureus, a ki latin verseivel a «poeta laureatus» czímet nyeri.

Szebenben, hol már 1459-ben Lőrincz baccalaureus az «unser Schulmeister», 1568—99-ig nyolcz kiváló prot. tanító működik, köztük ifj. Stöckel Lénárt.

A falusi tanítónak azonban sokszor nyomasztó a helyzete. Hogy megélhessen, korcsmát, borbélyműhelyt nyit. Boccatius eperjesi prot. tanító «Hungaridos libri poematum. Bártfa, 1599.» cz. versében sanyarú sorsát említi a protestáns falusi tanítónak, mivel szemben a városok megbecsülik, sőt Eperjes és Bártfa a belső tanácsba választják be a tanítóikat. Eck Bálint, a krakói egyetem poeseos professora, mint tanító 1520 körül és Stöckel Lénárt az utóbbi város polgármesteri székébe emelkednek.

V. A népnevelés történetében nagy fordulatot jelez az 1770. év, mikor a falvakban is sürgetik az elemi iskolák felállítását. Mária Terézia amúgy is támogatja a kath. iskolát, valamint az eperjesi ev. iskolák szintén szabadabban fellélekzenek 1750 óta. Az 1777. év új tanulmányi rendszert[1] hoz, valamint nyolcz iskola-kerületi beosztást. Vármegyénk iskolaügye ekkor Péchy Gábor kassai vezetése alá kerül. II. József alatt a felekezeti iskolák minden vonalon virágza-

[1] 4295—1776. HT. r. — 1780-ban Szeben és Eperjes iskolái a régi állapotban maradnak meg.

nak; az 1790/1. XXVI. t.-cz. az ev. egyháznak birtokjogi létet ad, mire az — a róm. kath. hát és gör. kath. nyolcz járási iskolakörzettel szemben — két dekanátusba: a tarczaiba és tapolyiba osztja be iskoláit. A HT. 1808-ban új iskolaalapítókul ismeri el Wolkenstein Ferencz nagysárosi birtokost, a plébánost, káplánt és Fleischacker Józsefet, hogy nemzeti iskolát állítottak.

Az 1811. devalvatio súlyos gondjaiból legelőbb a gör. kath. egyház lábal ki: majd 1820-ban a leégett eperjesi kollégium felsegítését kath. műkedvelők kezdik meg s a nagy munkában utóbb, 1825-ben hasonlókép valláskülömbség nélkül vesznek részt a vármegye családjai, a mint az 1859—60. Pátens ellen az elsők közt küzdenek a kath. urak. Az ág. h. ev. tiszai kerület az 1851. ápr. 24—25-iki eperjesi ker. iskolai egyházi gyűlésből az uralkodóhoz felterjesztést intéz Berzeviczy Tivadar kir. tanfelügyelő szövegezésében, melynek két vezető elve: 1. az autonomia fenntartása az állam főfelügyeleti jogának kára nélkül, 2. a kormány megjelölte reformoknak a protestantizmus szelleméhez és anyagi erejéhez mért megkönnyítése. Az autonomia annak fogalma, hogy minden egyháznak joga a belső ügyeit a tulajdon elve és szüksége szerint rendezni s a legalkalmasabb eszközöket megválasztani, továbbá az iskoláit a nyilvánossági jog megóvása tekintetében védelmezni.

Még előbb, 1844-ben, az eperjesi püspök felhívására, a vármegye a népnevelés felvirágoztatása czéljából, melynél «alig ismer fontosabbat», bizottságot küld ki.

«A sárosvármegyei általános tanító-egyesület» 1872-ben kap alapszabályokat, a miben a megindítás szintén a Berzeviczy Tivadar érdeme.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Fő- és középiskolák.

A) *Ev. gimnáziumok.*

I. *Nagy-Sároson,* hol a protestáns vallás terjedését a huszíták 1441-ben készítik elő, s az iskola is fejlődik, 1583-tól kiváló ev. tanárok működnek. A magyar nyelv megtanulása czéljából 1627-től sokan megfordulnak ott, így valamivel később Quaestor Jakab lelkész, a ki «két tanárt hallgatott». Az ev. egyház 1672—82 közt templomra, lelkészlakra és iskolára kap engedélyt, de 1713-ban mindent elveszít.

II. *Berzeviczén* 1580—1714 közt egy elemi iskola és egy gimnázium van. 1621-ben az árvíz mindkettőt elpusztította.

III. *Héthárson* 1590—1747-ig áll fenn a német nyelvű intézet, melyet Barkóczy Klára bárónő pusztít el.

IV. *A hanusfalvai* gimnázium 1630—1721-ig működik.

B) *Az eperjesi kollégium.*

I. A reformáczió kezdetén[1] Bártfa, a «Magyar Wittemberga» emelkedik túlsúlyra az egyházi, de különösen iskolai téren. Ott Stöckel Lénárt szervező ereje annyira fejleszti az iskolát, hogy Eperjes és Szeben készséggel követik; sőt az 1546-iki Bártfai zsinat 16 articulusában eléri, hogy a felsőmagyarországi s így a sárosvármegyei városok közös alapelveket fogadnak el a hitélet és iskolai ügy rendezése körül, az 1549-iki lőcsei zsinat pedig az ő kidolgozása alapján terjeszti fel a királyhoz a «Confessio Pentapolitana»-t.[2]

Tordai Geleji Zsigmond szervezi tovább 1551-ben Eperjesen az iskolát, melynek rectora, conrectora, subrectora s még egy iskolamestere van. A közoktatásügy szembeötlő haladásának egyebeken kivül a tanszer-kereskedés fellendülése is tanuja. Egyidejű jelenség különben az 1555-iki pestis után a vidék magyar lakosságának a városokba tódulása. 1565-ben

[1] Története «Latin, német, és magyar nyelven 1593. Kassa, 1613.»

[2] L. XVIII. szakasz.

Eperjes Szebeni István biró alatt ev. magyar templomot építtet. Majd a Rueber János báró sárosvári parancsnok reformátori nagy munkássága s az eperjesi kiváló könyvnyomó-intézet felállítása[1] következik. Az iskola is annyira emelkedik hirében, hogy 1567 után már a *gimnázium* nevét viseli. A város, mely a «ius depositi»[2] alapján igen felgazdagodott, sokat is költ reá, sőt elvi dolognak tartja a rectoratustól ajánlott ifjaknak külföldön való tovább képeztetését.

1593 táján Boccatius János, kit Rudolf király «baccalaureatus poeta» czímmel és magyar nemességgel tüntetett ki, az új rektor, ki alatt, valamint utódja, Fabinyi Miksa idejében, messze földre eljut a gimnázium híre.

A XVII. század első szakában a váltakozó viszonyok: a Bocskay-párti nemesség és a királyhoz hű városiak surlódása s annak következtében az iskolaügy hanyatlása, 1617 október 31-én a reformáczió első jubiláris ünnepe, az 1608: 1. t.-cz.-beli vallásszabadság eszméje s nyomban utána a Bethlen-felkelés tarka képsorozatát mutatják az eperjesi iskolának. A város aszerint, a mint maga is elszegényedik, meg újra összeszedi magát, híven támogatja. Az 1637—42. években a nagyon felszaporodó magyarság új templomról gondoskodik, mely a régi városi iskola mellé kerül;[3] a tanulók létszámának növekedése miatt az iskolai költségek pedig gyarapszanak.

A harminczéves háború s a pestis újabb pusztítása súlyos csapást mértek a városi magyarságra, mely hirtelen elvesztette túlsúlyát. A falusi tótság foglalt tért benne. Az iskola azonban tartja magát. A felsőbb osztályokban következetesen felöleli a theologiai, filozofiai és fizikai tudományokat. Rektora: Horvát András (1653—60.) visszaállítja az évtizedek óta megszűnt könyvnyomó-intézetet s a felsőbb osztályok tanulói-

[1] Az első terméke: L. Fabinus, Exempla Declinationum. 1573.
[2] Az árú lerakodás joga.
[3] A mai ev. templom.

nak számát 200-ra növeli. Ez a körülmény magyarázza, hogy az iskolaépület is megnagyobbodik, az intézet pedig *lyceum* néven szerepel, a honnan közvetetlenül lépnek ki a kész lelkészek és rektorok. Horvát utódja s nagy vita-ellenfele: Bayer János 1663-ban veti föl először az eszmét, hogy az intézet megfelelő épületben *főiskolává* fejlődjék. Az eszmének többen lelkes hívei: Schneider János pap-senior, Weber János, a tudós főbiró és Wittnyédi István, a kik 1664-ben az új főiskola szervezetéről memorandumot tesznek közzé, majd gyűjtést indítanak meg s 1666-ban hozzáfognak az épitéshez.

II. Az 1664-iki Emlékirat kir. egyetemet kíván (akadémia); az 1665 aug. 20. eperjesi zsinat kollégium épitését határozza el, mely az egész felvidék protestantizmusának ügye legyen; az 1665. nov. 18. kassai gyülésen az evangelikus rendek, a sz. kir. bányavárosok, a 13 szepességi város, vármegyénk városai és a református rendek közül számosan hozzájárulnak a terv megvalósításához. Az ikerelnökség (Sáros vármegye alispánja és Eperjes birája) dolgában megegyezik a nemesség és polgárság. Felhívásuknak az adakozásra fényes az eredménye. Az első aláíró 6000 frttal Wittnyédi István. 1666 tavaszára körülbelül 50.000 frt gyült össze. 1666 április 6-án történt az alapkő-letétel. Az akadémiai jelleg azonban kir. tilalmakat vont maga után. Azok daczára az épités tovább folyt s már elkészültek a II. emelet bástyaszerű falai és czirádái is, midőn 1667 ápr. 16-án a felsőmagyarországi ev. rendek és Eperjes közt az épület sorsának jövőbeli biztosítása érdekében szerződés jött létre, melynek veleje az, hogy a rendek a gimnázium (kollégium) elhelyezésének jogát fenntartják, a tanárokat és tanítókat az 1580-iki «Formula Concordiæ» követésére utasítják s a theologiától kezdve a grammatikáig 10 osztályt állapítanak meg. Ezek: az abc-s, elemi (principista), nyelvtani (grammatista), syntaxista, költészeti, szónoklattani, logikus, filozofusi, fizikusi s metafizikusi és theologiai osztályok. Az intézet pecsétje: «Égő lámpával

két angyal, mint a világosság, tűz, tudomány, és lelkesedés jelképei». Körirat: «Sigill. Colleg. Eperiessiensis Stat. Ev. 1666.» A IX. osztályban a földrajz és némi jogi ismeret közlése is előfordult.

A kollégium 1667 okt. 18-án nyílt meg. Első rektora (főigazgató) Pomárius Sámuel volt; tanítványai sorában számos nemesi ifjú közt Thököli Imre is jelentkezett. Erre az időre a svédországi 20,000 frtos adakozással együtt 100,000 frt alapja volt már együtt az iskolának.

Az 1668—9. isk. évben egyre gyűlnek az adományok; a Thököli-család 10,000 frt értékű mádi szőlőjét (600 h.) ajándékozza oda. A Nebest-ház is hagyatékul jut. S létesül egy nemesi konviktus az intézet keretében.

A Wesselényi-összeesküvés terve idéz fel ekkor új bonyodalmakat, a melynek előzményei kompromittálták Eperjest is. Királyi biztosok érkeznek, hogy rendet csináljanak; majd 1671 május 23-án kir. rendelet követeli a törvénytelenül felépített kollégium elfoglalását. Az intézet így 1671—2-ben a régi iskolai épületbe szorult, 1673 márcz. 10-én, az éjjeli órákban pedig, mikor is cs. katonaság fáklyavilágnál foglalta el az ev. templomokat és épületeket, a számkivetés sorsára jutott. Az 1681 ápr. 28. soproni országgyűlés végzése alapján 1682 május 9-től gyűlnek újra össze a Karatin-házban az evangelikusok; majd aug. 18-án, mikor Thököli felkelő hada elfoglalja a várost, a kollégium is visszaszáll a templomokkal együtt a kezökre. 1682-ben térnek vissza a tanárok Ladivér Illés új rektorral élükön, ki az intézet alapítójára írt panegyrisben «Collegium Thökölianum»-nak hirdeti az iskolát. Alig tér azonban magához s rendezkedik újra az intézet vezetősége, a Caraffa eperjesi vértörvényszéke lép közbe, majd 1687-ben a «Commissio Csákyana» másodszor is földönfutóvá teszi. Az ev. egyház a számára kijelölt helyet a lőcsei úti nagy hídnál nem fogadhatta el s így 18 évig megszűnt működni a kollégium. 1686-ban az evangélikusok a váro-

son kívül, az árokutczai Hász-féle épületben tartanak azután isteni tiszteletet; majd a katholikusokból összeállított városi tanács rendeletére onnan is kiszorulnak s a század végén is a szomszédfalvakban, főleg Salgón gyülekeznek össze vallási gyakorlatokra.

II. Rákóczi Ferencz hadainak megjelenése s Eperjesnek 1704 deczember 4-én történt megadása után a fejedelem komiszáriusa három nap mulva felszabadítja az ev. egyházat, hogy ideiglenesen a városi vendéglőben ülhessen hálaadó isteni tiszteletet. 1705 jan. 2-án a kollégium is visszajut a hatalmába. A vallásügyet egyebekben az 1705-iki szécsényi országgyűlés rendezi.

Rezik János rektorral, az iskola történetirójával indul meg az 1705/6. iskolai évben a kollégium. Új fellendülése azonban rövid ideig tartó: a politikai viszonyok fordulata, az 1710-iki nagy pestis, mely Eperjes lakosságából vagy 3000-et s az összes tanárokat elpusztítja, a város decz. 10-iki hódolása s végül az 1711 szept. 30-iki kir. commissio végzése megint szétzülleszti az intézetet. Az isk. épület ez új átadása a jezsuiták kezére már elszomorító jelenség: a feldühödött ifjúság összerombol benne mindent, a mihez ér. A «Rákóczi-kollégium»-nak benne végződik rövid pályafutása.

III. Az új számüzetés kora az ev. egyházat a Magyar-utcza egykori ref. templomában, majd rövidesen két hét mulva sátrak alatt találja, a kollégium pedig a külvárosi Róth-házba vonul, még pedig mint egyszerű külvárosi iskola, hol a «Colloquia mensalia»-ban, az oeconomusok (idősb tanulók) felügyeletével s vezetésével tartott megbeszélésekben merül ki igazában az oktatás. 1715-ben felépül az új iskola, melynek új szervezete 1721 ápr. 28-án készül. Sem a viszonyok, sem a pénzügyi helyzet nem kedvez azonban neki: jönnek-mennek a rektorok, tanítók, a kiknek száma 3-ra olvad le. Az 1742-iki ev. superintendensi «Canonica visitatio» eredménye utóbb az iskolai élet újabb erőre kapása, majd a

megint felélesztett gimnázium működése. Ez sem tart sokáig: az 1750 május 13. kir. rendelet ismét csak a grammatikai osztályokra szoritja le. Másfél hó mulva megint új fordulat következik: az 1750 jun. 30-iki kir. engedély, mely visszaállítja a kollégium teljes működése körét: a filozofiai és hittudományi tantárgyakat. Ekkor a nemesség jobbjai segítenek az iskolán: Pulszky Sámuel, Szirmay Ádám, Péchy Gábor, a Dobayak, Dessewffyek. Hamarosan ütnek össze új faépületet 7 tanteremre s 1752/3-ban ott nyitják meg az előadásokat. A fejlődés, ha lassan is, elkövetkezik; az 1758/9. isk. évben már *kerületi* az iskola czime. De ugyanekkor — a gyakori katona-toborzás miatt — erősen meglazul az ifjúság fegyelme. És sok hányattatás éri az iskolát a belső életében, a mihez a meg-megújuló elemi csapások is bénítólag hatottak.

II. József trónörökös 1770 jún. 7—9. eperjesi látogatása, részben abból kifolyólag az 1781 okt. 25-iki «Türelmi rendelet» s ezt megelezőleg az 1779. kir. rendeletben jelzett terv, mely a szerzetesi birtokok eladására vonatkozott, közelebb juttatja az ev. egyházat czéljaihoz. Az eperjesi kollégium és vele az első emeletről fedett folyosóval összekötött templom 1783 máj. 24-én árverésre jut s a többet igérő egyház 6000 frtért 1784 jun. 21-én mindkettőt megszerzi.

Ebbe az időbe való a tanulmány- és nevelésügy kir. rendezése az 1777-iki «Ratio educationis» elvei alapján s főleg az egy századra szóló normál-iskolai tanítástery szabályozása. A kollégium megvásárlásával összefügg a «kerületi» iskola alapítványairól bekövetelt kimutatás, mely az intézet 26840·20 frt tőkéjéről, 1872·30 frt bevételéről és 1857·24 frt kiadásáról tanuskodik, továbbá az alig módosított 1758-iki tanításrend bemutatása. A rektori fizetések: 200—150—120, a tanitóiak 90—80—52 frt arányában állottak. Az átadó okirat 1784 nov. 24—5. készült. A kollégium hajdani birtokai: Mohnya és Kajáta, az 5 hegyaljai szőlő s a Nebest-ház az orsz. tanulmányalap tulajdonába mentek át, míg a luzsánkai zálogos

részbirtok a régi tulajdonos kezére szállott vissza. Az 1785 márczius 6. egyházkerületi ülés köt szerződést az ev. tiszai kerület s az eperjesi magyar-német és tót egyházak között, mely örök időkre közösnek jelenti ki a kollégium tulajdonjogát. Az épületjavítás költségeinek $^1/_8$-át a három eperjesi egyház, $^7/_8$-át a kerület adja. 1790/1-ben a 26. t.-cz. a Türelmi rendeletet törvénynyé emeli; s akkor kapnak zsinattartó jogot a protestánsok; 1795/6-ban rendezik a kollégium könyvtárát; 1804-ben a tiszai ker. ülés Eperjesen ismét szervezi az intézetet, emeli a tanári fizetést s végleg kimondja a kollégium kerületi jellegét.

A «*Kerületi kollégium*»: szervezete 1804—51-ig, sőt 1861-ig lényegében nem változik. A magyar nyelv tanítását az 1806. koll. pártfogósági ülés kívánja, 1825-ben annak tanítására tanárt választ s a görög nyelv tanítását kezdeti meg; 1830/1-ben, midőn a nemzeti eszme országosan hódít, Greguss Mihály a magyar történetet és statisztikát magyarul adja elő, ki után a koll. igazgatói állása ambulatoriussá válik; 1834-ben az intézet hivatalos nyelvvé teszi a magyart, a Szirmay- és koll. könyvtárhoz (4000 mű) külön őrt állít s az előbbit közkönyvtárrá teszi; 1837/8-ban Rimaszombatban alakul ki az «Oskolatanítókat képző-intézet» terve; 1839-ben a pártfogóság az intézetet «Ev. főiskolává» óhajtja fejleszteni, 1843-ban a leányosztályokat kitelepíti, de már előbb az 1840/1. iskolai év folyamán a miskolczi ker. ülés kimondja a magyar anyakönyvvezetés és magyar ügymenet szükségességét, valamint azt, hogy minden tantárgy, ha nem szövevényes terminologiájú, magyarul tanítandó, a tantárgyak közé a magyar irodalomtörténet is bevezetendő. Ettől az időtől fogva magyar nyelvűek az iskolai bizonyítványok, a kimutatások és a koll. jegyzőkönyvek. Egyidejű határozatok: hogy a pártfogóság minden «tót» kört eltöröl s papot, tanárt, tanítót, a ki magyarul nem tud, nem alkalmaz többé; hogy az ev. iskolák egyenlő tanításrendszert kapnak, mely 1861-ig fennmarad;

végül hogy egy testgyakorló-intézetet részvények útján létesítenek. A pártfogóságnak felmerül azonban az az aggodalma is már, hogy a német nyelv tanítása, holott annak kedvéért jár be a vidék, egyre jobban leszorul. 1844-ben Bánó Gábor múzeumát és 4000 könyvét kapja az intézet, majd az épület bővítésének 300 darab 100 frtos részvény alapján való terve merül fel; 1848-ban Eötvös József báró 19000 frtos subvenczió-ajánlatát a pártfogóság, mivel félti az autonomiát, nem fogadja el; 1849—50-ben a Nemzetőrségbe áll az ifjúság nagy része, tót és orosz hadak s a cs. sereg ülnek be az épületbe s 156 tanuló az öreg tanárok lakásán tanul; 1850-ben Haynau felfüggeszti az egyház alkotmányát s a tanárokat a kassai hadi törvényszék elé állíttatja.

Vagyoni viszonyok:

Tőke: 1791-ben 22516 frt.
1804-ben 41823 «
1806-ban 47973·38 frt.

(1811-ben alumneumi gyűjtés: 49000 frt, mely a devalvatio után $^1/_5$ értékre száll le.)

(1815-ben alumneumi étkezés első díjszabása: 15—12—10 frt;

1816/7-ben u. a.: 30—35—40 frt.

1818-ban alumn. tőke: 9419 vfrt).

1820-ban leég a kollégium. 1822-ben a ker. levéltárt kapja.

1849-ben a vagyon 88306 vfrt.

Fizetések:

1791-ben rektor 300 frt, ig. jövedelem 20 frt, névnapi ajándék 50 frt;

1804-ben tanári fizetés-emelésre 8705·18 frt.

1806-ban rektor 250 frt, ig. jövedelem, 2 tanár 500 frt, 2 tanár 200—130 frt, 1 rk. tanár 120 frt; 60 frt lakpénz, fapénz, névnapi ajándék, némi tandíj-osztalék.

1813/4-ben 30 frtos fizetésemelés, 1815-ben 100—80—60—40 frttal u. a.

1827-ben Cherogeronticon = nyugalom-díjalap, mely 1895-ben 20724·35 frt.

1850-ben *theol. tanár:* 200 pfrt, ker. segély 40 frt, a tandíj $^5/_{12}$, onomasticon, szállás, 2 öl fa, káposztaföld; *jogtanár:* 134 pfrt, onom. (a gazdag ráczok ajándékaiból: 2000 frtig) stb; *filoz. tanár:* 160 pfrt stb; *fizikai tanár:* 120 pfrt stb; a Szirmay-könyvtárért 120 frt, $^2/_{12}$ tandíj; *filologus tanár:* 120 pfrt, ker. segély 24 frt, tanulóktól havi 1 huszas, szállás; *rhetorikai tanár:* 120 pfrt, 80 frt szállásdíj, 40 frt ker. segély, némi tandíj, onom. stb.; *syntakt. tanár:* 68 pfrt, 24 frt ker. segély stb.; *gramm. tanár:* 80 pfrt, 24 frt ker. segély, stb.; *Donatus-tanító:* 60 pfrt, 60 frt az egyháztól, stb; *rajzmester:* 60 pfrt, 1 szoba.

1864/5-ben a pártfogóság elejti egy külföldön terjesztendő «Bazár» eszméjét s helyette 60000 frtos sorsjáték jövedelméből óhajtja növelni a kollégium vagyonát. 1867 szeptember 10-én, a reformáczió 200 éves emléknapján, me:y végbe a húzás. Akkor teszik le az É-i oldalon az épület új alapkövét. Előzőleg, mivel az 1813-ban roskadozó, piszkos állapotban volt, 1815-ben javítgatták ki. 1872/3-ban a kollégium kiépítésre 6%-s 20000 frt állami kölcsönt kér. 1886 május 6-án a leégett épület helyrehozása 29669·55 frt kiadással jár. Egyidejű a Rochlitz Gyula eperjesi ügyvéd 30000 frtos alapítványa. 1888-ban létesítik a kollégiumi nyugalomdij-intézet alapszabályait. 1892-ben Herfurth József tanár 3000 kötet könyvet és 6500 frt értékű éremgyűjteményt hagy az intézetre.

Vagyon:

I. *Alapok:*

1896-ban:

Közös alap	89017·28	frt
Theol. alap	42425·38	«
Dessewffy Aurél-alap	20441·29	«
Gimnáziumi alap	74463·82	«
Tanítóképzői alap	112117·21	«
Szirmay-könyvt.-alap	4253·91	«
Kirándulási segítő-alap	—	—
Ifjúsági segélypénzt. alap	—	—
Alumneumi alap	36370·65	«

1908/9-ben:

Vagyon	666895·45	K
Ingatlanok:		
Koll. épület	800000·00	«
Konv. épület	100000·00	«
Főgimn. telek	100000·00	«
Botanikus-kert	10000·00	«
Egyéb telep	5000·00	«
Kiránd. segítőalap	1865·00	«
Ifj. segélypénztár-alap	8592·00	«
II. *Ösztöndíjak:* (Kollégiumi, egyházi, ev. tiszakerületi, ev. egyházkerületi, állami) 1908/9-ben	12929·—	K

III. *Tandíj:*

1850-ben *a)* beirási díj 2 pfrt, könyvtári 1 pfrt, bizonyítványra 2 pfrt, tanári onomasticon.;

b) gimnázium 8·16 pfrt; akadémia 10·40 pfrt.

1896-ban:

			1908/9-ben tandíjmentesség.	
Theologiai akadémia	12·80	frt;		
Jogakadémiai	49·60	«	«	100·00 K
Főgimnáziumi	25·50	«	«	50·00 «
Tanítóképzői	7·00	«	«	10·00 «
Tanítóképzői vizsgálati díj	12·00	«	«	—·— «
Bizonyítvány-díj	1·00	«	«	—·— «
IV. *Államsegély:*	13000·00	«	«	32000·00 «

V. *Iskolai szerek:*

Természetrajz	1908/9-ben	15000	darab	19000·00 K
Fizika	«	383	«	6070·17 «
Kémia	«	352	«	753·00 «
Múzeumok	«	359	«	—·— «
Rajzszertár	«	465	«	448·00 «

Könyvtárak:

Kollégiumi 12693 kötet, 33 füzet; Szirmay-féle 14704 kötet; algimnáziumi 2256 kötet; ifjúsági 1909-ben 520 köt. 416 K; házi olvasmány 1909-ben 609 köt. 305 K; Magyar Társasági 587 kötet 1916·40 K tudományos, 1143 kötet 3182·90 K, 1909-ben 2204 köt. 8283 K szépirodalmi.

1896-ban Kolo-féle 400 kötet, joghallgatói 896 kötet, theologiai 2470 kötet, 246 füzet, tanítóképzői 1964 kötet, Pálfy-köri 156 kötet, 248 füzet, tornaszertári 301 darab, éremgyűjtemény 5887 darab.

Kollégiumi egyesületek:

1896-ban jogász, akadémiai zenekar, dalosegyesület, főgimnáziumi zenekar, dalosegyesület, theologiai dalosegyesület, tanítóképzői zenekar, dalosegyesület.

A tanulók létszáma:

1759—60-ban 216 fiú, 61 leány; 1763-ban 209, 1776-ban 330, 1806-ban 351, 1816—7-ben 200, 1819—20-ban 249, 1837—8-ban 435, 1841-ben 410, 1845-ben 340, 1846-ban 360, 1850-ben 156, 1850—1-ben 177 (23 donatista). 1850—1-ben 260, 1866-ban 364, 1868-ban 390, 1871-ben 434 tanuló.

1884-ben	16	theol.,	42	jogh.,	225	gimn.,	39	tképzői t.	Összesen	322
1890-ben	26	«	69	«	272	«	38	«	«	405
1900-ban	24	«	211	«	313	«	64	«	«	612
1908/9-ben	39	«	362	«	364	«	104	«	«	869

Fegyelemtartás: 1779—80-ban «remissior» a «disciplina»; 1828/9-ben súlyos fegyelmi bajok vannak; 1829-ben a heti tanári szék «Fekete könyv»-be írja a kihágásokat; pedellust alkalmaznak; 1831/2-ben a népzavargások hatása alatt betyáros viselkedés miatt szűkké válik a «carcer»; több tanulót kicsapnak vagy kicsengetnek a kollégiumból s megbotozzák őket; 1833-ban katonai karhatalmat alkalmaznak a féktelen diákság ellen, mely magyar, német és tót csoportokra oszlik; 1841-ben a kollégium padlásán diák-szállások vannak; igen sok a fegyelmetlenségi eset, a «kicsengető» gyakran megszólal; 1844-ben a vezetőség közzéteszi a tilalmat, hogy a tanulóknak az iparosok és korcsmárosok ne hitelezzenek.

IV. *1850/1—1909. Szervezet* tekintetében az 1850/1. isk. évtől jelentékeny változások történnek az újabb idők követelményeihez mérten. Bár az 1851 jan. 16. kormányrendelet az «Organisations Entwurf»-hoz való alkalmazkodást írja elő, az eperjesi egyházkerületi ülés (ápr. 24—5.) elhatározza, hogy theologiai, jogi és filozofiai akadémiát szervez 10 tanárral. A kormány viszont a német nyelvet vételi fel rendes tárgyul s érettségi vizsgálatot kíván. 1851/2-ben az egyházkerületi anyaiskola terve merül fel; 1852-ben a pártfogósági közgyűlés 4 tanárral theologiai, 8 rendes és 4 segédtanárral gimnáziumi tanfolyamokat nyit s a költség 4100 pfrt hiányát a tiszai ev. egyházkerülettől kéri, de a jogi osztályt tanár és tanuló hiányában beszünteti. A theologiát az 1854-iki tiszai ev. ker. dobsinai közgyűlés a kerület felügyelete alá rendeli, míg a gimnázium 1855/6-ban nyilvánossági jogot nyer s cs. kir. iskolatanácsos elnöklésével első érettségit tart. Az 1859. Pátens ellen a ker. közgyűlés állást foglal; az 1860/1. isk. évben az algimnáziumban osztály-, a felsőgimnáziumban pedig szakrendszert léptet életbe; a gimnázium az 1861. pesti egyetemes ev. egyházi közgyűlésen új szabályzatot kap. Egyidejű a jogi tanszék visszaállítása, valamint egy szláv tanári állásnak 441 o. é. frttal való szervezése a kerület 1858-iki óhajához képest. 1866-ban adja ki első «Tudósítvány»-át a kollégium, s akkor lépnek életbe a ker. tanári értekezletek; 1868-ban az iglói ker. gyűlés új szabályzatot készít a gimnáziumi, theologiai és jogi vizsgálatokról s a régi patentális egyházakat visszacsatolja; 1872/3-ban a kir. kath. és a koll. főgimnázium felváltva használják a téli és nyári tornaiskolát, mely 1841-ben létesült; a theologusok száma 4-re apad le, valamint a joghallgatóké 1874-ben annyira, hogy a jogi tanfolyam 1876/7-ben szünetel; 1876-ban a gimnázium az állami tanjegyeket fogadja el, de csak a 3 elégtelen jegyűt kötelezi ismétlésre; 1884-ben a kollégium egységes szervezetre tér át, a theologiát 4 évfolyammal nyitja meg, majd egy felsőbbfokú leányiskola

tervével foglalkozik; 1892-ben veszi fel az intézet véglegesen a «Tiszai ág. h. ev. egyházkerület kollégium»-a nevet.

V. *Tantervek.*

A) *A Stöckel L.-féle 1541. isk. törvények:*

1. *Fegyelmi szabályok:* Mendikáns-szolgálat. A ki az óráról elmarad, nem az ételt vonják meg tőle, hanem iskolai büntetést kap. Harangozói szolgálat. A senior vagy pædagogus vesszőzhet. Bizonyítványt az kap, a ki 2 évet jól eltöltött. Házak előtt énekléssel kegyadomány gyűjtése. A ki fegyvert hord, a rectornál tegye le. A novicius a kántornál zenepróbát tesz. A magánnevelő a rector tudtával alkudhatik meg díjra.

2. *A tanítók rendfokozata: a)* ludimagister = néptanító elemi fokon, tovább: perceptor; *b)* hypodidascalos = altanító a gimnáziumban, felette áll az osztálytanító = magister; *c)* rector: a filozofiai osztály magistere és iskolai főigazgató.

B) *1667-iki kollégiumi tanrend:* 10 osztály; a fizetések szabályozása.

C) *A Rezik János-féle 1707. tanrend,* de a Ladivér Illés-félét alkalmazzák:

I. A koll. épületben:

1. A német és a tót fiúk este magyar nyelvi gyakorlatra kötelesek. 2. A kezdők abc után a táblán krétával latin, magyar, német és tót szavakat gyakorolnak. 3. A parvisták a ragozást, a principisták Donatus szabályait gyakorolják. 4. A grammatisták és syntaxisták a szabályokra példákat tanulnak s Cicero Epistoláit és Ovidius Tristia-it olvassák verstani gyakorlatokkal. 5. Poesis: verstan, Ovidius Tristia, Curtius R., syllogismusok. 6. Rhetor és logikus: leczke után Cic. Orationes, Ovidius és poetika; beszédek.

II. A külvárosban:

Hétfő: II. o. Voss, Rhetorika, görög nyelvtan. Kedd: III. o. Seneca tragoediái, Aeneis-féle beszédek. Szerda: III. o. Világi szónokok, stilustan. Csütörtök: II. o. Cic. Epistolae. Csütörtök III. o. Vergilius-utánzatok. Péntek: I. o. Voss, Rhetorika, Cic. Ad familiares, költők utánzása. Szombat: III. o. Livius-utánzás, Gramond történetéből kifejtve az egyházi és polgári viselet, Rhetorika.

D) *Ambrózy György-féle 1742. terv:*

I—III. o.: napi felosztással.

E) *1758. tanterv:*

I—VII. o.: a német, magyar és tót ny. gyakorlása rendk. órákban. I. o.: görög ny., logika, metafizika; ius naturae et gentium; historia universalis; theologia, héber ny., latin stilus; mathematika, fizika 13 óra. II. o.: vallástan, görög régiségek, geografia, római régiségek, ora-

toria; geometria, arhythmetika; historia Hungarica et literatura; Valerius Maximus és Cic. Orationes 13 óra. III. o.: vallástan, poesis, syntaxis; Vergilius, Corn. Nepos, Ovidius; arhythmetika, geografia 10 óra. Gyakorlatok 3 óra. IV. o.: vallástan, grammatika, exercitia; arhythmetika, orthographia 19 óra. V. o.: vallástan, Donatus, colloquia et exercitia; arhythmetika 18 óra. VI—VII. o.: elemi. (Naplók írása. Sok írás.)

F) *1806. tanterv:* (Nicolai Sándor-korabeli):

I. o.: 3 tanár: *a)* homiletika: theologia, gyakorlati filozofia és észjog, köz- és népjog; ethika politica és oeconomica; *b)* latin-német nyelvgyakorlatok; eszthétika; tiszta mathezis; logika, metafizika, tapasztalati lélektan, észjog; *c)* encyklopaedia, egyetemes földrajz, európai és hazai történet, statisztika, magyar nyelv; természetrajz. II. o.: rhetorikai: 2 tanár: *a)* rhetorika, klasszikusok; egyetemes történet, földrajz; *b)* vallástan, archaeologia, a legujabb kor földrajza, természetrajz; a logika elemei; algebra, geometria; görög és héber ny. III. o.: syntaxista: előismeretek a tanulmányokhoz. IV. o.: grammatista és donatusi: u. azok, de az előbbi még az egyetemes történetet, a dialektikát, a levél- és elbeszélő-prózát is tanulja. Nagyobb leányosztály; a legalsóban: olvasás.

G) *A Joseffy Pál-féle 1826-ban:*

I—VI. o.: tanárok szerint osztva fel a tárgyakat.

H) *1861—2. évi:*

I. Jogi tanfolyam: I—II. év. II. Theologiai tanfolyam: I—III. év. III. Gimnázium: I—VIII. osztály: a szláv tanulók szláv nyelvgyakorlatokat végeznek; a magyarok a «Magyar Társaság»-ban[1] működnek (1828 óta; VII—VIII. o.). «M. Gyorsíróegyesület» és «Zeneegyesület» 1864.

I) *A Czékus István-féle 1885-ben:*

I. Hittani tanintézet: I—IV. év; félévi tárgyak. II. Jogi tanintézet: u. a. III. Tanítóképző I—3. év. IV. Gimnázium I—VIII. o.: az állami tanítástery szerint.

VI. *Theologiai akadémia.* A harminczéves háború idején lép fel először a tudatosabb theologiai képzés: akkor, a mikor már lyceumi rangú az iskola. Közvetetlenül bocsát ki

[1] Nemessányi, Pulszky Ferencz nevelője s a magyar irodalom rk. tanára létesíti. A tárgya nem kötelező az intézetben, tehát buzdításul hozza össze a magyar fiúkat. Magyar könyveket: az Auróra-t, Zalán futása-t és Himfy-t szerzik meg, majd Toldy F.-et olvassák. Bizony, a magyar írókat a tanárok magok akkor még nem ismerik, csak a tanulók. Ez az önképző-kör állandóan működik. Keletkezése szerint a legelsők közé tartozik. A magyar közélet több jelese részt vett fiatalabb korában a munkásságában. (L. XXI. szakasz.)

kész lelkészeket és rektorokat. Az 1667-iki 10 osztály utolsója a theologiai. 1671-től szünetel a tanfolyam 1750-ig. Majd az egy századra terjedő hányattatások közt alig-alig tengődik a papképzés, de 1851-ben újra életbe lép a theologiai tanfolyam 4 tanárral. 1872/3-ban újra elcsenevészedik s csak 1884-ben szilárdul meg. Ekkor már négy évfolyamra terjed ki a papképzés.

Az 1906/7. isk. évben nyeri az intézmény — a magyarhoni ev. egyházegyetem 1905. közgyűlési határozata értelmében — egyetemes theologiai *akadémiai* jellegét. *Tanár:* 4 ny. rendes, 2 ny. rkiv. Váltakozó dekanátus.

A hallgatók létszáma:
1884-ben 19; 1890-ben 30; 1900-ban 22; 1909/10-ben 35.

A tiszai ág. h. ev. egyházkerületi «*Theologiai Otthon*» 1906-ban létesült. Vagyona: épület, felszerelés: 110,000 kor. Szállásdíj: személyenként 100 korona.

VII. *Jogakadémia:* egyetlen ág. h. ev. ilyen intézet az országban. Gyökerei a XVII. század II. feléig nyúlnak vissza. 1667-ben a IX. o. már közöl némi jogi ismereteket (közjog, politika). Azután szünet áll be. Majd 1815—17-ben kezdik meg a rendszeresebb jogtudományi előadásokat, 1822/23-ban a magyar jogot tanítják; 1851/52-ben I—II. jogi tanfolyamot három tanár vezet. 1853—60/61-ig szünet áll be; 1861/62-ben a kétévi tanfolyamban öt tanárnak 43 hallgatója van, de már 1863-ban nem érvényesek a bizonyítványai. 1864-ben újra beszünteti a HT. a vizsgálatokat s csak Eötvös József br. miniszter adja meg az államvizsgálati jogot. A hallgatók száma 1861/62-ben 43, 1873/74-ben 197, 1874/75-ben 159. Az 1875-iki négy egyházkerületi egyetemes gyűlés fenn akarja továbbra is tartani az akadémiai tanfolyamokat, de 1876-ban a pártfogási gyűlés anyagi okok miatt beszünteti. Ekkor, 1877-ben Eperjes város 10 évre 1000 frtot ajánl fel, 1878-ban pedig a vármegye egyezik bele, hogy a Dessewffy Arisztid-szoboralapot (15,246·59 frt) egy jogakadémiai tanszék ellátá-

sára fordíthassa a kollégium. Így 1878/79-ben ismét megnyílik négy tanárral az I—II. évfolyam s folytatólag kiegészül. Újabban a tiszai ág. h. ev. egyházkerület s az ág. h. ev. egyházegyetem, legújabban pedig az állami segítség gondoskodnak az intézet megszilárdulásáról.

Létszám: I. Tanárok: Hat ny. rendes, két ny. rendkívüli, négy magántanár. Váltakozó dekanatus.

II. Hallgatók: 1878/79-ben 18, 1890/91-ben 68, 1896/97-ben 157, 1899/900-ban 211, 1904/5-ben 267, 1908/9-ben 358.

VIII. *Ág. hitv. ev. egyházkerületi koll. tanítóképző-intézet.* Eszméjét Hunfalvy Pál veti fel; magánkörökben tárgyalják is, majd 1837-ben a superintendenshez fordulnak vele, ki a rimaszombati ker. ülésen tárgyaltatja az ügyet. Hét évig vajúdik a kérdés; közben gyűjtést indítanak, Nyiregyházán telket szereznek számára. 1844-ben 33,599·31 frt tőke áll rendelkezésre, mire 1847-ben a gölniczi közgyűlés igazgatót választ s október 1-én megnyílik az intézet. A szabadságharcz azonban megakasztja működését. Az 1854-iki dobsinai gyűlés Eperjesre való áttételét határozza s a terv megvalósítása czéljából bizottságot küld ki. Abban megoszlanak a nézetek: Lőcsére szánják egyesek, mások vissza Nyiregyházára. Az 1858-iki nyiregyházai ker. gyűlés Vandrák András eperjesi koll. tanár tanítás-tervezetét fogadja el, az iskolát a tiszai ev. egyházkerület tulajdonának jelenti ki s alumneummal megnyitja. Tandíj nincsen; az évi kiadás 1190 frt. A község különben 50,000 m² szántót ajándékoz az iskolának. Az 1861-iki kassai ker. gyűlés az egyházkerületi évi segélyt 420 frtról 800 frtra emeli. A képzőnek 1870/71-ben nyolcz növendéke van. 1879-ben Zsedényi Ede 25,000 frt adományához az állam évi 5000 frt szubvenczióval támogatja. 1873-ban a késmárki gyűlés határozza el a képzőnek Eperjesre való áttelepítését, a mi meg is történik. Ebben az évben nyílik meg tehát 30 növendékre az eperjesi tanítóképző, de csak négy növendék jelentkezik. 1881/82-ben titkos pánszláv gyűlésekben való

részvétel miatt hat tanulót kénytelen kizárni a kollégium intézősége az iskolából. Idővel ennek alaptőkéje 112,000 frtra növekszik; azért az 1895-iki ker. gyűlés a fejlesztését határozza el s az internátus létszámát átlag 35-re emeli. 1892/93-ban 66 növendék közül 62 magyar. Tanképesítést 17 nyer. A konviktusban az ág. h. ev. növendéknek mentessége van, de felszerelésre 6·30 forintot és konviktusi felszerelésre 0·70 forintot fizet.

Létszám: 1909—10-ben: 1 igazgató, 3 rendes tanár, 4 segédtanár; 99 tanuló (55 konviktor).

C) *Eperjesi gör. kath. theologia.*

Az egyházmegye papnövendékei a hittudományi I—II. évfolyamot előbb az ungvári papnevelő-intézetben hallgatják; a III—IV. évfolyamok hallgatóit 1880—86-ig Tóth püspök Eperjesen ideiglenesen helyezi el. A theologiai új épület, melyhez terjedelmes kert tartozik, 1886-ban készül el, majd a vallásalapból nyert segélyekkel kibővítve s felszerelve teljesíti a ruthén népkultúra emelésének nagyczélú feladatát. Régebbi «Kir. püspöki lyceum» czíme az 1909—10. iskolai évtől «Kir. püspöki theologiai akadémia»-ra változik. Csak érettségi vizsgálatúak lehetnek a tagjai. Van egyházirodalmi kör. Fenntartási költségeit nagyrészt a vallásalap fedezi. Az intézetnek van némi pénzalapja, a Táboron földje és Szerednyén szőlője.

Kormányzat: Főigazgató (a nagyprépost), igazgató, aligazgató, négy nyilv. rendes-, három magántanár, egy áll. gazdasági szakiskolai tanár, præfectus, lelkiigazgató.

Létszám: 1880/81-ben III—IV. évfolyam: 14; 1890/91-ben I—IV. évfolyam: 26; 1901/2-ben 27; 1905/6-ban 42; 1909/10-ben 49 hallgató.

D) *Eperjesi kir. kath. főgimnázium.*

I. 1673 márczius 18-án nyílik meg az intézet, mint «gimn. parvum et principiorum classis», a *jezsuita-rend* vezetésével abból az alkalomból kifolyólag, hogy 10 nappal előbb Volkra

gr. cs. kir. tábornok, az egri püspök és a szepesi kamarai elnök kir. rendeletre leteszik Eperjes tanácsát s helyébe katholikusokat állítanak, az evangelikusokat kiűzik a templomokból és a kollégiumi épületből s magyar meg német hitszónokot, továbbá egy tanítót vezetnek be a kath. isteni tisztelet és iskola ellátására. Márczius 9-én veszik át a plébániai templomot Horváth György kanonok, a tótot a minoriták, a magyart a jezsuiták; az iskolai osztályok a régi iskolaépület földszintjére kerülnek, minthogy a kollégiumot 1671-ben Spankau magtárnak foglalta le. Az emelet három szobájában három jezsuita nyer lakást.

A róm. kath. hitélet, másfél százados elnyomatás után, természetszerűleg újulva újul. A plébánia-templomban tartott magyar-német prédikácziók, mivel a katholikusság szaporodik, nem elégségesek; a jezsuiták pünkösdkor már a saját templomukban kezdik meg a magyar hitszónoklatot. A temetési prédikáczió is divatba lép. Az ily szent beszédekre még a protestánsok is örömest eljárnak. S szokásosak a nyilvános körmenetek.

A jezsuitáknak kezdetben missio-állomása van a városban két-három rendtaggal, melynek a superior missionis az elüljárója. Nincs még dotácziójuk, de vannak jótevőik, a kiktől egyházi szereket, egy lutheránus polgártól 80 frtos ezüst kelyhet kapnak, a szepesi kamara pedig némi segélyt utal ki részökre. Majd megkapják a plébániát 600 frt jövedelemmel és 100 tallér stólával. 1673—82-ig zavartalanul vezetik az I—II. osztályt. Közben vagyonilag gyarapszanak: 1676-ban a kir. kincstárra szállt Thököli-szőlőket (Meggyes és Istenhegye a rátkai, Sulyóhegy és Farkasköltő a monoki és Kővágó a tályai hegyben), majd a Nebest-házat s 1677-ben a kollégiumi épületet kapják meg a gimnázium czéljaira. Magok azonban — a zavaros viszonyok miatt — többször cserélik fel lakásukat: a parochiáról a kórházba, onnan a «görög» házba s csak 1713-ban mennek át a kollégiumba. 1682—87-ig Thököli

felkelésekor megszűnik a missio és iskola, de 1687-ben — a Csáky István-féle közbelépésre — visszatér négy jezsuita s folytatja a tanítást. Ekkor a szepesi kamara 200 rfrttal, egy hordó borral, a sóvári sóhivatal pedig négy öl fával támogatja őket; az alsó malomnál öt holdas kertet szereznek, nyári lakot és halastavat rendeznek be magoknak; 1690-ben két malmot és a harsági birtokot bérlik. Jóban, rosszban kitartanak a hívők oldalán; sok tanulót megtérítenek; a plébániai templomban hat, a saját templomukban két új oltárt emelnek; iskolai versenyek, akadémiák és színi előadások rendezésével, mint az evangelikus iskola is, egyre szorosabbra vonják maguk körül a közérdeklődést; viszont 1696-ban, mikor a pestis dúl s tűzvész hamvasztja el a fél várost, 200 taggal «A halálra szántak társulata»-t szervezik s önfeláldozó szolgálatokat teljesítenek.

1699-ben a rendtagok száma öt, a kik az V., 1700-ban pedig a VI. osztályát nyitják meg a gimnáziumnak. Ez idő óta residentiát alkotnak. Az 1700. évi octavalia alkalmával történt nádori iskolalátogatás eredményeül Szirmay István br. nádori protonotarius kir. patronatusi jogon átadja a rendháznak Mohnyát («Omnia eius bona et appertinentias») s a ráeső 1000 frt tiszteletdíjat is átengedi. 1701-ben a Pauernfeindt János-féle 4200 frt hagyatékkal, Kapy Gábor 3000 m. frt értékű adományával gyarapszik a rend vagyona, a minek fejében Eperjes évi 100 rfrtot fizet; továbbá a Farkas István öt jobbágyának 500 frt árával s jótevőknek 634 frt értékű élelmiszeradományaival, 1702-ben pedig Kajáta községgel. 1703-ban zárdává alakul át a kollégium. Az 1703/4. iskolaévet a közeledő Rákóczi-hadak miatt csak deczember 10-én nyithatják meg s 1704 május 14-én túl már nem taníthatnak: az ifjúságnak «magis Martiales pulveres, quam scholastici placuerunt». A rhetor- és poesis-osztályú kiszökik a városból s felcsap kurucznak; összesen kilencz diák marad: «Musas nauseantes». Azok mellett tanár sincs június 16-án egynél több.

1704—11-ig hányt-vetett a gimnázium sorsa. A minő Eperjesé, melyet benn a Wilson féktelen császári hada nyugtalanít, künn pedig a kuruczság pusztít. Sok vidéki menekül be a városba, hol az inség üti fel a fejét. A rend segít a nyomoron, a míg bírja, utóbb pedig két rézkoporsóból pénzt veret. Eperjes kénytelen megadni magát, mire deczember 5-én Keczer Sándor fejedelmi biztos az ev. egyház számára követel a városban helyet. A v. tanács az ev. német egyháznak a Fehér Ökör-t, a magyarnak a Sarudy-házat, a tótnak a Schubert-épületet s a ref. egyháznak a Soós-házat nyitja meg. Egyéb csapások is érik a rendet: elveszti a két faluját és szőlőjét s a város sem fizetheti. Mattyasovszky L. püspök 20,000 frtos alapítványa alkalmas kisegítőül érkezik ugyan, s két jezsuita egy világi tanárral a régi gimnáziumi épületben megkezdi az 1704/5. iskolaévet, de már 1705 január 2-án Berthóty Ferencz ezredes a kollégiumot kiadja az ev. egyháznak. II. Rákóczi Ferencz azonban hamarosan igazságot tesz, visszajuttatja az épületet, a két falut s a 351 rfrt szőlőjövedelmet, de Kolb János házfőnököt, mint külföldit, Lengyelországba utasítja ki. Az 1705-iki szécsényi gyűlés határozatából vegyes bizottság érkezik a városba: a plébániai és jezsuita templomot, a plébániát, a régi és új iskolákat kiadja az evangélikusságnak, viszont azzal a feltétellel, hogy négy hó alatt nemzeti házfőnököt választszanak, a Nebest-házat, kórházat s ennek két szomszéd épületét, valamint a későbbi gör. kath. püspöki lakást a jezsuiták részére engedi át, kik a minorita-zárdában vonják egyelőre meg magukat. A gimnázium a kórházban működik. A jezsuiták 1706-ban még fényes úrnapi körmenetet rendeznek a gör. kath. papság támogatásával, de 1707-ben számüzetésökkel megszünik az iskola. 1711-ig a katholikus fiúkat egy egri papnövendék tanítgatja.

1711—73-ig a jezsuita gimnázium virágzó korszakát éli. 1710 november 10-én a kir. rendelet visszaállítja a korábbi

állapotokat a róm. kath. egyházban és iskolában; deczember 10-én Virmont Lőcséről jezsuitákat hoz; 1711 január 5-én a kath. és prot. felek egyessége alapján amazok visszakapják a plébániát, templomot s a régi iskolát, míg 1711 jún. 25-én Eleonóra királyné a soproni és pozsonyi országgyűlések végzéseihez képest a külvárosba utasítja ki az utóbbiakat, a kik azonban a Pálffy János gr.-féle bizottság beleegyezése alapján a magyar-utczai tót templomot 1721 kezdetéig megtartják. Október 14-én az alispán ezt is visszaadja a katholikusságnak s az evangélikus híveket sátrak alá utasítja. A gimnázium ez idő szerint két világi tanárral a régi iskolában, ennek április 6-iki leégése után a kórházban tengődik s csak 1711 szeptember 30-án tér vissza egy jezsuita tanárával az átadáskor lerombolt kollégiumba. Az 1712/13. iskolaévben az I—VI. osztályt két jezsuita egy vil. tanárral kezdi meg, míg utóbb hét jezsuita nem érkezik, a kik kőfallal keríttetik be az épületet. 1716-ban a rend és Eperjes város szerződésre lépnek: emez lemond kajátai jogairól, amaz az adott 3000 frt kölcsönéről; emez átadja a régi iskolát, évi 100 mfrtot, gabonát és fát igér, amaz kötelezi magát az V—VI. osztály vezetésére is. 1719—20-ban nincs többé világi tanára az iskolának, melyet ép a színi előadásra készülődés idején a residentiával együtt tűz hamvaszt el. Mialatt bérelt helyiségben folyik a tanítás tovább, a rend 1000 frt kölcsönnel, a vármegye 100 frttal s Szeben faadományával újraépítéshez fog. 1724-re mind a négy oldalon kettős emeletre vonják a kollégiumot, mely nagy auditoriumhoz és szinházhoz jut. Azután a parochialis templom tatarozása kelt vitát a két felekezet közt, míg a jezsuiták be nem bizonyítják, hogy ez az épület a reformáczió előtt fennállott. Az északi fal felirata a karzat fölött mutatja azóta a templom hajdani történetét:

Középhajóban: I. pajzson levő adat szerint: Ulászló király alatt épült.
« II. « « « « 1505-ben befejezést nyert.
Déli falon « « « 1505
Keleti « « « « 1511
Az oltáron « « « 1490 } a munkálat kora.
A szentélyszéken « « « 1508

1724-ben meszelik a templomot, 1727-ben a karzatot kőkorláttal látják el.

A további évek 1773-ig, a rend eltörléséig, az intézet erősödésének tanúi. 1732-ben Kajátán nyári lakot emelnek a jezsuiták s az ottani templomnak 100 uncia értékű ezüst lámpát szereznek; majd meg a halastavat bővítik Eperjesen, a hegyaljai szőlőket nemesítik s új harangot öntetnek. Az 1751-iki jubiláris év különösen mutatja térfoglalásukat: hat hó alatt 13 körmenetet tartanak, s ekkor készül el a kollégium előtt a Szűz Mária-szobor, melyet — az aranyozáson kívül — 1200 frton Rudiger Fajgenputz János állíttatott a Caraffa-vérpad helyén. 1752-ben téríti meg három jezsuita a czigányokat, kik a gyónáshoz járulnak és körmenetet tartanak. A rendtagok száma 1772-ig 19-re szaporodik.

1773 október 29-én vármegyei és kincstári biztosok veszik át a rendházat s a gimnázium ellátását 350 frt díjazással három tanárra bízzák.

A vagyoni állás a következő: 1. Monyhád, Kajáta és zálogjogon Luzsánka teljes felszereléssel. 2. Öt hegyaljai szőlő, évi 60—70 akó borral. 3. Külvárosi kert nyaralóval. 4. A parochián tehenek, három ló. 5. A Nebest-ház. Vagyon: 26,500 rfrt, teher: 2037 rfrt. (Luzsánka a birtokosra száll vissza, a többit a tanulmányi alap foglalja le. Az irattár: az Orsz. Levéltárba kerül.)

Mária Teréziáig az alapító szervezi az intézetet, 1776-tól a HT. «Ratio et institutio Studiorum S. J. 1588.»-val intézkedik benne. A *fegyelem:* vallásos, aszkétaszerű, melyet a «Mariacongregatio» 1701-ben annyira fokoz, hogy megdöbbentő a szabályzat. Követelmények: cilicium-hordás, ostorozás, böjtök,

havi gyónás, a test sanyargatása, heti böjt, szombati teljes böjt, térd alá kavicsok rakása, éjjel mezitláb a hóban járás, éles fán térdelés, tollkéssel a mellre a Sz.-Mária-név vágása, naponkint a lauretomi litánia éneklése. *Tanulmányi* tekintetben vannak alsó és felső iskolák, hol a tanítás ingyenes. Alsó iskola a gimnázium, melynek I—VI. osztálya s kezdőfolyama van: maiores, minores, declinistae, minimistae et legentes csoportjai. A XVIII. században nincs háromnál több tanár. A főtárgyak: a latin nyelv és eloquentia. A görög naponkint $^1/_4$ órában, a hittan egy órában fordul elő. Az eruditio minden tudományból és a történetből «takarékosan» folyik. 1735-ben a rendfői utasítás nemcsak a két felső, de a grammatikai osztályban is követeli a történeti ismeretek gyarapítását; a XVIII. század II. felében a történeten kívül némi arhythmetikára is kiterjeszkednek. A tanórákon kívül akadémiák alakulnak, hol külön coetusokban nagyobb önképzésre tehetnek szert a tanulók. Az év félévekre oszlik, a nagy szünet augusztus—szeptember hóra esik. Kedd és csütörtök iskolaszünet. S 1701—72-ig nagy szerepet játszanak a nyilvános színi előadások, viták és az examenek. A residentiának 29 superiora és 1700-tól 35 præfectusa volt. Iskolai anyakönyveket 1718-tól vezetnek; ezeket a minoriták és a ferenczesek 1853-ig folytatják. A névhez odaírják a jogi állapotot: «Comes, baronus, spectabilis, perillustris, prænobilis és nobilis». Tanulószám: 1696-ban 170, 1713-ban 170, 1734-ben 367, 1767-ben 314, 1773-ban 190. A tehetségtelen tanulót az I. osztályból kiküszöbölik. Eperjesen is, a többi városban is nem ritka a feleséges tanuló.

II. 1774—89-ig a *minoriták* vezetése alá kerül az intézet. Még átmenetül 1773/74-ben három ex-jezsuita tanít, kiknek a plébános az igazgatójuk; de már 1774/75-ben amazok működnek. Ők kapják meg a HT. 1779-iki rendeletével a jezsuita-kertet is. Közben 1776-tól a «Ratio educationis» szellemében folyik az iskolai élet. Ugyanakkor kezdődik a gim-

názium irattára is. 1777/78-ban minorita igazgatót kap az intézet s 1778-ban a «Sigillum Gymnasii Ep.» cz. pecsétet. Később a szaktanítás lép előtérbe és a korszellem hatása alatt sok új szempont, mint a német előadási nyelv térfoglalása, a tanári alkalmazásban nem a vallásnak, hanem az egyéni képességnek kiemelése, a tankönyvek normája, a diktálás tilalma és az új vizsgálati rend meg az új (3 = rossz, 2 = középszerű, 1 = jó, igen jó = 1 cum nota eminentiae) osztályzatok. A Mária-kongregáczió kiszorul az iskolából; a konviktusi rendszer nyomába az ösztöndíjast léptetik; a színházlátogatást és tánczot engedélyezik, ellenben a korcsma és kávéház látogatását eltiltják. A paraszt fiú csak jeles, a polgári azonban elégséges bizonyítványnyal léphet a gimnáziumba. A didaktikai czél a reális tudományok közlését erősebben kidomborítja, valamint a görög nyelvét, a hazai történetét, a felekezeti szempont ellenébe általános szellemű imákat állít be, az igazgató tudtával megengedi a vesszőzést. A tanári fizetés jelentékenyen javul (450, 400, 350 frt); Eperjesen a minorita igazgató 100, a tanár 50 frt díjazásban részesül.

A minorita-telep a mai eperjesi püspöki. Hátul állt a residentia, elül a templom, mely korábban a kórházhoz tartozott. 1490-ben a kórházi lelkészi állás független a parochiától. A XVI. században az evangelikus tót templomnak foglalják le. Thököli 1682-ben kiűzi a rendieket, 1687-től azonban ismét zavartalanul dolgozhatnak. Főpártfogójuk Keczer Sándor alispán, a ki házat, több telket ad nekik, a saját költségén kolostorrá alakíttatja át a házukat s a déli kápolnát a templomhoz csatoltatja; utána pedig, a XVIII. század derekán, Keczer István püspök hosszabbíttatja meg a templomhajót s új szentélyt, kart, főoltárt, orgonát, szószéket, padokat és homlokzatot készíttet. A rend eltörlése után a miskolczi levéltárba került a levéltár. 1788/89-ben még négy rendi tag tanít. Az 1788-iki tűzvész után, bár a kincstár új tetőt húzat rá, 1791-ig üresen áll az épület. Ez év decz. 20-án a kassai gör. kath. vicariatus foglalja el.

A minorita gimnáziumban 1778/79-ben utoljára két minorita tanít, kikhez a HT. két világit alkalmaz. Az iskola

nemsokára megszünik; az inventariumot a városi tanács veszi át.

III. 1801—52-ig a *szentferenczrendiek* veszik át a gimnáziumot, mely kezdetben négy, 1804-től hat osztályú. A város 1789—90-ig vagy negyven ízben folyamodik a visszaállításáért. Végre a HT. megadja az engedélyt rá s a v. tanács a rendet kéri fel a vezetésre. 1801-től a kisgimnázium a régi iskolában, melyre tornyot húztak, folyamatba lép. Két rendi tag: az igazgató egy tanárral működik benne, kiknek a város 50—50 frt fizetést utal ki. A felszerelés szegényes: 32 könyv, 8 térkép, 16 geom. idom., 1 villamos gép. A természetrajznak három üres szekrénye van. Csak az egyetemi nyomda tankönyvei használhatók. A latin nyelv visszatér a régi jogaiba, de a magyar nyelv is kötelező. A v. tanács 1804-iki folyamodványa kieszközli az V—VI. o. felállítását, s az igazgató 100, a tanárok 50—50 frt, a kurátor 100 frt fizetést húznak, azonfelül a rendtagok ellátására fejenkint 200 frtot ad a város. Az épülettatarozás a tanulmányi alap terhe. Az 1806/7-ben javított «Ratio educ.» szerint a gimnáziumnak négy alsó és két humanior osztálya van; a magyar nyelv az összes osztályok rendes tárgya s kötelező a magyar nyelvű megbeszélés a többi tárgyakban is. A kassai tker. főigazgató 1807-ben szorítja a tanárokat az abban való teljes jártasság elsajátítására.

Az iskolai szellem nem örvendetes, a minek oka a laza fegyelem s a tanári készültség fogyatékos volta. Az utóbbit viszont az anyagi gond okozza: a rendtagok 1812-ben nem koldulhatnak, a privátát[1] is be kell szüntetniök. A HT. erélyesen igyekszik rendet csinálni: a túlságosan szigorú büntetéseket, viszont 1814-ben a fegyver és bot hordását s esti 6 órán túl a kimaradást tiltja el. Másrészt azonban 1814-ben iskolai zenekar létesül, mely 1817-ben 36 taggal nyilvánosan lép fel. 1832-ig állott az fenn s még a koll. zenekarral is szere-

[1] Már a 3784—1792. és 3498—1801. HT.-i rendelet tiltja.

pelt együtt. Továbbá 1817-től ismét divatossá válik az iskolai színi előadás; 10 év alatt 17 latin, német, tót magyar és lengyel színmű szerepel a műsoron. Az előadások lelke Király József tanár, majd az igazi gyermekbarát igazgató. A magyar művek sorában «Euclio» és «Az öreg fösvény» gyakran szerepelnek. Tanszerekkel azonban nem igen gondol a város: 1818—21-ig erre a czélra csak 100 frtot juttat. 1820-tól a magyar nyelvet az osztályfőnökök tanítják; a róm. és gör. kath. hittant együtt tanulják az ifjak, csak 1821-ben vannak külön exhortatorok, a kik az V—VI. osztályban magyar, a többiben magyar és tót beszédet tartanak. 1839-től főigazgatói rendeletre a szavalást gyakorolják. A magyar előadó nyelv alkalmazását az 1840-iki országgyűlés elrendeli ugyan, majd mivel sok nehézség merült fel, az 1844: II. t.-cz. újra sürgeti, de még az 1844/45. iskolaévben is a syntaxis ornata, rhetorika, poesis és archæologia latinul folyik. 1845-től kizárólag magyar nyelvűek már az igazgatói akták.

1847-ben járvány, éhség, drágaság bénítják meg az iskola működését; a következő iskolaévet csak november 3-án kezdhetik meg, de már 1848 deczember 9-én, Schlick közeledésének hírére, beszüntetik; majd három hétre ismét megnyitják, de már január 4-én a katonaság kiszorítja az ifjúságot a termekből. Arra egy hónapig a zárdában folytatják a tanítást, majd onnan is kiszorulnak a honvédség miatt, s a tanárok jó időben a zárdakertben, esős napon a folyosón tanítanak. Utóbb az orosz sebesültek elhelyezése csak három termet hagy meg az iskolának, a többi a Schiff-házba megy át.

A sok kérésre végre a HT. kitakaríttatja a régi gimnáziumi épületet az 1851/52. iskolaévre, s mivel ott elégséges a hely, 1851-ben a tanártestület a VII—VIII. osztályra való kibővítést kérelmezi, az igazgató pedig személyesen jár közben a bécsi kormánynál. A válasz azonban elmarad; de mivel a kiegészítés létfeltétele az iskolának, a tanárok önhatalmúlag

nyitják meg az évet s azzal megmentik a betiltástól az intézetet. Hiába jön le kizárólag négy osztályra engedély: a két felső osztály tovább működik, kivált a mióta Podhorányi Károly polgármester a redout-terem emeletét és földszintjét, fát és iskolai szerekre 600 frtot juttat a gimnázium céljaira, a kalocsai érsek 2000 frtot küld, az eperjesi püspök pedig felajánlja a Kovács-könyvtár használatát.

A kormány 1852 végéig nem intézkedik. Mivel tehát a rend csak négy osztály ellátását bírja el, ideiglenes hét városi egyén vállalja a felső osztályok tanítását. Látva a lelkesedést, melylyel a város a gimnázium ügyét felkarolta, felülről nem zavarják a dolgok menetét, sőt 1853-ban megadják a nyilvánossági jogot, de kijelentik, hogy a tanulmányi alap nem nyújthat fedezetet. A városnak kell tehát «jó» tanárokról gondoskodnia. Igy fordul a figyelem új megoldási mód felé.

IV. Kapóra jön éppen 1853-ban a *jászói premontrei rend* helyzete, melynek kassai gimnáziumát a bécsi minisztérium államivá teszi. Ez a primásnál az iránt puhatolódzik, hogy nem volna-e czélszerű a kanizsai iskola ellátására felszólítani a rendet. Eperjes ajánlata, hogy épületet, felszerelési költséget, 30 öl fát s a rendtagoknak szállást és fűtést ad, annyira biztató, hogy a rend főpapja késznek nyilatkozik a felső osztályok átvételére, sőt kiegészítésére. A HT. 10,901—1853. rendelettel — a végleges szervezésig — megerősíti a szerződést s a teljes főgimnázium 1854-ben megtarthatja első érettségi vizsgálatát. Azonban ez a megoldási mód sem járt sikerrel, mert a város nem birt megfelelni a feltételeinek; mire 1858-ban a kassai helytartótanácsi osztály azt javasolja a kultuszminiszternek, hogy államosítsa az intézetet. 1859-ben az öt rendtag tényleg távozik Eperjesről, az igazgató azonban 1860/61-ig marad s alatta mindvégig a ferenczesek működnek.

A tanulmányi alapból fizetett *német és cseh tanárok* veszik ezután át Bortniczky Placzid szent-ferenczrendi helyettes igazgatásával a főgimnáziumot. Előbb a redoutban

folyik a tanítás, majd a város 600 frton bérli ki a vármegyétől számára a kórházat s a fűtést és az épület belső fenntartását vállalja. Végre 1865-ben a 19,118. sz. kir. rendelet a tanulmányi alap terhére veszi át az intézetet s a fizetési állomány II. fokozata szerint rendszeresíti a tanári állásokat, de 1867-ig csak helyettesekkel tölti be. Az újjászervezést 1867 július 22-vel kezdi Szieber Ede, az új magyar igazgató; a két kath. hitoktatást külön hittanárokra bízzák; 1870-től rendes tornatanítást kezdenek (télen a Hlavács-féle nagyteremben, nyáron a kollégium nyári tornahelyiségében, 1872-től a ferenczrendiek nagytermében). A bérház azonban nem felel meg a főgimnázium czéljainak, 1887 május 6-án pedig a nagy tűzvész azt is elpusztítja. Ismét ideiglenes helyre szorul a főgimnázium, míg az 1886 szept. 18-án kelt Szent-Andrássy Lajos-féle alapítvány — 1887 június 20-iki kir. engedély alapján — lehetővé nem teszi új épület emelését akkép, hogy a Szent-Andrássy-ház évi 5000 s az eddigi bérlet 2000 frt évi hozzájárulását 110,000 frt kölcsönre fordítja az orsz. tanulmányi alap. A Haits-telek ára, hol az épület készült, 12,000 frtba került. Az 1889/90. iskolaévtől ott működik az intézet, mint «*kir. kath. főgimnázium*».

Főigazgatója 1776—1910-ig 14, *igazgatója* 1774—1910-ig 20 volt. Az utóbbiak közül három lett tanker. főigazgató, a tanárok sorából pedig hat igazgató. *Tanuló-szám:* 1774-ben 152, 1787-ben 99, 1802-ben 56, 1807-ben 246, 1827-ben 345, 1850-ben 177, 1859-ben 327, 1883-ban 413, 1890-ben 339, 1902-ben 383, 1905—6-ban 403, 1909—10-ben 357.

Értesítő-t Mária Terézia korában ad ki az intézet, de II. József 1789-ben eltiltja. Utóbb is tesz közzé a minoritákig. A szentferenczrendiek 1802/3-tól újra életbeléptetik, s 1844/45-ben magyar az Értesítő (Kir. Eperjesi Köztanoda), mely 1845-ben először mutatja a tanulók érdemsorozatát; 1849—50-ben latin, 1851—52-ben német, 1863-tól magyar.

Vagyon: 1908/9-ben épület és telek ..... 216,210·— K
könyv- és szertárak, 15,086 drb ..... 78,166·02 «
bútorzat, 999 drb ..... 18,502·26 «
saját ösztöndíj-alap ..... 27,717·62 «
segélyalap ..... 40,502·77 «

Segélyezés: I. ösztöndíjak 3084 K, II. jutalmak 1031·04 K, III. gör. kath. internatus-alap 5%-a: 3614·81 K.

Az intézettel tanulmányi tekintetben szorosan összefügg a «*Ker. Sz. Jánosról nevezett eperjesi gör. kath. táp- és nevelőintézet*», melynek belső és bejáró tagjai a kir. kath. főgimnáziumnak nyilvános tanulói.

1862-ben az egyházmegyei hívek közműveltségének emelése érdekében ébredezik a vezetőség körében az életrevaló gondolat, hogy az iskolát végzett elem idővel is találjon szellemi kapcsolatot azok közt, a kik a közjó fejlesztésére törekszenek. Hova hamarabb egy nevelőintézet felé irányul a tervezgetés. Dobránszky Adolf és Ruby M. Antal nevéhez fűződik az alapvetés, majd Gaganetz József eperjesi püspökéhez a megvalósítás érdeme. De közreműködik benne és továbbfejlesztésében az egyház papsága és a világi értelmiség. S kezdve a magyar királyon, egyházi és világi kiválóságok országszerte küldik adományaikat. 1864-ben már van otthona az internátusnak, mely 20 növendéket fogad magába. Eleinte mint önálló intézmény működik, majd 1876-ban az egyházmegyei főhatóság vonja közvetetlen vezetése alá (3203—1877. vkm. sz.). Tóth Miklós dr. püspök 12,000 K-val bővíti 1880-ban az alapot, majd újra 8000 K-val. Akkor építik új, emeletes épületét, melynek költségeihez Eperjes város 20,000 drb ingyen és 110,000 drb kedvezményes árú tégla-szolgáltatással járul. 1881-ben a püspök újabb 10,000 K-s ruhaalapról gondoskodik. Az intézmény így állandósul, de csakhamar elégtelennek mutatkozik. Az újabb épületbővítések 1884-ben Vályi János dr. püspök 20,000 K-s adománya alapján folynak, majd 1905—7-ben a modern követelményeknek megfelelő átalakítások. Az 1907—8-iki iskolaév óta egy igazgató és két felügyelő vezeti az intézetet.

Vagyon: a) alapítványok: élelmezési alap 45,054·58 K; ruhaalap 12,054·52 K; Rojkovics József-féle családi alap 22,905.91 K; Rojkovics Antal-féle családi alap 3357·38 K; Illykovics József-féle családi alap 2662·78 K.

b) Alapító tagságok: 66,806·06 K.

c) Egyéb vagyon:

I. ház	60,000·00 K
II. két kert	13,000·00 «
III. Táboron ingatlan	18.000·00 «

Létszám: 1907—8-ban 59 belső, 9 külső (alumnista) növendék.

D) *Bártfai gimnázium.*

I. A városnak már az ősi időkben jó iskolái, Nagy-Lajos és Mátyás királyok korában hírneves iskolamesterei vannak. Az első iskola, mint országszerte, itt is szorosan összefüggehetett a város alapításának történetével. Mikor 1241-ben a tatárság elpusztítja Bártfát, rendezett társadalmi viszonyokat akaszt meg s valószínűleg iskolai életet is. 1247-ben a ciszterciták veszik át a régi zárdai templomot s vezetik a köznevelést, melyben a vagyonos osztályon kívül a jobbágyság gyermekei is részesülnek. Az Anjouk korában, bár Lőrincz vitéz veszi át a város vezetését, az 1320-iki kir. rendelet meghagyja a polgárságnak, hogy a rendnek egyházi és iskolai szolgálatokért a termés $^1/_5$-ét fizesse. Mikor 1376-ban Bártfa a sz. kir. városok sorába emelkedik, népnevelése, mely magyar nyelven a hit elemeire, énekre, írásra és olvasásra terjedt ki, az elsők között áll az országban. Ekkor már az iskola, noha osztályokra tagolva nincs, az elemi képzésen túl középiskolai feladatot is tölt be, s egyidejűleg lép életbe a tanulóknak nemek szerint való elkülönítése. A leányok nevelése nem sokkal utóbb apácza-kézre megy át. Zsigmond és Mátyás alatt részben világiak, részben más rendű szerzetesek vezetik az iskolát. Bártfa nevelésügyének fénykora a XVI. század, a mikor a város szülötte: Stöckel Lénárd külföldi tanulmányai után veszi át a vezetést. A maga alkotta iskolai rendszer nemcsak otthon, hanem a felső vidéken is irányadó. 1539—60-ig tartó munkássága országos hírűvé teszi az iskolát: előkelő családok gyermekei látogatják; még Verancsics Antal is ott taníttatja az unokaöcscsét. Stöckelt a kortársai méltán nevezik «communis Hungariae praeceptor»-nak. Utódja, Faber Tamás hasonlókép fejleszti az iskolát, az egykori monografus szerint onnan «viri doctissimi tamquam ex equo Troiano egressi sunt». Lelkészek, tanítók, tudósok a neveltjei. A diáktartás érdekes példája 1570-ből Wékey Ferencz, a ki a két fiáért félesztendőnkint 24 frtot, féladag

bor felét, négy köböl «tyszta»-t, három sajtot, egy szalonnát és elég vajat szolgáltat. Szirmay Endre «Önéletírás»-ában (1656—1706.) nagyon kiemeli Ladovér Illés igazgató tekintélyét meg azt, hogy a felsőmagyarországi földesurak fiai többnyire alatta nevelődtek, de mikor 1667-ben távozott, fiaik utána mentek Eperjesre. Utóbb a nemesi fiatalság az egyetlen ev. iskolát, a lőcseit keresi fel, de 1674 április havában onnan is menekül s a danczkai kollégiumot látogatja.

Az elemi oktatást előbb a prot. lelkészek, utóbb világi tanítók veszik át. Képzettségök szinte egyenlő. A leánynevelés tárgyköre szűk, módszere mechanikus; a fiúk oktatása sem alapos, mert hiszen a tudós tanító inkább a felsőbb osztályokkal foglalkozik, a kisebb növendékek vezetését jobb tanulókra bízza. A XVII. század II. felétől erősödik meg a prot. iskola, mikor a Hrabovszky Péter budetini kapitány 6510 m. frtos alapítványához jut (ma 24,839·86 K). De már a század vége felé a katholikusság fejleszti annyira az iskolát, hogy kitűnő szervezetével és képzett tanítóival erős versenytársnak bizonyul. Az ev. iskola 1701—12 közt kiszorul az alvárosba, bár azért a kétféle iskola folytatja a nemes versenyt 1777-ig, a mikor ez az utóbbi szinte teljesen megszünik. A kath. iskola 1781-ig egymagára működik; három tanítóját — pályázat útján — a város nevezi ki és fizeti. Az 1781. év ismét életre kelti a versenytársat, azonban a leánynevelés ellanyhul, míg nem 1830 után a Reitzner-féle magánleányiskola segít a helyzeten. Természetesen a XVIII. század végétől német az oktatás nyelve. 1836-ban létesül az ev. lelkészi és tanítói nyugalomdíj-alap (200 frttal), mely ma 60,000 K körül áll. Krumbholz Sámuel polgár 3000 frtos hagyatéka növelte fel. Tőle való egy 4000 frtos kisdedóvó-alap is (81,733·74 K). Ugyanebben az évben ev. tót iskola is létesült, 1850-től pedig kath. leányiskola I—III. osztálylyal, melyet a Szent-Vinczéről nevezett apáczák vezettek. 1861—1898-ig az összes népiskolák (városi négy oszt. r. k., Szent-Vinczéről

nevezett hat oszt. r. k. leány-, magyar-, német- és tótajkú ev., izr. magán- s ismétlő iskola: 707 tanulóval) állami kezelésbe mentek át.

Az intézet régi, egyemeletes épülete (1612.) a plébániatemplom nyugati oldalán ma is áll. Azelőtt, századokon át, három osztályra szólt. 1612-ben és 1841-ben újították fel. A protestantizmus leszorulásával az intézet maga is elcsenevészik, majd mint gimnázium, melyet 1775-ben az ottani Szent-Ferencz-rend két tanára vezet, eltűnik. 1806-ban fognak hozzá az újjászervezéséhez s mint I—IV. osztályú magángimnáziumot lépteti életbe a VT. Az 1828-iki értesítő szerint «privatum minus gymnasium». 1841-ben I—VI. osztályúvá[1] alakul ki s a szentferenczrendiek veszik újra át 1848-ig. 1848/49—50-ig szünetel, 1850—52-ig a város kath. jellegű algimnáziumkép kelti életre. A rend vezeti tovább is 1861—94-ig, a mikor sem az épülete, sem a vezetése nem ütik meg a korkívánalmak mértékét s így a város feladja. A negyvenes években nagy gondot fordítanak benne a tanárok a magyar nyelvre, bár mellette a latint, németet és tótot is gyakorolják. Már a III. osztályban latinul beszéltek a tanulók, a kiknek «Signum» cz. kis könyvük volt, a melybe, ha valaki tótul elszólta magát, kötelességszerűleg bejegyezte a nevét. 100 vocabulumot írt utána büntetésül. Az erős magyarosításnak egyéb okokon kívül az is oka volt, hogy Gács- és Lengyelországból sok tanuló iratkozott be.

II. Már 1893-ban fordul a város ingadozó iskolája ügyében emlékirattal a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumhoz. Az államosítást kéri, a mit a következő évben egy új épület emelésének s évi 5000 frt hozzájárulásnak biztosítása után el is nyer. Az 1894/95. iskolaév a régi épületben nyílik meg. Az új, *m. kir. állami gimnáziumi* épület megnyitása 1896 nov. 4-én ment végbe.

[1] 1842-iki értesítő: R. maius g. B. Ord. S. Fr. 128 tanulóval. 1843-ban 171 tanuló. 1877—78-ban az iskola leég s a városi Olvasó-Körben helyezik el.

III. *Létszám:* 1886/87-ben 1 igazgató, 6 tanár, 63 tanuló; 1890/91-ben 53; 1893/94-ben 57; 1897/98-ban 1 igazgató, 2 tanár, 52 tanuló; 1900/1-ben 1 igazgató, 5 tanár, 87 tanuló; 1905/6-ban 1 igazgató, 6 tanár, 92 tanuló.

Alumneumi alap: 1908/9-ben 5058.79 K. Évi kiadás: 800 K.

E) *Kisszebeni kegyestanítórendi gimnázium.*[1]

I. *Alapítói:* Dessewffy István gróf főtábornagyi hadsegéd, lovassági tb. és Kisszeben város. Amaz 1737-ben tesz ajánlatot a kegyestanító-rendnek, a melynek értelmében 10,000 rfrtot (12,000 K) hajlandó nevelésügyre fordítani. A város lelkesülten ragadja meg az alkalmat arra, hogy gimnáziumot létesíthessen. A rend azonban inkább régi alapítványaihoz óhajtja csatolni az összeget, mint új rendházat alapítani. Arra a VT. megfelelő alapító-levélben kötelezi magát támogatásra: felajánlja a Sz. Máriáról cz. kisebb templomot a mezei, 4 kőre járó malommal; ad megfelelő területet a város közepén, évi 100 rfrtot, épületfát, fuvart és építőanyagot, tűzifát a rendtagok czéljaira s cserépégetésre, 5—6 szerzetesi lakást, a míg a kollégium felépül s kertet, allodiumot. Ezen az alapon az intézet 1740 okt. 3-án — az 1740 decz. 7. kir. jóváhagyás alapján — 6 rendes tag vezetése alatt 64 tanulóval megnyilik.

Azóta egyre-másra erősödik anyagiakban az iskola: 1741-ben Répássy János József 2000, az első alapító[2] — négy Dessewffy fiú javára — újabb 4000 s végrendeletileg 1500 frttal gyarapítják. De azért sok kellemetlenséggel is meg kell kezdetben küzdenie: az evangelikusok, kik a rend miatt vesztik el gimnáziumukat, sokáig háborognak ellene. A rend-

[1] Kisszebenben 1526-ban tűnnek fel a reformáczió nyomai. Az ág. egyház nagy gondot fordít az iskolájára; tanítókat és rektorokat tart, a kik az elemi ismereteken kívül syntaxist, rhetorikát, sőt filozofiát és theologiát tanítanak. Az iskola 1672-ig működik, majd az egyházzal együtt a külső városba szorul. 1687-ben a tót és német egyháznak külön van iskolája, de 1744-ig felváltva is tartanak tanítókat. Ettől az évtől kezdve két ev. iskola működik 1901-ig, a mikor az állami népiskolába olvad a német iskola.

[2] A rendi templomban van 1742-ben eltemetve.

zavarást a VT. 100 frt birsággal vagy 50 botütéssel s utóbb más szigorú rendszabályokkal kénytelen elnémítani.

1745 aug. 24-én megy végbe az alapkő-letétel, de az épület csak 1784-ben készülhet el. Közben Keczer István egy kath. osztályra 500 frt segélyt ad, 1859-ben a városi sétatér megy át a rend tulajdonába, 1862-ben a rendtagok a Szirmay-házba költöznek át, mely hagyatékul marad rájuk. 1777-től szóba kerül a rendnek Lőcsére, utóbb Eperjesre áthelyezése. 1784-ben az új épületbe lép át az intézet, mely 1789—94-ig az elemi iskolát is befogadja. A további években zavartalan a gimnázium élete. 1825-ben a vezetőség egy előkészítő osztály érdekében tárgyal a VT.-val, mely 150 frtot és 12 öl fát ajánl fel. 1843-ban ülik az első százéves évfordulót.

II. A XVII. század szelleme a tanártól sokat, az iskolától keveset kíván. Főtárgy: a latin. Előzményül hozzá csekély az elemi fokú tanítás; viszont a gimnázium eleje és vége a tudományok összeségének. 1735-ben a «Nova methodus docendi et discendi» az irányadó. A kisszebeni gimnázium a III. Károly helytartótanácsi bizottságának tervei közé jut. Megnyílik a konviktusa is. 1744-től a nemesség szapora benne; 1755-ben I—VI. o.-a van, s már a magyar gyakorlatírást alkalmazza, a mi jó nevet szerez neki; 1767-ben a lengyel ifjuság (több felnőtt) szaporán látogatja. 1773-ban annyira megkevesbedik a létszám, hogy abban kell hagyni az előadásokat. A XVIII. század végeig inkább elemi jellegű az iskola, melynek 1742-ben 122 növendéke, 1756-ban 4, majd 6 osztálya, 1777-ben 3 grammatikai és 2 gimnáziumi osztálya van.

Az 1776. évvel az új tanítástery alapján haladnak. Az eddig tanított latinon és vallástanon kívül a történet, földrajz és számtan is szerepelnek. Itt is divatoznak (1752.) a szini előadások, a melyeknek tárgyai a rómaiak, magyarok és szentek történeteit[1] ölelik fel. Két-három osztályt is össze-

[1] 1756-ban «A fogoly Mátyás király lesz». 1806-ban. U. az. A szomszédos

csatolnak egy órában. Az igazgató nem tanít és nem vezet; az osztályvezető tanár a saját tudása szerint jár el. De az új tanításterv szerint a házfőnök köteles a vizsgálatokon megjelenni.

A «Ratio educationis» lassan hódít tért, de aztán 1851-ig az irányító. Kétségtelenül az oktatásban nagy haladást jelez, de germanizál is. A tanítás súlypontja a latinra esik, a II. o.-tól a németre is. Az iskolai rendtartásra felügyel a politikai hatóság is, viszont a tanár a tanuló egészségi állapotára. Az I—III. o.-ban osztálytanítás folyik, a IV—V. osztályok gimnáziumiak. Öt tanár működik. 1780-ban új fordulat áll be: a tandíj miatt fogy a létszám, az V. o.-t csak az országos rendezésig hagyja meg a kormány. 1785-ben alkalmaznak először «Tanulmányi Napló»-kat s 1786-ban német imát. Az 1790/1-iki országgyűlés hatására ismét fellendül a gimnázium: 1823-ban 151 tanulója, 1824-ben I—VI o.-a, 1829—30-ban 156, 1839—40-ben 109 tanulója van. Az ifjúság egymás közt magyarul társalog.

A negyvenes évekkel a csapások egymást érik, a melyek lejtőre juttatják a gimnáziumot. Az 1846. tűzvész alig pusztítja el szinte az egész várost és a kollégium felét, következik a szabadságharcz, mely fegyverre hívja a tanárokat. 1850/1-ben megszűnik az intézet s helyébe a két elemi osztály, majd a leányosztály kerül. Új életre az 1862/3. évvel kél, a mikor a város új alapítólevélben kötelezi magát arra, hogy az eddigieken felül évi 1200 frttal segíti. Akkor a rend 7 tanárt küld. Értesítőt 1844-től ad ki az intézet: 1845-ben magyarul 1848-ig, majd ismét 1870/1-től. Létszám: 1862-ben 16, 1868-ban 78, 1878-ban 77, 1888-ban 61, 1894-ben 93. Azóta a szám fogy.

urak óhajára a rektor 130 frtot költ szinpadra. 1832/3-ban magyar és német darabok. «Tékozló fiú», melyet a Pesti M. Ujságban hirdetnek; 1834-ben «Erszény». «A szerény, de boldog csizmadia».

III. *Alapok: a)* Dessewffy István-féle 8400 K, % = 302·40 K.
b) Keczer István-féle 2000 K, % = 75·60 K.

IV. *Vármegyei elismerésben* 1897-ben részesült a rendház hazafias működéseért.

A rendtagok vezetése alatt állott 1849—1860-ig *az elemi iskola.* Ennek nagy multja van. Előzményei az 1461-iki tűzvész miatt, mely az okiratokat elhamvasztotta, ismeretlen. Mint r. kath. jellegüt, a VT. 1519-ben köből építteti Starusch Szaniszló biró alatt 75 frt 96 ℔ költséggel, az anyagot nem számítva. Az iskola azután a reformátusok kezére került a XVIII. század kezdetéig. Épülete — a r. kath. plébániai feljegyzések és az 1775. egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint — 3 helyiségből: 2 szobából és 1 nagyobb teremből állott. Az 1813. Canonica visitatio kétosztályúnak mondja már. 1849-ben a gimnázium feloszlása miatt a rend veszi át s a székházba viszi. Az iskolában külömben is templomi muzsikusok laknak. A rend I. vegyes, II. fiú- és III. leányosztályt vezet; a nagyobb fiúk latinul olvasnak; a tanításnyelv német és tót. Egy tanítóné kézi munkát tanít. 1856-ban 185 tanköteles közül 62 fiú és 71 leány látogatja az iskolát. Van iparosinasok vasárnapi ismétlő iskolája. 1857-ben főelemi tanoda az iskola czime: 4 fiú- és 4 leányosztálylyal, a melyekben 5 tanító és 1 tanítónő müködik. 1857—1860-ig a cseh nyelvtan is tárgysoron van. 1860—70 közt az iskola kivonul a rendházból, 1870-ben községi iskolává lesz s a régi kőiskolai épületbe tér vissza, 1896—7-ben 6 tanítóval az állam veszi át.

Létszám. 1896—7-ben 91 kisdedóvó-iskolás, 375 elemi, 127 iparosinas = 593.

1903—4-ben 84 kisdedóvó-iskolás, 365 elemi, 98 iparosinas = 547.

Költség:	A város évi járuléka	1995·74 K.
	Tandíj	315·— «
	Felvételi díj	176·— «
	Iskolaadó 5%	1005·63 «
	Tanitói fizetés	10000·— «

Az új épület 1904-ben készült.

F) *Az angol kisasszonyok róm. kath. felsőbb leányiskolája:* 1909—10-ben nyílt meg I—V., 1910—11-ben VI. osztálylyal ugyanazoknak zárdájában. (L. XXIV. fej.)

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

A tanítóképzés és a népiskolák.

I. *Az eperjesi állami tanítónőképző-intézet.*

Alapja az 1893-ban létesült áll. kisdedóvónő-képző, mely internátussal volt kapcsolatban. Akkor az «Eperjesi kisdednevelők egyesülete» átadta az államnak a kisdedóvója telkét és épületét. Új épületet 1896-ban kapott az intézet, a mely 1899-ben tanítónőképző-intézetté alakult át oly módon, hogy a növendékek kettős képzést szereztek benne. A kisdedóvónő-képzés 1908-ban szűnt meg. Az intézetnek négy évfolyama és hatosztályú elemi gyakorló-iskolája van, melyeken kívül, de szerves összefüggés nélkül, még a kisdedóvó is működik.

Létszám: I. Tanártestület: igazgató, 2 rendes tanár, 6 rendes tanítónő, mintaovónő. II. Internatus: köztartási vezetőnő, 2 nevelőnő. III. Növendékek: osztályonkint 30—30, a kik közt 35 ingyenes, 27 féldíjas és 8 egész díjas bennlakó. A bejárók között 9 növendék 160—160 K segélydíjas. Internatusi díj 420 K. Az államnak az ellátás növendékenkint 320 K-ba kerül.

II. *Az eperjesi kir. gör. szertartású róm. kath. tanítóképzőintézet.*

Az 1893/4. isk. évben nyilt meg a hat vármegyére szóló püspökség népnevelésügyének fejlesztésére. A HT. már 1844-ben felszólította ugyan az eperjesi püspököt, hogy tanítóképzőt állítson, de a gyorsan előretörő események megakasztották a tárgyalást. 1850-ben a közoktatási kormány kéri a felállítandó intézet tervét, de támogatást nem igér. Az ügy ekkép lassan elalszik. Vályi János dr. püspök figyelmét azonban, állásának elfoglalása után, hamar ráterelik a viszonyok az elejtett terv felkarolására, a mennyiben az egyházmegye iskolaügye a reformokra nagyon is rászorult. 1888-ban a lelkészkedő papság, tanítóság és hívek gyűjtéséből 60,000 K

áll rendelkezésére, mire állami segítséget kér. A tárgyalások azonban többféle akadálylyal találkoztak, míg végre a közben már megnyitott intézet 1895/6-ra megkapja a nyilvánossági jogot. Az épület állítása is elkészül 1895 okt. 1-re, melyben 3 osztályú tanfolyam és 6 osztályú gyakorló-iskola nyilt meg egyszerre. Az 1899—1900. isk. évben válik teljessé az intézet, melynek előkészítő tanfolyama (felsőbb népiskola) van azok részére, a kik nem a gimnáziumi IV. o.-ból jelentkeznek felvételre. Az 1901/2. isk. évben a püspök bővíti és internátussal egészíti ki a képző-intézetet, melynek költségeihez 114,000 K összeggel járult.

Tanártestület 1909—10-ben: igazgató, 6 tanár, 4 tanító; tanulók: 1895/6-ban 33; 68 gyakorló-iskolai; 39 bennlakó, 20 bejáró; 1909—10-ben 149, 96 gyakorló-iskolai részben bennlakó, részben bejáró internátusi tagok. [1]

III. *Az eperjesi koll. tanítóképző-intézet.* (L. kollégium.)

IV. *Az angolkisasszonyok eperjesi «B. Mariae Virginis» cz. intézete.*

1882-ben létesül. Alapítói: Perger János (1875-ben 200,000 K) és Schuszter Konstantin (1880-ban 100,000 K) kassai püspökök. Előzménye az intézetnek: az 1868: XXXVIII. t.-cz.-ből kifolyólag az egykori tótnyelvű, kezdetleges leányiskolának a róm. kath. autonom hitközség rendelkezésére bocsátása. Az alapítók czélja: róm. kath. felsőbb leánynevelő-intézet felállítása, még pedig a rendtagok vezetésével. A végrehajtó-bizottság 200 szegénysorsú leány gondozására kisdedóvót, 40 növendékre szóló internátust s alsó fokaiban párvonalos I—VIII. o. elemi és gyakorlati iskolát tervez, a melynek alaptőkéjét közadakozás útján gyűjti. A zárda-épület 1882 julius havában készül el. Van 2 tágas udvara, tág és díszes kertje. Nevét Stefánia trónörökösnétől nyeri. Két óvó- és nyolcz elemi és polgáriiskolai osztályra szól. 1906/7-ben

[1] Az 1910—11. isk. évben ugyanitt polgári fiúiskola fejlesztése indult meg.

az intézetnek hat évfolyamú *B)* elemi, négy évfolyamú *A)* elemi, négy évfolyamú polgári, 1909/10-től felsőbb leányiskolája működik. Az előbbieket kizárólag a rendtagok, az utóbbiakat a kir. kath. főgimnázium tanáraival vegyesen látják el. *Létszám:* 1906/7-ben 41 bennlakó, 520 elemi, 204 polgári. Internatusi díj: évi 520 K.

V. *Eperjesi gör. kath. polgári leányiskola.*

Az 1909—10. isk. év folyamán 300,000 K-t meghaladó költségen Vályi János dr. eperjesi püspök emelteti a felállítandó iskola épületét. Belső berendezésének czéljaira az egyházmegyében gyűjtés folyik; a tanítónők képzése is megindult, a mennyiben egyházmegyei ösztöndíjjal egyelőre 3 tanítónőjelölt készül apáczarendi tagnak, kikre az internátus vezetése vár.

VI. *Eperjesi ág. h. ev. polgári leányiskola.*

Az ág. h. ev. I. egyház minden időben nagy gondot fordít a nőnevelésre. Már 1776-ban külön választja a felsőbb osztályokat, melyek utóbb a polgári iskolának vetik meg alapját. 1784—1823-ig Szenovitz Mátyás igazgató a modern nőnevelés elvei szerint vezeti az iskolát, mely 1823—68-ig mint felsőelemi leányiskola, melyet két osztálylyal bővítenek, országos hírre tesz szert. 1843-ban állít az egyház neki új épületet. A polgári iskola 1874-ben válik ki két osztálylyal belőle, 1895-ben pedig teljessé lesz a Herfurth József koll. tanár 80,000 K hagyatékából. A parochialis épületben elhelyezett intézett szűk volta vette rá 1901-ben az egyházat, hogy 32,000 K-n új telket szerezzen számára.[1] Az iskolai felszerelés 1500 K értékű; van 689 kötetnyi ifj. könyvtára, tanítói szakkönyvtára.

Tanítótestület: 1909/10-ben igazgató, 4 rendes, 2 segédtanító.
Tanuló: 1896/7-ben 72, 1900/1-ben 119, 1909/10-ben 172.

[1] Az új épület 1912-ben nyilik meg.

VII. *A népiskola és a magyarság.*

I. Vármegyénk századokkal előbb magyar volt. Politikai és fizikai okok hatottak közre s részben vallásiak is, hogy a magyarsága rohamosan megfogyjon. S a mióta a tót és ruthén nyelv lett benne az uralkodó, a visszamagyarosítás munkája előbb önvédelemben, majd — de csak az utolsó évtizedek óta — a visszatérítés igyekezetében nyilvánult meg. Az 1879:XVIII. t.-czikk előtt több községünkben tanítanak magyarul is: 1848-ban Hanusfalván, 1860-ban Eperjesen és Kisszebenben, 1868-ban Nagyladnán, 1869-ben Sirokán és Nagyvitézen, 1870-ben Somoson és Ternyén, 1872-ben Szinyelipóczon (r. kath. iskolák), 1870-ben Kruzslyón és Somon, 1872-ben Hradiszkón stb. (gör. kath. iskolák), 1840-ben Eperjesen, 1848-ban Girálton, 1852-ben Bártfán, 1869-ban Zsegnyén, 1869-ben Palocsán és Budaméron, 1870-ben Palonczán és Margonyán (ág. h. ev. iskolák) és 1875-ben Eperjesen (izr. iskola). Hozzájuk csatlakoztak az *állami* népiskolák: 1874-ben a berzeviczei s 1879—83-ban 67, 1884—88-ban 49, 1889—1893-ban 28, 1894—95-ben 6 iskola. Összesen tehát 189 népiskolában szerepelt a magyar nyelv tanítása, vagyis az 1894—95. isk. évben 382 politikai község 269 elemi iskolája közül 80 nem kezdte meg a magyar tanfolyamot. Ekkor 33 magyar, 236 tót iskolája van a vármegyének 200 okleveles és 85 nem képesített tanítóval, kik közül magyarul 247 beszélt. 113 községnek még nem volt iskolája. A tanulásra kötelezettek 36,774-nyi számából 5—6 év alatt a magyarul beszélők 714 többlete mutatkozott: köztük a német elem, mely rohamosan megmagyarosodott. A tanuló ifjúság 95% otthon marad földmívesnek, napszámosnak. Intézet volt: róm. kath. 105, gör. kath. 106, ág. 34, izr. 6, állami 14, községi 4 = 269.

Az *iskoláztatás ügye* szomorú képet (1894—5.) nyújt, de az iskola elhelyezése és felszerelése is. Szegénység, közöny, felekezetieskedés az akadályai. Sok egyháznak nincs iskolája, a gyerek is faluzik, az iskolai év 6—7 hó, a tanító a tanköte-

lesek számát nem ismeri, a mulasztást nem büntetik; 11,975 ismétlő iskolára köteles közül 2006 jár, ha ugyan papiroson nem marad az ismétlő-iskola. A napi járásra köteles 24,799 gyermek közül (magyar 1598) más iskolát (13—15 év) 9622 látogat, a falusi iskolások pedig 114,483 esetben mulasztanak, de csak 1694 esetet büntetnek meg 188·80 frttal. (Többször a tanító titkolja a mulasztásokat, hogy a lakossággal meg ne gyűljék a baja.) 63 népiskola egyáltalában nem megfelelő.

Népiskolai vagyon:

Alapítványokban	92592·— frt	Állami segély	15560·— frt
Ingatlanokban, adományokban	272164·11 «	Községektől	17933·— «
		Felekezetektől	48536·— «

(Az iskolák $^1/_3$-a az alapvagyont már 1868 előtt megkapta, de nem a tagosítás alkalmával az 1868: XXXVIII. t.-cz. szerint kihasítandó $^1/_{100}$ alapvagyont. A hol kiadták, ott is kopár volt a föld. Iskoláink legtöbbjét a felekezetek alapították és segítik; a politikai községek, állam és egyesek kevesebbet tesznek. A felekezeti iskolák jelentékeny részben nem felelnek meg.)

Az iskolai vagyon egyéb jövedelmei: 1. az italmérési jogból járó haszon, amerikai (csekélyebb) évi adományok;

2. a zeneengedélyekből alakított isk. alap:

I. járásból	4820·55 frt	IV. járásból	6869·01 frt
II. «	3921·25 «	V. «	3190·04 «
III. «	7289·02 «	VI. «	2699·76 «

3. A vármegye iskolaügyi választmánya a kir. tanfelügyelőség jelentései alapján keresi meg az egyházakat, hogy az iskolák ügyén javítsanak. Azonfelül a 4301—35—1893. vármegyei határozat 10 évre 1%-s közművelődési alapot létesít (4411·39 frt), melyből az áll. óvónőképző tíz évre 1000 frtot, a népiskola körülbelül 1200 frtot kap. Ugyancsak a vármegye — a millennium alkalmával — állandó vármegyei népoktatásügyi történeti bizottságot küld ki (6 tag) a népnevelésügy monografiájának megiratására.

Iskolaszám: 1909/10-ben: 1. áll. el. iskola van: 45; róm. kath. 98; gör. kath. 100; ág. h. ev. 25; izr. 6; községi 1.

Tanítók száma: áll. 100, okleveles 100, oklevél nélküli —; rk. 115,

okleveles 113, oklevél nélküli 2; gk. 84, okleveles 80, oklevél nélküli 4; ág. h. 27, okleveles 26, oklevél nélküli 1; izr. 12, okleveles 12, oklevél nélküli —; községi 1, okleveles 1, oklevél nélküli —.

Az iskola nélküli községek száma: 127.

Üresedésben lévő tanítói állások: Állami 1: költségvetésen kivüli állapot miatt. Róm. kath. 3; egyrészt tanítóhiány, másrészt az iskolaépület meg nem felelő volta miatt. Gör. kath. 16.

Iparostanoncz-iskola: a városokban.

Kereskedőtanoncz-iskola: Eperjesen.

Iparos-továbbképző-tanfolyam: Eperjesen.

Munkásképző-tanfolyam: Eperjesen.

Honvédképző- és közöshadseregbeli katonaképző-tanfolyam: Eperjesen.

II. A *vármegye törvényhatósági bizottsága* sok üdvös intézkedéssel támogatta a köznevelés ügyét. Mindenek előtt 29000 frt iskolai alapot létesített, majd 1%-s közművelődési adót vetett ki jórészint az iskolák javára. De különösen a *társadalom* fejtett ki, mint a multban is, sokirányú munkásságot. A nemzetiségi elemek ellen való orsz. védelem eszméje egyenesen Sáros vármegyéből indult ki: «*A magyarságot és népnevelést Sáros vármegyében terjesztő egyesület*» az első országos magyar kultur-egyesület, mely a magyar társadalmat támogatásra szólította fel.

Különben a vármegye már a XIX. század elején is nagy érdeklődést tanusított az alsó néposztály helyzetének emelése iránt. Innen van azután, hogy a helyi társadalom a népnevelésre erején felül áldozik. Hiszen a pár állami iskolát leszámítva, az iskolákat többnyire a sajátjából fedezi. A nép és egyház szegény, az egyházi adó pedig elégtelen.

III. Az elemi fokú iskolák *fejlesztése* tekintetében sok üdvös intézkedés történik:

a) *Az iskolai rendtartás* ellenőrzése a városban 1842 óta a szenátor tiszte; a nemzeti iskolák új szabályzatot kapnak 1851-ben s kiadják számukra a kimutatások szempontjait, továbbá 1898-ban az iskola védelmét rendeleti úton biztosítják. Az 1872-ben felállított kir. tanfelügyelőség erős kézzel

nyul az iskolai ügyek rendezéséhez, a minek tanusága az 1874-iki jelentés, mely leplezetlenül rámutat a haladás akadályaira, hogy: 1. a tankötelesek hiányosan írják össze s azokat sem szorítják pontosságra, 2. a tanitói fizetés silány s azt is rendetlenül szolgáltatják, 3. a felekezetek néhol semmit sem tesznek a gyermekeikért, mint pl. Zborón, hol 1660 keresztény és 550 izraelita lakosságból 300 tanköteles a r. kath. iskola egy termében, egy tanító vezetése alatt szorong.

b) *Az iskolai tárgykör* kiszélesítése lehetőleg lépést tart a városokban a korral. A testgyakorló- és uszóiskola terve 1843-ban megbeszélés tárgya Eperjesen; amaz szűk körben létesül, de már 1847-ben csekély az érdeklődés iránta. 1868-ban Eperjes tornaépület felállítását óhajtja s a vármegyétől bizottság kiküldését kérelmezi. A női munka tanitása a XIX. század derekán kezdődik, valamint a rajzé (1844—7; 1850—1; 1852-ben külföldi rajzminták használatával), melynek Eperjesen rajzmestere van. Az iparostanulók rajztanítása hasonlókép életbe lép. Az elemi iskola (1845.) új rendszerével kapcsolatos a vasárnapi iskola, melynek előzménye a tavaszi iskola intézménye. Ennek 1778-ban állították fel Kassán a felügyelőségét 886. HT. r.). A 4545—1846-iki HT-i rendszer alapján a vasárnapi iskolában 12 évnél idősebb fiúk a vallástant, szépírást tanulják, az olvasást és írást anyanyelvükön gyakorolják, a számolásban, továbbá a természetrajz és fizika elemeiben továbbképzést nyernek. A tanítás ideje d. e. 9—11-ig tart. Inasok és legények is részt vesznek benne. A felszabadulásuk az iskola bizonyítványa alapján történik. A buzgó tanítók jutalomban részesülnek. Egy létesítendő ipariskolának 1895-ben 1120·29 forint alaptőkéje van.

c) *Népnevelő-egyesületek* szervezése rég idő óta foglalkoztatja az intéző köröket. 1867-ben aláírások útján óhajtják az eszmét[1] megvalósítani; 1877-ben a vármegye népneve-

[1] 1872-ben «Sárosmegyei tanítóegylet» vkmin. jhással.

lésügyi bizottságot választ, melyből a tisztviselőit kihagyja; egyúttal iskolai könyvtárak állítására buzdítja a községeket. Mivel a tanítóegyesület nem bir életre kapni, 1882-ben a Bánó József szervezte magyarosító-egyesület veszi kezébe a dolgot. Annak hatása és Berzeviczy Tivadar kir. tanfelügyelő buzdítása 1883-ban némi mozgalmat idéz elő az egyesületben; ekkor azonban két új: róm. és gör. kath. tanító-egyesület alakul.[1] Az erők egyesítése 1889-ben történik meg «Sáros-vármegyei általános tanító-egyesület» czimén. 1896-ban a vármegye elhatározza, hogy annak tagjai évenkint egyszer, a közgyűlés alkalmával, 1 frt napidíjat és fuvart követelhetnek a községektől. 1900-ban ugyancsak a vármegye az egyesület «Otthon»-a javára 1000 frtot szavaz meg, mely 1909-ben épült fel. 1897-től kezdve a vármegye külömben körülbelül évi 3000 K összeggel támogatja az «Eperjesi Széchenyi-kör» népnevelésügyi szakosztályát, 1896-tól pedig a zenedíjakat fordítja a közs. iskolák belső felszerelésére, végül 1899-ben a zugiskolákra vonatkozó szabályrendeletet adja ki.

IV. *Kisdedóvás.* a) A kisdedek nevelése, mint nemzeti intézmény, hazánkban a XIX. század közepe táján lép fel. Széchenyi hozza magával Angliából az eszméjét, majd Brunswick Teréz grófnő. Hatott Pestalozzi is. Nálunk 1844-ben az «Eperjesi Takarékpénztár» foglalkozik először vele; már 1856-ban 927 frt alapja van, mely a következő évben 5000, 1874-ben 9000 frtra nő.[2] Ekkor fog egy Gyermekkert-egyesület alapításához, mely 1875-ben az «Eperjesi kisded-nevelő-egyesület» czímmel s alapszabályokkal alakul meg. Ennek 1876-ban 101, 1886-ban 70, 1893/4-ben 26 kisded van a gondozására bízva. Utóbb az állami minta-óvó veszi át.

Más irányból is megindul az ügy: 1882-ben «A magyar-

[1] 1911-ben ez az utóbbi felújult.

[2] A kisdedóvás első támogatói között van Berzeviczy Albert Volstán, a ki a Berzeviczén létesitendő kisdedóvóra a mult század ötvenes éveiben 300 frt alapitványt tett.

ságot és népnevelést Sáros vármegyében terjesztő egyesület» a vármegyei községekben kisdedóvó-intézetek felállításával is terjeszti a magyarságot. Részben állami, részben felekezeti támogatással egymás után alakulnak az óvóintézetek:

1880-ban Bártfai alapítványi (Krumbholz Sámuel 1842-iki 4000 frtos alapítványából).
1882-ben Eperjesi róm. kath.
1884-ben Berzeviczei állami.
1884-ben Sóvári egyesületi (E. Széchenyi-köri).
1886-ban Kapronczai állami.
1887-ben Kisszebeni községi.
1887-ben Osztópatakai állami.
1889-ben Radácsi állami.
1892-ben Nagysárosi községi.
1895-ben Magyarraszlaviczai áll.
1895-ben Zborói állami.
1895-ben Pécsujfalusi állami.
1898-ban Eperjesi izr. kisdednevelő-egyesületi.

Kisdedóvók: Állami 15, róm. kath. 1, alapítv. 1, egyesületi 2; állami óvónő 15, okleveles 15; róm. kath. 1, okleveles 1; alapítv. 1, okleveles 1; egyesületi 2, okleveles 2.

Létszám: 14357 (3—6 éves); 1189 bejáró.

Költség: Vagyon 58125 frt: ingatlanban 28000, alapítványban 30125 frt.

Bevétel 9392 frt (állami: 5462 frt, szülői és alapítványi jövedelem 3930 frt).

Kiadás 9392 frt.

b) *Eperjesi áll. kisdedóvónő-képző és mintaóvó-iskola:* 1893-ban, ideiglenesen a Szent-Andrássy-féle alapítványi házban létesült. Majd Eperjes adott 2400 m² telket részére. Internátusában 21 növendék nyert kiképzést. Utóbb az áll. tanítónőképző-intézettel egyesült. Egy városi kisdedóvó-intézetnek terve 1842-ben merül fel, s a közönség részéről küldöttség keresi fel Haller Ferenczné grófnét; de a megvalósítás nehézségekbe ütközik. 1847-ben azonkép. 1848-ban a város orsz. követe a napi díjait ajánlja fel a czélra. A városnak kellene egyebekben az iskola költségeit viselnie. Kósch Frigyes városi polgár házat bocsátott a rendelkezésére, melyet az állami tanítónőképző gyakorló-iskolája ma is használ.

V. Társadalmi úton különböző *egyesületek* támogatják a népnevelés ügyét:

A) «A magyarságot és népnevelést Sáros vármegyében terjesztő egyesület»: eszmeadója 1882-ben Bánó József; később a «Sárosvármegyei közművelődési egyesület», mely 1894-ben az «Eperjesi Széchenyi-kör»-rel egyesül. Az utóbbi 1882—94-ben 18671·46 frtot gyűjt. Egyelőre a kisdedóvó-intézményt fejleszti, majd a tanítók és tanulók jutalmazását is czélul tűzi ki. A közönség más kultúrális rétegei körében, így a felsővízközi «Eötvös-kör»-ben szintén gyűjtenek.

B) A «Sárosvármegyei jótékony Nőegyesület». Már 1844-ben felhívást intéznek eperjesi nők jótékonyczélú tömörülésre. 45 tag jelentkezik is, de az ötvenes évekkel az ügy pangásnak indul. Szinyei Félixné 1861 márcz. 23-án hív össze alakuló ülést Andrássy Györgyné grófné pártfogásával. A 2868—1861. HT-i sz. r. alapján 1862-ben 20 árva gyermeket gyámolítanak havi 48 frttal; 1873-ban 20 árva számára az Árok-utczában 5647·17 frt ért. házat vesznek; 1884-ig 35000 frtot adnak ki jótékony czélokra. Alapszabályaikat a 68141—1885. r. erősíti meg. A törzsvagyon akkor: 19799·56 forint. 1893/4-ben az egyesület a vármegyével szerződik; hogy annak segélyalapjából 20000 K-t vesz át s annak fejében 10 vármegyei árvát fogad el gondozásra (102874—1894. b. ü. m. r.). Az egyesület munkásságában főleg Kubinyi Albertnénak voltak nagy érdemei.

C) Az «Eperjesi izr. Nőegyesület»: 1860-tól áldozik népnevelési czélokra ruházat, könyvek, írószerek és jutalmak szolgáltatásával.

XX. SZAKASZ.

VÁROSOK.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

A városok közjogi helyzete.

I. A *városjog* keletkezését egyrészt a miniszteriális rendszerből, másrészt a vásárjogból magyarázzák. Az első felfogás szerint a királyi, majd főpapi és főrendi várak szolganépe (kereskedő, iparos) a felette hatalmat gyakorló rend ellen vívott hosszas harczokban végre felszabadul, s korábbi királyi vagy püspöki tisztjeiből nyeri városbiráját. Ily harczokat vívtak pl. Buda, Esztergom, Debreczen, Késmárk, s több bányavárosunk. Ezt az udvari jogból való származást elveti a másik felfogás, mely szerint a városok a kialakulásukat a kereskedelemnek köszönhetik. Valószinű, hogy az udvari jog bomlása után a városokban maradt szolganép az udvari tisztjei alatt tömörül s lassankint megszerzi a főrenddel támadt küzdelemben a tisztviselő-választás jogát. A küzdelemben a vásártartás kiváltsága minden esetre támogatja.

A városi lét feltételei nálunk a XII. század végén kezdenek kijegeczesedni. A várrendszerhez tartozó hospesek és várnépek községéből alakul ki a város, melynek birája, kit korábban nyert jog alapján választott, lesz a városbiró. Mivel különösen a felsővidéki városok népét a külföldi városjog ismerete segíti, természetesen a városkialakulás ott gyorsabb menetű.

A városi jog alapja a bíróválasztás és vásártartás joga. Tehát gazdasági okok viszik előre a városalakulást, valamint a vásártartás joga és a kereskedés fejlődése hozza meg a többi jogot. Szinte észrevétlenül jutnak a városaink a várossá emelő 3 jog: a kiterjesztett bírói hatáskör, az autonomia és a vámmentesség birtokába. Azok alapján kapják a kiváltságokat (privilegium). A XIII. század első felében «villa» még a város neve; utóbb, a midőn erősség veszi körül, válik civitas-vá, a mi szinte maga a «castrum» vagyis várral körülvett község.

A Sajó melletti szerencsétlenség új irányba tereli a városfejlődést. A várszerkezeti szempont megdől, s a városokat teszik a honvédelem czéljaira alkalmassá. Ekkép születik meg a civitas. 1242—61-ig sok város kap kiváltságlevelet.

II. A *polgárság* elemei: a nagy szerepet vivő hospes-ek és az alsóbbrangú cives. Amazok a várjobbágyság és várnép közt foglalnak helyet; emehhez közelebb állanak: a várszerkezethez tartozó szabadok. A várnépből is került közéjük magyar. A civis előbb nem versenyezhet a hospes-vel tekintélyben, de a városi szabadság megalakulásakor megszűnik köztük a különbség, sőt a XIII. század végétől szerepet cserélnek: a civis a sz. kir. város polgára, a mi előkelőbb jelentésű. A városi polgárságba a szegény nemes is beolvadt észrevétlenül, ki azonban a függetlenségét megóvta. Az Anjou-korban azonban sikerül a közös teherviselés elvét megállapítani közöttük. A hospites túlnyomóan saxones et theutonici.

Nemzetiségi szempontból tekintve a városokat, a XII. század végeig még nincsen magyar városi rend. Akkor még kevés a város: van 3 — alig több — kir. város; a többi egyházi fennhatóságú vagy a várrendszer alkotó eleme. Tejes szabadsága egyiknek sincsen. A XIII. század végén már a városok egész sora alakul meg: azok a várispáni hatóság alól kiszabadult kir. városok, a melyek az összetartozás tudatát ápolják; a lakóik polgártársak, a kik a tanuskodásra nézve orsz. rendet alkot-

nak. A nemesek mellett beveszik őket a békebirák közé; részt vesznek a külföldi diplomatiai tárgyalásokban, sőt országbiró is akad közöttük. Irásaik latinok; vezetéknevök alig van; a kiváltságlevél ritkán említi nemzetiségöket. A «more Theutonicorum»-féle tizedfizetők sem közös német eredetűek. S lényeges külömbséget a hospes és civis szó sem jelent. Van pl. város, a hol a külvárosiakat hívják hospes-eknek. A városiak telepítése nem történt egyszerre. Egyes birtokosok soltészségeket állítanak: többnyire községeket; a király pedig, ha kereskedelmi vagy védelmi szempontból alkalmasnak ítélt valamely helyet, kiadta rá a privilegiumot, biztosított neki 3—7 évi adómentességet s azután — soltész nélkül — alakult ott ki a legkülömbözőbb elemekből a város népe. Köztudomású továbbá, hogy a várnépek és várszolgák is, a kik nem katonáskodtak, polgárokká lettek. Az 1267. kir. törvény nem vet korlátot a települők tekintetében. Mégis a városnak legnagyobb elemét azok tették, a kik közelről, távolról huzódtak lassankint a város falai közé. Nemesek is, köztük több külföldi; szabadok is bőven akadtak, de igen jelentékeny tömeget tettek ki a szabad parasztok szintén, a kik azután el is tótosították a felvidéki városokat. Vármegyénkben a ruthénség nyomul az Árpádok után a városokba. Az Árpádok alatt a városnak nincs, csak magyar és német eleme. Az utóbbi Szilézián át jön be leginkább; de amaz is bennvan a legtöbb városunkban.

III. A *városi polgárság külön osztály*; a város a kultúra, vagyonosság, ipar, kereskedelem és rend menedékhelye. De a városi életnek még sincs politikai és társadalmi nagyobb jelentősége, mert nem alkotó eleme a magyarságnak. Kis állam az államban, mely a közadózás fontos tényezője ugyan, mindazáltal teljes elszigeteltségében a közre nem hat. Elzárkozottságát fokozza még az, hogy városcsoportok szövetkeznek a középkori szabadság megőrzése czéljából, a minő pl. Kassa, Eperjes, Szeben, Bártfa, Lőcse és Késmárk városoké.

Az igaz külömben, hogy a város, ha idegen is a vidéktől, a reformok útján nem áll meg: van telekkönyvi rendezése, rendtartása; az építésre, kövezésre, világításra s az egészségügyre vonatkozó szabályzata. S jól ismeri a kényelemszeretetet.

Külön törvények, külön közigazgatás jellemzik a várost; ezért a környező nemesség körében sok az irigye. A vármegye és városok torzsalkodnak is egymással, kivált a mikor a nagy politikai mozgalmak nyilt színvallást követelnek. A városi életben a fődolog: a nyelv, jogélet, vallás közössége és az anyagi érdek. Az öt sz. kir. város szövetsége, melyhez Késmárk később csatlakozik, feljebbező hatóság a városok ügyes-bajos dolgaiban. Össze is írják a jogszokásaikat.

A városnak háromféle törvénye van: királyi törvény (decretum), jogszokás (consuetudo) és Stadtrecht (Statutum). Jogai alapjokban külföldiek. Szász jogúak a szepesi városok, Nagysáros, Szeben (1374.) és Eperjes; magdeburgi jogú — a XVI. század óta — Bártfa. Városainknak, a melyek ú. n. tárnoki városok, Rudolf király 1602 augusztus 27-én erősíti meg a 175 articulusból álló jogait. Ezek a jogok a XV. század folyamán a tárnokjogban egyesülnek. Törvénykezési eljárásukat a statutumok szabják meg, a melyeknek alkotása az első városi jog. Autonom jogaik: a birák, esküdtek, lelkészek választása; szabadon rendelkeznek a javaikkal; a vétket maguk büntetik. Tanuskodásra is csak a polgár van jogosítva. Kiváltságlevelek védik a polgár ipari és kereskedelmi jogait; vámot és adót nem fizet, csak városi közterhet visel.

A XVI. század végétől, különösen pedig a XVII. század derekán a város megszorul nagyon a nemesség hatalma előtt, de 1680 körül szilárdan emelkedik ki a zűrzavarok sorából s továbbra is a kiváltságok intézménye. Csakhogy egészen másneműek a polgári és nemesi jogok: ezek a honvédelemben, azok a munkában gyökereznek. A képviselet tekinteté-

ben pedig az ország összes városai csak egy nemesi személy fogalmát fedik.

A városban az anyagi élet a czéhrendszeren alapszik. Mindegyik czéh katonailag is szervezve van, csakhogy kizárólag magát védelmezi. A czéhrendszer kizárja a nagyipart, de konkurrál a hazai gyártmánynyal. Teljes jogegyenlőség (demokraczia) jellemzi a városi életet, ami azonban sem azt nem zárja ki, hogy az idegennel szemben zárkózott ne legyen, sem azt, hogy kasztokra (Gild) ne oszoljanak a polgárok. Tényleg vannak köztük patriciusok (Rathsverwandte), a kik a v. tanácsot ragadják hatalmukba, bár a XIV. században a czéhek is kivívják a hatalomban való részesedés jogát. A patriciusság a kereskedői elem, mely az iparral nem bajlódik. Mellettök van a jobbmódú polgárság második s a szegényebb polgárok és munkások harmadik csoportja. A XV. századtól minden polgár czéhtag; a mesterség öröklődik, sőt átszáll az özvegyekre is. A polgári élet hanyatlása a XVII. század közepén, a mikor minden forum nemesi, s a vármegye a városi kedvezmények és kiváltságok ellen tör, kapaszkodásra csábítja a polgárságot, a mely armálislevél elnyerésével kívánja biztosítani magát.

A polgárságnak hazánkban utóbb sincs politikai befolyása. Nem képviselője a középosztálynak. Középrendünk a középbirtokosságban van, mely a haladás támasza: ennek befolyása az országvezetésre annál szembetűnőbb. Szegényebb, hogysem vesztegetne, de jobban bírja magát, hogysem megvesztegethető volna. A nemes így váltja állandóan a polgár szerepét, a ki apathikus a politika iránt, még pedig több okból. Elsőben is a vármegye és város közigazgatása közt lényeges a különbség, mely szinte állandóan (már 1542-ben) szembeállítja a két elemet. A városi hatóság zártkörű, önmagát kiegészítő választó-testület, tanácskozásai titkosak: mindezek a tényezők a polgári közszellem kialakulásának és a politikai befolyás érvényesülésének akadályai. A polgár

érzi is a nemesség nyomását, keveslését, kivált hogy ez a mágnással egy színvonalú akar lenni. Versenyre végül azzal kel, hogy nemesítteti magát és birtokot vásárol. Ezen az úton azonban csak a saját rendjétől távolodik, mely benne a vezetőit veszti el.

IV. Az 1715: 36. t.-cz. alapján az 1860-iki kir. leirat *visszaállítja a városoknak a vármegyétől való függetlenségét*, de ugyanakkor Eperjes város a vármegyeház birtoklása miatt vármegyei szavazati jogot kap. Három városunknak új szervezeti szabályai 1877-ből valók: Eperjesét a 3432., Bártfáét a 3074., Kisszebenét az 58431. belügyminiszteri rendelet hagyja jóvá. 1887-ben készülnek végül a községszervezési szabályrendeleteik: Eperjesé a tisztviselők, azok özvegyei és árvái ellátásáról, Kisszebené és Bártfáé pedig a községi kötelékbe való felvétel módozatairól.

V. Valamint a vármegyével, annak városaival is örömest foglalkoznak a *régi írók*. Különösen az utóbbiak vonzzák őket mozgalmas életökkel, sok látnivalóikkal. Még a Pikari-regényforma is méltónak tartja, hogy korukkal, annak gondolat- és érzésvilágával lefesse őket. Grimmelshausen német írótól való a XVII. századi «Der abenteuerliche Simplicissimus», kinek magyar utánzója is akadt. A Pikari szó kópét, imposztort jelent, a ki mint világutazó szabad szájjal beszéli el városi és vidéki élményeit. Sok az igazság a mondásaiban, de sok a czélzatosság is. 1854-ben Seiz János magyarfaló czélzattal nyomatta le az «Ungarischer oder dacianer S.»-t.

Az eredetinek írója 1652—60-ig időzött Magyarországon, különösen Késmárkon, Lőcsén, Liptóban és a mi földünkön. A hogy kalandosan folyik az élete, a röptében elkapott impressziót hevenyészve veti papírra. Dicséri a szebeni és eperjesi toronyőrt (Sadtpfeifer), a ki konvencziós muzsikusa a városnak; másfél évig tanul tőle, hogy később hasznát lássa a zenei tudománynak. Hamarosan úgy is fordul a sorsa: Rákóczi fogadja meg Sáros-várban ezreddobosnak, sőt kastélyszolgálatra is beveszi; majd meg Eperjesre menet a branyiszkói rablókat bűvöli el a nótáival, a kik nemcsak az életének kegyelmeznek, hanem meg is ajándékozzák. Útjában örömmel tapasztalja, hogy Szeben tót lakói közt sok a német, de megjegyzi, hogy félóra járásnyira «ist alles pur ungrisch». Eperjesen sok a gyümölcsös, a hová még a «medve» is ellátogat, de ijedten ugrik meg, a mikor kapuzárásra jelt ad a

toronyőr. Bártfán rigorózus világot talál; nem is maradhat sokáig, mert a hatóság ócsárlása miatt a mesterét lefejezik, de meg furának tartja, hogy ha egy legényt leánynyal az utczán vagy kapuban álldogálni látnak, nyomban a hatósághoz viszik s papi dispenzáczió nélkül egybekötik. Eperjesen a kivégzett rablók bőréből négy tallérért szijjat vásárol s részt vesz egy boszorka szellemidéző mutatványában. A babona, lidércz, boszorkány, bolygótűz különben sokat szerepelnek a könyvében. Kassán farsangol: leírja a tánczokat, lakodalmi szokásokat, a polgári tornajátékot, kopjatörést, főbíró-választást. Azután tovább kalandozik. Eperjesen újra felbukkan, de a vidéket is sokat járja. Meglátja az országos viszonyokat: a török és zsoldoshad okozta nyomorúságot, a vallási villongásokat, a rablóéletet. A rabkiváltás körülményes dolog: félbér után a félláncz marad a rabon, a ki a visszatartott összegért így felel. A katholikus revindikáczióban sok a fanatizmus, de az ellenfél magatartásában is: a vallás másnemű érdekek köpenye. A közerkölcsök elvadult állapotokat mutatnak. A temetés pogány módon folyik: a halott alsó ruhában fekszik egy csomó szalmára kiterítve; a sírásó megragadja, belerázza a gödörbe a tetemet s ráveti a szalmát. A «halott-táncz» még furább: egy férfi lefekszik a szoba közepén s fölötte a sípos a halott-táncz nótáját fújja, miközben a fekvőnek letakarják az arczát, a lábait összekötözik, a kezeit a mellén keresztbe rakják s férfiak és nők énekszóval körülötte tapodnak. Akkor azután majd hanyatt, majd hason fektetik a tetemet, fel is állítják s a hogy mereven marad, körülugrálnak vele. Lakodalomban is divatos ez a táncz. A rablók száma elrettentő; a falu népe támogatja őket, sőt versenyez velök. (Nem csoda, hogy még 1813-ban is «is terra inhospitabilis»-nak írják.) Eperjes sokat szenved tőlük: szép gyümölcsösei helyén rettenetes liget nőtt ki: akasztófákból, vesszőkarókból. Mind az öt városnak (Pentapolis) van Galgenberg-je.

Mint a régi vers mondja:

«Von Kaschau ungefangen,
Von Eperies ungehangen,
Von Bartfeld ungeweibt,
Von Zeben ungekleibt,
Kommt er in die Leut,
Kann er sagen von guter Zeit:»

nehéz a városokon baj nélkül keresztüljutni. A kit Kassán esti harangszó után égő lámpa nélkül talál a rendőr, azt az őrségre viszi s csak reggel bocsátja ki, ha előbb féltallért lefizetett. A ki nem bír fizetni, az a deresen váltja meg magát. Eperjesen még rövidebben végeznek az emberrel: ha csak almát vagy rozmarin-virágot lop, felkötik.

Egy juhászt meg 30 kr. értékű turó ellopása juttat akasztófára. Egyáltalán a városi törvény nem javítani, hanem elrettenteni akar. Azért bünteti súlyosan Szeben a pletykát, mert ott az emberszólás a lakosság szégyene.[1]

HUSZONHATODIK FEJEZET.

A középkori városok.

I.

Eperjes szabad királyi város.

I. *A város keletkezése és neve.* Eperjesnek vagy 200 éves multja van már, a mikor a homályból kiemelkedik. Eredetét van író, a ki a XI. századra teszi, sőt a monda még régebb időre: a hunok korára, a mikor is öt század szász légió telepedett volna le a vidékén. A mondai eredetfejtésnek vannak érdekesebb formái, a melyek hasonlókép ős időkbeli nyomokat igyekszenek felderíteni. Két monda a város tót és magyar nevéhez fűződik. A Presova-név magyarázói onnan indulnak ki, hogy a felső vidéken a Tarcza folyó képezte a határt a nagy római birodalom meg a szláv telepek közt, a melyek barátságos érintkezésben éltek egymással. Valószínűleg Eperjes táján ütöttek átjáró hidat, s a szláv a római területre átmenőt Presol-nak mondotta. Innen kapta volna a római félreeső Tarcza-földrész a Presova-nevet. De a magyar városnevet is elemezi a monda: Eperjes-t az eper szóból származtatja. A hagyomány szerint Vak-Béla király, a kinek a Borics-féle támadást előzőleg kedvelt tartózkodó helye a sárosi királyi vár, gyakran tesz sétakocsizást a hegyes, erdős

[1] Zeiller Martin, Teutsches Reyssbuch 1632-ben Szeben lakosságát németnek, Eperjesét vegyesnek (magyar, német, lengyel=windisch: Simplicissimusnál) mondja. Emitt két kútról is szól, a melyek vizébe a madár beledöglik. Azért vannak sövénynyel elkerítve. Kriebel János szerint Eperjes lakói közt legtekintélyesebb a német; a tót is nagyszámú.

vidékre. Egy alkalommal, a mikor a gyepre telepszik le, kellemes illat árad feléje. Körültapogat, s a keze egy bokron akad meg. Környezete azután készséggel világosítja fel, hogy dúsan terem az egész környéken a földi eper. Kívánom, — mondja a király — hogy a vidék neve ezentúl Eperjes legyen. Potemkin Ödön még egy mondát közöl a város eredetére vonatkozólag, mely a lényegben egyezik az előbbivel, csak a szereplő személyeket változtatja meg. E monda szerint a vidéknek a mai Fintától (tótul: Fincice) kezdve földes ura: Fincic, a kinek a felesége gyakori kirándulásokat tett az erdőségekben. Az a rész: a mai város keleti körzete nemcsak kies fekvésénél, hanem gazdag epertermésénél fogva is állandóan leköti. A férj siet a kedvében járni: nyári lakot építtet oda. Előbb a verőfényes, meleg időszakot töltik ott, majd állandóan letelepszenek. A nyári lak helyébe úri kastély s megfelelő gazdasági épületek kerülnek. Úgy látszik, a család beszármazott volt, a mely oly jól bánt a jobbágysággal és a vidék lakóival, hogy egyre többen telepszenek le körülötte. Az úrasszony különben is gyámolítója a szenvedőknek, szükségben levőknek. Híre, neve messzeszáll, mint valamely csodaorvosé, a kivel ha valaki egyszer beszél, nem bír megválni többé tőle. Ez volna a magyarázata annak, hogy Eperjest már a XIII. században népes községnek jelzik az okiratok (1233., 1247.).

A monda szála tovább is fűződik. II. Béla király 1132-ben tényleg eljuthatott a vidékre. A mi meg az idegenek betelepedését illeti, rövid 10 év múlva történt, hogy az Északi tenger árama lerombolta a Zuyder-tó gátjait s Flandria lakói Thüringiában és Szászországban kényszerültek új otthont keresni. Mikor pedig Németországban éhség ütött ki, II. Géza Belus nádor javaslatára meghívta országába az ott nyomorgó iparosokat, a kik 1150 körül sűrűn jönnek át a Szepességre és Sárosba. Egy csoportjuk készen találta a Fincic házsorait s bányászásra alkalmasnak a vidéket magát. A telep így kapta

tőlük — a hosszú házsortól — a Langendorf nevet, míg a vidéki magyarság híven megmaradt az ősi Eperjes elnevezés mellett.

A nyugateurópai népvándorlás kétségtelenül fejlődésére szolgál a városnak, valamint a felvidék és vármegyénk több pontjának. Eperjes ősi talaja II. Géza, majd II. Endre alatt már nem néptelen vidék. Az utóbbinak kora óta van magyar neve is, mely az eperjre (a XVII. században is így írják) utal. Felváltva Eperjes-nek és Epurjes-nek mondják az okiratok. Eperjes nevét a nem értő idegen egyszerűen átvette, mint közforgalomban élőt. Hiszen megyeszerte nem talált egyebet, mint magyar helységneveket. Itt-ott egy-egy új soltészség kapott csak német nevet s még azok közt is van olyan, mint Hanusfalva, mely látszólagosan német nevű, mert hiszen az a János-lovagoknak volt (Hanus) a hajdankori birtoka.

IV. Béla 1247-ben, mivel a «Teutonici in Eperjes», a mely «még villa», hatalmaskodni kezdenek s ez iránt panasz jut el hozzá, megbízta Thegus ispánt, hogy utasítsa a törvényes korlátok közé azokat, a kik a bártfai Szt.-Egyed-templom cziszterczitáinak károsításával tágítják a birtokaikat; a következő évben pedig az egri püspöki dézsmát Sáros-vár környékéről pótolja tiszavidéki falvakkal. Eperjes is ekkor nyeri a mentességét. 1288-ban már jelentékeny kereskedő város, melyben az első kőházat[1] a Tarczához vezető Patak-utcza mellett a Fischer-család építi. Ennek utolsó tagja, mint Eperjes-alapító utód, 1826-ban kapitányi nyugalmazásakor nemességet kapott.

Az a körülmény tehát, hogy II. Endre 1233-ban 3000 db. kősót adományoz az eperjesi plébánosnak, annyit bizonyít, hogy már akkor szervezett község Eperjes, melynek az 1143—1233-ig terjedő két emberöltőre volt szüksége, hogy kialakulhasson. Gyors fejlődése magyarázza, hogy a bártfai határvillongáshoz hasonló erőszakosságok nem ritkák azután

[1] Hagyomány.

sem. Alig állíttat itt fel új határjelzőket az ispán, a Delnafő miatt támad a polgárságnak viszálya a szomszédsággal: azon a ponton, a hol a Delna a város déli oldalán a Tarczába ömlik.[1] S észak felé is támadtak területi torzsalkodások. Látnivaló, hogy a tatárság elkerülte Eperjest, mely messze, különösen felfelé nyúló birtokokat szerzett, hol a polgárai túlnyomóan földet műveltek.

II. *Birtokok.* Az 1248-iki dézsmamentességet Eperjes mint «villa» nyeri. Nagyközség lehetett, a melynek voltak némi kiváltságai. Ezek vonzhatták a szászokat, hogy szaporán telepedjenek le benne, meg a hova terjedelmesebb birtokai s az Anjouk idejében kifejlett ipara és kereskedelme. Alig törik meg az oligarkia, Róbert Károly, bár Eperjes Csák-párti volt, 1316-ban visszaadja neki a Bakta-földet s adomány-levelében hospites-nek nevezi a polgárait, a mi szabadalmazott községet jelent; 1324-ben pedig az önálló biráskodás jogával ruházza fel, négy évvel utóbb, mint Bártfa polgárait. 1331-ben Druget Vilmos újvári c. ad fa- és szénhordásra vámmentességet Eperjesnek, s az okirata cives-t és civitas-t jelez.

a) *Kizárólagos birtokok:* Mochnya, Kajáta, Finta, Láda, Berzenke, Szent-László-birtok, Czeméte, Bakta- és Dubrava-puszták.

b) *Részbirtokok:* Enyiczke, Kende, Salgó, Komlós, Malomfalva, Kisszilva, Hamborg, Balázsvágás, Hidegkút, Gergelylaka, Sóvár, Uszfalva, Nagy-Ternye, Darócz, Bajor, Keresztes, Ádámfölde, Zsebfalva, Karácsonymező, Laszczó, Margonya, Valkvágása, Luzsánka, Longh, Ferenczvágás, Girált, Vaspatak, Balpataka, Meggyes, Radvány, Izsép, Andrásvágás, Ásguth, Nyársardó, Szent-Kereszt, Kaproncza, Buják, Luzsán, Zsegnye, Ábrány, Erdőcske, Kellemes, Jákórésze, Benyék, Kis-Sáros, Szent-Péter, Som, Deméte, Szilvás, Lucska, Kükemező, Zsálmány, Dukafalva, Nagy-Szilva, Radács-birtok, Nagyfalu, Steflaka, Uszdombja, Zabava, Herczegfalva, Novalyháza, Mulath, Konarech, Cservelyes puszták.[2] Továbbá Wels tábornok 1537-ben Sóvárt adja 4000 frtért zálogba, de Soós hódolása után más birtokokkal kártalanítja.

c) *Hegyaljai szőlők:* Tálya, Zombor, Tolcsva, honnan vannak

[1] A község eltünt.

[2] Paracelsus kimutatása.

magyar szőlőkezelési számadások. A városnak voltak borházai, tartott vinczelléreket. 1507-ben sok a város kiadása rájuk. 1563-ban Tályán van a Nyerges- és Pallata-, Zomborban a Messzelátó- és Hosszú-, Tolcsván a Bartalos-, Gyopáros-, Czyroka- és Uj-Czyroka-szőlő. *Borkiadások:* 1534-ben (borgazdai számadás) Kacziánernek 32 iccze à 5 ₰, vasárnap reggelire Bártfa és Lőcse urainak 16 i., hétfőn a városházán 5 i., pénteken u. ott a collatióhoz 12 i. à 4 ₰, Serédynek 9 i. à 5 ₰ és 3 ₰, szombaton a városházán 5 i. à 5 ₰, új évre a plébánosnak 2 pint à 5 ₰, a birónak 2 p. à 5 ₰, a tanácsosoknak 1—1 p. à 5 ₰; 1666-ban deákoknak és mendikansoknak bor 1·80 frt; 1684-ben bíróválasztáskor ebédhez bor 33 frt.

Idők folytán sok birtoka volt a városnak, de azok a háborus világban sorra elvesztek. Ma erdői vannak még; hozzátartoznak: Borkút, a Szent-László-hegy, Czeméte s pár hold föld a határban. Legtovább birta a szőlőket, Mochnyát és Kajátát. Ez utóbbiak az eperjesi kollégium birtokába mentek át adománykép, de 1673-ban a jezsuita-rend kapta a községeket, hol két r. kath. telkesgazda jobbágya volt. Ez a két község azután is ide-oda vándorolt, míg II. József az orsz. tanulmányi alaphoz nem csatolta. Ugyanakkor vesztek el a szőlők is meg a Thököli-féle kollégiumi királyszőlő (kb. 600 hold). Szerencsére a város megtartotta a malmait, bár azok is sokszor veszélyeztetve voltak.

Birtokosság (nemesség): 1537-ben Baksa, 1571-ben Iffim, 1575-ben Attay és Domik de Szőllőske, 1582-ben Iffjú, *1625-ben* Gidöngidössy, 1627-ben Madarász, *1677-ben* Heidenrajch, 1678-ban Armpruszter Dávid, 1681-ben Rauscher és Spáczay, 1683-ban Miszlay és Munkácsy, 1685-ben Rohr, Szikszay, Wizner, Tállyay és Feldmajer, 1689-ben Lederer, 1692-ben Erbs és Urszinyi (Medveczky), 1694-ben Schreger, Szilassy, Zatorszky és Árvay (al. Szunyogh), 1695-ben Szőrös, 1696-ban Szircsics, Sembek és Schreibvogel, 1699-ben Valszdorf, Eisenberger és Földessy, 1706-ban Wall, 1708-ban Melisz és Szolkovics, 1709-ben Frigery, Meszerez, Stessel és Stockinger, 1711-ben Henczel, 1717-ben Henkel, Páll és Picske, 1725-ben Zboray, 1737-ben Dubovay, 1762-ben Tihanyi, 1770-ben Zaziv és Palásty, 1771-ben Szmolnik, 1772-ben Mancziny, 1786-ban Ziotay.

Terület: 1878-ban 6116 kat. h.; 1909-ben 6552 kat. h.

Lakosság: 1869-ben 10.772, 1880-ban 10.139, 1890-ben 10.371, 1900-ban 13.098 polgár, 1349 katona; 7277 férfi, 7170 nő; 567 külhoni, 140 távol.

Tartozék: Baktaköz (Eperjes-Dolina), Borkút, Kerekerdő, Malkókút, Pokriva, Polyánka, Szent-László-hegy, Szurdok.

Agyag: Téglagyárának agyagbányájában 1858-tól külfejtésszerűen készül tégla és cserép; 1903-tól gőzpréssel. A német égető-kemenczéket fával fűti, 1000 tégla = 27 kor. Piacz: Eperjes vidéke. Tf: V.

Kőbánya: Homokkő: eoczénkori, barna, messzes, apró. A város kőbányáiban emberemlékezet óta (a Hegyecske-erdőn) 0·5—0·7 vastag rétegekben folyik fejtés 500 m^3 terméskőnek.

III. *Topografia.* Eperjes a K. h. 39°, az É. sz. 49° közt, 11 mfldre a Központi Kárpátoktól, D-re nyilt völgyben, a Tábor-hegy lejtőjén, domboktól s 700 m-t meghaladó hegyektől környezve fekszik. Környékével együtt, geológiai és éghajlati viszonyainál fogva az állat- és növényvilág változatosságával, a legszebb vidékek közé tartozik. Hegyei: I. a hámbori patak, Tarcza, Hernád és Nagy-Svinka közt Ny-ról K-felé, II. a Nagy-Svinka és Hernád közt Ny-ról DK-re, III. a Tarcza és Szekcső közt, IV. a Szekcső, Tapoly, Olysva és Tarcza közt É-ról D-re terjednek. Az I—II. csoport a Branyiszkó-hegység, melynek derekát nagyrészt zord, szinte járhatatlan fenyveserdők s kisebb lomberdők borítják. Hasonlók a geologiai és botanikai viszonyok a Nagy-Svinka balparti hegységeiben. Tovább K-nek Abosig, a Svinka és Hernád összefolyásáig, a korábbi gránit- és gneisz-képződmény megszünik s csaknem kizárólag kárpáti homokkőből álló hegyláncz huzódik. Ennek kiágazásai: a Haligrundi-hegyek,[1] az eperjesi Kálvária-hegy, mely koleopterologiai tekintetben nevezetes, meg a Villecz-hegyhát. A Svinka-patak másik oldalán a D-nek huzódó hegylánczot többnyire lomboserdő fedi s benne az Abostól ÉNy-ra emelkedő Tlusztáig többször gneisz-képletek s itt-ott tálkos konglomerátumok s ezeken mészkő vagy diaszhomokkő mutatkoznak. Izsép, Berki és Radács körül mészkőtelepek is vannak. Abostól Kisfaluig megint a homokkő és triaszmészképletek, Kavecsán és Tihany közt pedig dolomitok láthatók. A III. csoportot részint kopasz, részint lomboserdőjű, kúpalakú ormok jellemzik Gergelylakától Kapiig, a hol azonban a Maglód-hegy trachitos, járulékos üledékkőzetű. A sárosi várhegynek hasonló a természete. A IV. csoport

[1] Heiliger Grund.

trachithegység, mely a bájos alsótarczai völgynek K-i párkánya.

Az eperjesi völgymedencze alját fiatal neogén-képletek töltik be; a hegylejtők irányában többnyire üledékes trachitos tufák vagy trachittal kevert agyag mutatkoznak; vagyis a plutonikus, vulkánikus és neptunikus eredetű kőzetek, a gránittól a conchyliákban gazdag ujabb neogenhomokkőig, nagy változatosságban fordulnak elő. Közép-Európa fa- és bokorfajtái szinte valamennyien láthatók. Gazdag a flóra és a rovarfauna is. S a táj festői, melyet erdők, kertek, gyümölcsösök tarkitanak. A fák tűleveleűek, lombosak, vegyesek. Lombos fák: a tölgy, bükk, gyertyán, szórványosan: a nyír, juhar, hárs, kőris.

IV. *Kiváltságok. Erődítés.* Eperjes 1324-től város: civitas; a lakosai: cives vagy hospites, vagy cives et hospites. Itt minden polgár egyenlő jogú, nem mint Bártfán, hol Lőrincz külön jogokat és szabadalmakat szerez. Jogait 1346-ban Nagy Lajos, 1352-ben István kir. hg. erősíti. Más jog-újításai vagy erősbítései 1347-ben 4, 1348-ban 1, 1349-ben 2, 1350-ben 1, 1354-ben 1, 1357- 1, 1359- 1, 1361-ben 1, 1364/6-ban 3, 1370—2-ben 3, 1374-ben 3: királyoktól vagy királynőktől erednek. A sok jogadomány természetesen a városi pénztár terhével járt. A város így méltán veti rá magát az újjáalkotására az Anjouk alatt: a falusias házait díszes kőházakkal cseréli fel, templomot épít és többször bővíti, védőfalakat emel. A XIV. századra teljesen felújul. Erősödését és terjeszkedését oklevelek biztosítják: az 1331-iki Drugeth-féle adómentesség után 1346-ban a király Fintha Jánost és a delnei nemességet tiltja el, hogy a várost a Fekete- és Mérki-erdőben a favágásban akadályozzák; 1347-ben a Fekete-erdőt kapja; Erzsébet királyné ugyanakkor utasítja a nemességet, hogy a városnak a templomához bárhol engedjen át követ; 1348-ból ered a töltszéki, 1349-ből a somosi vámsorompótól való mentessége; az 1350. kir. r. a kereskedőinek a személy- és vagyonbiztosságot adja meg; az

1364-iki régi kiváltságuk alapján országul biztosítja számukra a szabad menetet és kereskedést, s ezt a jogot Erzsébet 1371-ben Krakóig Lengyelországra is kiterjeszti, hol csak a lengyel kereskedő adóját fizetik; 1374-ből való kereskedelmi és iparszabadalma, hogy falakkal erősíthesse magát a város, olyan mint Budáé.

Az erődítés munkája 1378-ban kezdődik, a midőn az 1378. kir. leirat a sárosvári és többi adószedőknek a bástyázathoz szükséges fa, kő és mész adómentességét jelenti ki s egyben Diósgyőrről Ambrus mestert küldi a munkálatok vezetésére, továbbá Eperjes, Sáros és Szeben városok évi adóját ugyanarra a czélra engedi át. A munka elősegítése czéljából Zsigmond 1404-ben Lőcsére hívja magához a város képviselőit, s ott megállapodik velök, hogy 12 évi adómentesség fejében az épitést befejezik. Még másnemü támogatásnak is részese lesz a város: 1411-ben a sóvári sótelepet használhatja ki 2000 frtig s szabadon árusíthat sót Sáros és Szepes vármegyékben; 1411-ben a Szent László-birtokot kapja, melynek 1261-től birtokosa, az Echy-család [1] Henniget kapja kárpótlásul; az 1423-iki kir. adomány kiterjeszti a sótelep használati jogát annyiban, hogy a polgárság só- és érczbányászás végett Sóvárt tovább kutathasson. Erre a czélra a Soós-család is átengedi a bányajogát. A kutatásnak azonban jogsértés járt a nyomában: a bányászok átcsaptak Synka területére s ezért 1428-ban Zsigrai Pous Mihály a tiltakozását jelenti ki az alispán előtt.

Zsigmond az adományokon felül 1397- és 1407-ben az ország rendeihez és a városokhoz ír, hogy Eperjest, a melyet újra alapított, benépesedve akarja látni s azért senkise akadályozza a benne való megtelepedést; másfelül megengedi, hogy a települőt, ha valaki gátolja, a fő- vagy alispán Eperjes pár polgárával karhatalommal vihesse be; az 1404-iki adómentes-

[1] Eperjes legrégibb okirata.

séget az 1418-iki tűzvész miatt újabb tíz évre terjeszti ki, s egy évre felmentést ad a katonaállítás és tartás kötelezettségétől, valamint, hogy a bástyaépítés jobban haladhasson, Julián biboros a munkát ünnepeken is megengedi. Az utóbbira van is szükség, mivel a polgárság szintén erősen építkezik: új, díszes házakkal cseréli fel a régieket. 1435-ben elrendeli a malomárok kitolását, hogy a két malom megváltása után a város új utczát (Árok-u.) nyithasson s lemond a hétfői heti vásártartásra és vásárdíjszedésre vonatkozó kir. jogokról; 1440-ben Erzsébet királyné ad engedélyt arra, hogy a polgárság Sáros vármegye területén bárhol követ fejthessen. Nincs egyéb akadálya a nagy munkának, csak a csehek. Azok ellen fegyverrel is résen kell állani. De szakadatlanul folyik a város felújulása, s a XV. század végére az erődök, a gótikus házak és díszes főtemplom készen állanak. Mint elsőrangú városnak középkori alakját örökíti meg a városházán egy térkép alsó sarkán Gasparus Gáspár geometra rajza: a «Prospectus L. R. Civ. Ep. occidentem versus».

Eperjesnek, mint a középkori városoknak, *alakulása* határozott rendszerű. Középütt a sík főtér hosszan, kerülékidomban elnyuló. Annak hosszúságát a módos polgárság száma szabja meg. A plébánia és templom meg a piaczhely a főpontot foglalják el, hol vásárkor a kalmárok lerakodnak. Az utczák nem a főtéri középpontnak tartanak, hanem ennek sarkaiban nyilnak bele, hogy a főtér két házsorát át ne kelljen törniök. De mivel a két összekötő Megyeház- és Flórián-utcza a főtér közepéről vezetett a Magyar- és Árok-utczához, a melyek párvonalasak, a főtér védelmi czélra kapuval záródó ivezetes átjárókat kapott. Ezekre épült a törvényszék és a városháza.

A városkörítő bástyafalak sokszoros bővitésen és javításon mentek át. Csak 1494-ben igazítják teljesen át, sőt II. Ulászló királynak a városban időzése, mint a volt kassai kapu felirata sokáig hirdette, arra szolgál alkalmul, hogy az É-i

kapun kívül még a D-i felvonó, hidas kaput is erődítménynyel látják el. Így nyeri a város a *három körfalú, tojásdad-alakú, nagy várszerű formát*, mely körül a Tarczából mély sánczban a malomárokba vezetett víz folyik. Ezt a vizet emelték fel gépezettel a csatornákba ivóvizül. A *körfal* 1606-ban 3330 lépésnyi, 720 ágyúréses s 42 ágyútelepre van berendezve. Rajta mellvért védelme alatt járni lehet. A két kapu védelmére is vannak külön bástyák s Ny-felől a belső falakat is két bástya védelmezi. A Flórián-utczából hasonlókép nyílik erős bástyás, felvonó hidú kapu, melyet Ny-n és K-n két kisebb bástya támogat. A belső várfalak mentén vannak a nyilt csatornák, melyeket a Ny-i és Dny-i falak alatt bocsátanak ki a malomárokba. Azok a Flórián-utczai kapunál külön erődítésben végződnek. Nagy csatorna visz a Fő- és Magyar-utczából ugyanoda. A malomárok 1437-iki leszorulásával nyeri a belsőváros azt az alakot, mely a XIX. század harmadik tizedéig megmarad.

A külső falon belül húzódik a 12 öl széles és 4 öl mély *védőárok*, melyet középen magas és vastag fal oszt ketté arra a czélra, hogy a külső 8 ölnyi árok a vizet fogadja be, a belső 4 ölnyi pedig, melynek Zwinger a neve, ostrom idején a helyőrség védelméül szolgáljon. Beljebb esik a *belső falgyűrű* számos bástyával: alul 1 ölnyi, fenn pedig 3 lábnyi szélesen. A bástyák 6 öl magasak. A főerődítvények a felső vagy északi és alsó vagy déli kapu előtt (amaz a mai Pulszky- és Benyey-házak, emez a mai püspöki palota közelében) állanak. A kapuk felső részében állandó őrség tanyázik, előttük pedig két oldalt erős bástyázat és felvonó híd biztosítja a bemenetet. A városi kórházhoz Ny-n és a K-i sétaúthoz («Sétány») vezető utakon is bástyafal emelkedik. A város régi öt utczája: a Fő-utcza, melynek két sorban vonuló házaiban az emelet rendesen lerakó-, a földszint pedig lakóhely; a Windisch (vend = tót), később Magyar-utcza, a Graben v. Árok-utcza, a Kovács- és Rózsa-utczák.

A főtér *házai* hosszú, keskeny telkeken húzódnak végig. A várrendszer miatt minden talpalattnyi helyet be kell építeni. A házak lakosztályberendezése is azonos: 3 ablak az utczára néz. A styl a XVI. századig gót; utóbb a félköríves, kényelmesebb portálékat és terjedelmesebb ablakokat kedvelik. Az É-i és D-i kapunál külön házcsoport látszik, sőt a Ny-i belső fal mellett, a «Falközben» is emelkednek apróbb épületek, vagyis a «Bástya-utczában». Az Árok-utcza É-i része mögött van a Szárazmalom arra az esetre, ha az ellenség lefoglalja az alsó és felső vízi malmokat. Erős falazatú; körben hajtják a lovak. A csürök a városon kívül találhatók, de a városházán is volt gabonatár, valamint az Árok-utczában Városmajor.

A *nagy piacz* a fő-utczai középvonaltól balra, míg a *plébánia-templom* attól jobbra esik. K-ről Ny-nak haladó nyilt csatorna választja el. A templom É-i szomszédja az 1451-ben készült s 1779-ben megújított, nürnbergi házmintájú régi iskola. Tovább 1642-ben a magyar templom, 1667-ben a kollégium épül. Velök szemben, a tér másik felén, hol a a későbbi Neptun-kút készült, a piacz czéljaira terjedelmes árúcsarnok áll a D-i rész kiszélesedő pontján: apró fülkés középület, hol az összes bolthelyiségek rendelkezésére állnak a vásári sokaságnak. Mellette erős, emeletes bástyatorony rejti a csendháborítók és zavargó diákság lezáró helyét: a Narrenhaus-t. Még a Fő-utcza K-i házsorán van a nagyvendéglő. Utóbb a városfalakon kívül is épül korcsmahelyiség. A vásárkor kirakodó czéheknek pontosan ki van jelölve a helye: a mészárosok a piczon, a K-i házsor közepén, egész kis utczában (Branka), a timárok a városház ívezete alatt lefutó városházköz fülkéiben, a vargák a főtemplom környékén, a pékek az ettől D-re eső piaczrészen, a zöldség- és agyagárusok a nagyvendéglő táján árusítanak. A Tábor-hegy felől le, a vászonfehérítő (Bleiche) irányában vezető utcza is meg van a piaczi oldalról erősítve s bástyakapukkal ellátva:

az egyik kapu Ny-n a városház É-i szárnyát képezi, a másik kapu — ma törvényszék — részben városi, részben magántulajdon. A Fő-utcza DNy-i végét, a mai püspöki palota területét, hajdan a városi kórház és szegények háza s ennek tövében az Árok-utczára nyiló kisebb templom töltik be. Az utóbbi 1540-től ev. tót templom, majd az 1673-iki kir. r. alapján a minorita-rend birtoka, mely a kórházat is kolostorrá alakítja át. 1787-ben a kir. fiskus teszi rájok a kezét, 1791-től pedig a kassai gör. kath. püspöki vicarius veszi át. A templom díszes kibővítése Keczer Sándor alispán, illetőleg Keczer István nagyváradi nagyprépost érdeme, míg a kolostornak püspöki czélokra való átépítése 1848-ban királyi végzésen alapul.

A *belső körzeten kívül* vannak: a Magyar-utczában az emeletes vármegyeháza, melynek a XIX. században készül barokstilű, bővített épülete, a Windisch Kirche, 1565-ben az Ecclesia Hungarica, melynek előzményei az 1288. évi karmelita-kolostorhoz és templomhoz vezetnek. Az 1531—40. közti években az ev. lakosság ezt is lefoglalja s gabonatárul használja. Lerombolása után nagy idő mulva az 1667. kir. rendelet a Szent Ferencz-rend tagjait ruházza fel a hely jogával s fél század elteltével bőkezű adakozók támogatása teszi lehetővé az új kolostor és kéttornyú templom felépülését (1728.). Az alsó malomtól D-re terül el a Halastó, melyben 1466-ban a harcsáért 8—20 frt a bevétel, a későbbi Jezsuita-halastó, végül a legrégibb «Szent László»-féle templom.

A *külvárosok* (Hostat) elég terjedelmesek. A Tarcza mentét sűrűn lepik el a birtokos polgárság majorságai s a vízen túl az erdőborította domboldalakon a díszes nyári lakásai, gyümölcsösei, szőlőkertjei. Az utóbbiak különösen a Czeméte felé vivő út domboldalán. Eperjes XVII. századi írója ki is emeli a valóban kedvező viszonyokat. «Virágzása korában — mondja — kiváló tanács vezeti. Templomok és iskolák tekintetében az ország egyik városának sem áll mögötte. Vásárjai látogatottak: sokféle nép sereglik össze; válogatott áruk lát-

hatók a piaczán. Körülötte gyönyörű kertek, szőlők s ezekben díszes lakások vannak mindenfelé. A város szelleme egészben sajátos: még a sziklák, falak és házak is élni látszanak benne. Nem csoda, ha az idegenek szépsége, gazdagsága és műveltsége miatt közönségesen kis Lipcsének avagy Bécsnek nevezik.» Bél Mátyás (Compendium Hung. Geogr. 1779.), a ki Fragopolis- és Eperjessum-nak (Bonfini: Aperiascium; Cromer: Aperiassum) írja, hasonlókép kiemeli pompás házait, tiszta utczáit, a polgárait pedig «mira urbanitate culti, hospitales, faceti»-nek mondja, továbbá fényes kertjeiről emlékezik meg az alvárosban s a D-i kapu előtt elterülő rózsa- és virágkertjeiről, nemkülömben a hegyekbeli híres savanyú vizeiről. Utóbb a felső kaput, hogy az alvárossal közlekedni lehessen, eltávolítják. Szepesházy K. (Merkwürdigkeiten d. Kgr. Ungern. 1825.) a változtatást már régi dologként említi fel s megjegyzi, hogy az ő idejében 876 háznak 6728 lakója van.

II.

Bártfa szabad királyi város.

I. *A város kezdetei.* A honfoglalók az egész nagy felső vidéken rengeteg erdőségeket találnak. Maglód, Töhötöm vezér fia a terület első ura, a ki Maglód-várból (Kapi-vár) kormányozza uradalmait. Vadon marad azonban sokáig a hely a maga vége nem érhető tiszafa-erdőségeivel, a hova legfeljebb vadászni járnak ki a királyok: Árpádháziak és a szomszéd lengyelek. Sóvár irányából, hol Lengyelországnak egyik határerdeje, illetőleg vadászterülete esik, erre visz fel a királyi főút: tehát mozgalmas feléje a kereskedelmi élet. S a vidék bájos fekvésű, a vadállománya dús. Hamarjában szemet is vetnek rá az uralkodók, s hamar megkapja, mint királyi vadászterület, a Széphely (Seupehelud, Schönfeld) nevet.

A legelső telepesek a honfoglaló magyarok, a kik honvédelmi határszolgálatot teljesítenek. A via regalis-on van

rájok bízva az országhatárszéli főkapu (később: Porta Bardpha) s odább, a zborói vár szomszédságában Zemelne (Őrhegy), hol tiszafanyelű bárdokkal állanak őrt. Majd (talán 1206-ban) a cziszterciek rendje jut el ide erdőirtó munkára, hogy az útvonalban tanyát üssön s onnan folytassa kulturális feladatát. Nagy birtokhoz jutnak: lehet, hogy a cziszterciták nagy barátja, III. Béla adományából. Először az 1247-iki kir. levél erősíti ugyan meg a jogaikat, de már jó ideje gazdálkodnak azon a földön. Kész a kolostoruk, Szent-Egyed-templomuk, sőt egy sereg telepesnek is a házuk alapvonalai irányában állanak lakaik. Nem lehetetlen különben, hogy a menynyiben a szomszéd kapronczai cziszterczita zárda a XII. század második felében épült, a bártfai apátság legalább is egyívású vele. A jelzett okirat az apátsági uradalom határait abból az esetből kifolyólag határozza meg, hogy Eperjes szászai az ő kárára törekszenek kitolni a birtokaikat. Tegus sárosi c. intézkedik a határigazításban. Az uradalom határai akkor: I. a Kysthopul-határtól a Ghyboltó-i kereszteseki (ÉNy: 1·5 mértföldnyire); II. É-nak erdőségen át az Oronnospothok-ig (Aranyos p.); III. erdőn át Monuhpotok-ig (a Tapolyba folyó Barátok pataka); IV. hegységen át a Prycluchynfolyóig (?); V. erdőségen át a Kysbereznek forrásaig (Zborónál a Nagy-Bereznek patakba ömlik); VI. innen Lopuhmezőig (a Stebnik falu völgyében). Ettől az első határvonaltól folytatódik a föld Burcuth-ig (a mai borkúti forrás), majd a Macoucha-hegyen át a Breznicha-patak forrásáig, azután elnyúlik a Nogigrabouch-patak (Nagy-Grabócz) kútfejéhez, mely a Thopul folyóba szakad s tőle az erdőn át a Kyslocouchát (Kis-Lauka) érinti, végül ismét erdőt haladva meg a Chellezmezeo-nél (Cselfalva) végződik, mint második határ. A harmadiknak iránya: I. a Thorycha-tól (Tarcza) a Tapolyig terjed; II. a Zukchu-(Szekcső) praediumot foglalja magában a Szekcső patak K-i felétől a D-ig, odább a Reketyabucur (Rekettyebokornak hívott) sűrűségig, a királyi útig s új és régi

határokon elhaladva megint a Szekcsőhöz ér. A negyedik irányban a delnafői praedium első határa a Sydov-potok (Zsidó-pataka) K-i részétől a királyi út mentén a Delnafő folyót éri el, majd ennek irányát követi a Tapolyig, innen pedig erdős földet lép át a Zsidópatakai előbbi határig. Az 1505-iki határjárási okirat ismétli az adatokat. Városról még nincs említés téve, csak Bardpha-földről.

Az okirat hamarosan a kolostornak a tatároktól való feldulása után kelt. A király nyilván azonnal módot akart nyújtani a rendnek, hogy a birtokait rendezze. Úgy látszik azonban, nem sokáig marad ott: 1300 körül már nem említik az adatok. A kapronczai társházzal együtt távozhatott el. Az utóbbi legalább ekkor már Zbugyay-birtok.

A zárda a későbbi parochiális-templom táján állott, valamint a templomának alapfalai is tovább megmaradtak. A zárdai épület a plébánia-templom DNy-i oldalát foglalta el, a mennyiben ennek befalazott csúcsíves kapuzata csak beléje nyílhatott. Ezen az oldalon t. i. nincs sem tér, sem utcza, csak «intra muros»: várfal mellett maradt keskeny köz látható.

Az urasága nélkül maradt telep valószínűleg ezután részese annak a nagy munkának, a melyet Róbert Károly, az ország regeneratora fejt ki, főleg a felső országhatár biztosítása körül. A munkáskéz szaporítása, a halicsi határok rengetegének «vágások» által való ritkítása és benépesítése (Bajor-, Balázs- és Kapipál-vágása stb.) hosszabb időt foglalnak le, a míg a munka annyira nem halad, hogy központ állítása válik kívánatossá. Így születik meg, a honvédelem érdekében, Bártfa város létesítésének terve. Róbert Károly 1312-ben olaszországi kíséretéből szemeli ki rá a római származású Lőrincz vitézt, a Lőrincz fiát s neki adományozza Széphely helységet. Ő tehát Bártfa város alapítója és szervezője. Az 1320-iki alapító királyi okirat a város jogai mellett külön jogokat biztosít a szervező részére. A régebbi s ezentúl letelepülő jövevények

(hospites) 10 évre mentességet kapnak a földváltságtól, adótól és mindennemű köztehertől; 10 év után azonban földváltság czímén minden városi telekért évi fél fertót (½ magyar frt=a márka ¼-e) fizetnek három részletben, termésükből pedig ½ tizedet a királynak, ½-t a plébánosnak szolgáltatnak; végül földművelésre birtokba veszik a Kuziu-mező nevű erdő közepéig s a havasokon túl Kabalafalváig és Sárpatak felé terjedő földet s Ujfalu-majorság felét. Lőrincz viszont az utódjaival együtt a birói tisztet, a városnak adómentességgel járó két telkét, a város területén létező malmokat és malomépítő-jogot kapja. Az oklevél 1346-ban nyert erősítést.

A város «Bárdfa» *neve* kétségtelenül a «bárd» szótól ered. Ősi telepesei, mint az első határjárás helynevei igazolják, magyarok; legrégibb (kis) pecsétjükön rajta van a rövidnyelű bárd, a mely fegyvere a régi kornak; 1406-ig az összes királyi levelek így nevezik. A bárd régi német «Barte» nevéből írnak a németországi jövevények Bartenfeld-et (Bartfeld), mely utóbb 1325-ben Bárdfalva, 1420-ban Barthfa, 1499-ben Bartpha, 1434-ben lengyeles Bardiow, 1534-ben Barthva, Barthffa s utóbb Bártfa-féle átírást kapott.

II. *Birtokok.* Az 1247-iki határjárás[1] általánosságban jelöli meg a cziszterciek Bardfa-földjét; az 1320-iki okirat is határjelölő: új területet csatol a városhoz, mely többnyire erdőség, meg Ujfalu felét. Sárpatak falu, úgy látszik, szintén régebb idő óta az övé, mert az 1347-iki királyi irat visszaitéli a Bebekektől. További királyi donácziók: 1376-ban a Skultéti Henriktől megvett kincstári házak, malmok és egyéb birtokok az úri jog elismerése czímén Szent-György-napkor évenkint fizetendő 500 arany fejében; 1425-ben a Zudar-

[1] Határjárás 1566-ban Tarnó, Krussó, Richvald és Boglyárka községekben; bányabejárás 1623-ban Trocsány és Orsócz felé; határsértés miatt tiltakozás Trocsányi ellen Volya, Lófalva s Trocsány szélein.

család és a város közt peres erdőből a városerődítéshez szükséges fa és kő; 1474-ben a Zudar-család férfiágának hagyatékául: Sárpatak, Rokitó, Sverzsó, Aranypatak, Ujfalu, Hosszúrét, Komarócz; 1527-ben «hű szolgálatokért» Barthosfalva, Orkuta, Jakabfalva, Ressó, Ossikó, Herknecht, Siba, Klyussó, Kabalafalva; 1733-ban Sárpatak, Rokitó, Sverzsó, Stató.

Birtokosság (nemesség): 1370-ben Zudar (a vár és város birtokosa), 1460-ban Ujlakytól királyi engedélylyel a várépítő Rozgonyi-család részére adomány, 1506-ban II. Ulászló zálogba adja Perényinek, de II. Lajos visszaváltja, 1555-ben Serédy, 1617-ben Miskolczy, 1656-ban Splényi, 1658-ban Grünwald, 1662-ben Peklánszky, 1673-ban Puss, 1677-ben Járay, 1684-ben bártfai ház miatt Keczer tiltakozik Ujfalussy ellen, 1694-ben Heindenreich, 1699-ben Vajmand. 1684-ig a várost Bocskay, Bethlen, Rákóczi György, Thököli és Szobieszky tartják kezökben, de ekkor Barkóczy Ferencz elfoglalja Rácz Ádámtól, 1703-ig labancz kézen tartja, a mikor a város II. Rákóczi Ferencznek hódol meg. Ebben az időben le Eperjesig csupa magyar falvak voltak még. Birtokosok továbbá: 1706-ban Mokussinyi, 1708-ban Ocherland és Szontagh, 1709-ben Stephanóczy, Schirmer és Ingling, 1712-ben Frankenstein, Tinesz, 1714-ben Goznoviczer, Stephanóczy, Járay, Sirmer, Engelmájerné, Balkáné, Kendecsy és Radványi, 1725-ben Brezinay, 1727-ben Salgovics, 1762-ben Engelmájer.

Terület: 1878-ban 9413 $^{1250}/_{1600}$ kat. hold; 1909-ben 9547 kat. hold.

Lakosság: 1878-ban 5303; 1900-ban 6102.

Házszám: 1900-ban 879.

1901-ben a város körül a terület következőleg oszlik el: 4451 hold 33 öl^2 szántó, 394 hold 1592 öl^2 rét, 366 hold 471 öl^2 legelő, 3541 hold 510 öl^2 erdő, 167 hold 775 öl^2 kert, 625 hold 1148 öl^2 terméketlen föld.

Tartozék: Bártfamihalyó, Bártfa-gyógyfürdő, Bártfa-zabava, Micskó-fehérítőtelep, Postarka-telep.

Agyag: Négyféle szinű. Tf: VII.

Kőbánya: Homokkő: eocénkori, szürke, kissé meszes, durvább. A fürdő mellett levő kőbányában 1892-ben 250 m^3 villaépítésre.

III. *Topografia.* Bártfa, az ország legészakibb városa, az É. sz. 49° 17′ 10″ és a K. h. 38° 56′ 45″ pontjai között, a Kárpátok északi részének a szélén, erdőktől és festői fekvésű hegyektől övezve terül el. Négy völgy torkollik bele, a mi már a középkorban hadifontosságúvá teszi annyival is inkább, mert a völgy talajánál jóval magasabban alakult. Alatta a Zabava mellett terülő völgy keskenysége s a hegyoldalak meredeksége miatt valódi szorosnak tekinthető. Hadi és kereskedelmi jelentősége miatt emelik az Árpádok a lengyelországi királyi útat rajta és a vidékén keresztül (budapest-duklai állami út), mely egyik ága a Fekete- és Keleti-tengert összekötő középkori útvonalnak. Területe majdnem két négyszögmértföldnyi és alakja, valamint határai szinte ma is megfelelnek a Gasparus Gáspár 1768-iki térképén feltüntetett D-idomnak úgy, a hogy Nagy-Lajos és Zsigmond királyok rendeletére a körfalaival és bástyáival s középütt harántosan hosszú téglaformában tartott főterével kiépült. A Kálvária-hegyről nézve a fekvése völgyszerű, de D és DNy felé, még pedig a hosszúsori országúttól a Fazekas-utcza sarkáig, erősen emelkedő. Alatta folyik közvetetlenül Ny-ról ÉK-re a Tapoly, DK-ről É-ra a Lauka (Lukavicza), É-ról D-re a Brezsnyik. Amaz Dubine alatt, emez az újfalvi hídnál egyesül a Tapolyval. A Tapoly-völgy É-i oldalát a Kőhegy és Paphegy zárja; DK-re a Laukán túl van a Kálvária-hegy s tovább D-re az Akasztó-hegy; a zborói vagy berezneki völgy egyik Ny-i mellékvölgyében, fenyvesektől körítve s É-n a Kőhegytől védve terül el a XIII. századból ismert Borkút, mely hosszú időn át, a XIX. század negyvenes éveiig, mint «bártfai fürdő», virágzásának tetőfokára jut el.

IV. *Kiváltságok, erődítés.* Az 1320-iki[1] királyi kiváltságlevél után a XIV. század befejezi a város minden irányú ki-

[1] Bártfa a tatárjárás előtt helység, 1320-ban civitas nostra Bartpha, 1376-ban civitas murata Bardfa. Kiváltságai: 1346-ban favágás joga, 1364-ben vámjog, 1427-ben orsz. vásárjogának erősítése, 1453-ban czímer-adomány.

fejlesztését, kidomborítja politikai és közjogi jelentőségét. Számos okirat tanúskodik a fiatal város kereskedelmi és ipari lázas tevékenységéről és gazdagodásáról. Kiépíti az erődítvényeket, restaurálja a Sz.-Egyed-templomot s szabályozza a város belső beosztását. Kiváltságokat egyre-másra nyer: 1346-ban Nagy-Lajos megerősíti az atyja adta jogokat, 1347-ben visszautalja Sárpatakot, 1352-ben kőfalakkal és bástyákkal véteti körül, hogy biztosítsa a lengyelek betörései ellen s fellendült kereskedelme javára kétheti vásárjogot enged a teljes vámmentesség és szabad kereskedés biztosítása mellett. 1360-ban és 1388-ban a lengyel királyok is támogatják, a mennyiben Czehowig adnak vámmentességet az árúinak s csak a csempészett árú elkobzását kötik ki az ósandeczi apácza-kolostor javára. Nagy-Lajos 1365-ben, mikor rablók háborítják, pallos-joggal ruházza fel, 1376-ban pedig szabad királyi városi rangra[1] emeli s a kamara haszna és a bíróválasztás jogában s minden egyéb jogaiban, szabadalmaiban és kiváltságaiban biztosítja. Ez a fényes korszaka azonban 1380 után elhomályosodik: viszályai támadnak a lengyel és morva hadakkal s a szapora rabló-csapatokkal úgy, hogy 1403-ban új telepesekkel kell pótolnia megfogyatkozott lakosságát. Zsigmond 1410-ben jóváhagyja ugyan a törvényes beiktatását a szabad királyi városok sorába, de csak 400 arany váltságdíjért, viszont azonban 1412-ben kiadja a várnagyok kezéből a «királyi várat», hogy a polgárság vegye gondjaiba

[1] A Lőrincz családja részére fenntartott úri jogokat (fónagyság) szintén akkor szünteti meg a király. Szükség is volt rá, mert a pallos-jog daczára a város önkormányzati jogára bénítólag hatott az, hogy tulajdonkép két ura volt. Lőrincz családjától egy Konrád nevű harminczados vásárolta meg könnyű szerrel a fónagyságot (advocatia), ki utóbb második felesége révén Budára költözködött s a jogait rokonnak adta át. Ezek a viczefónagyok nagy kegyetlenkedéseket követtek el: az elitélttől pénzt erőszakoltak ki; ha az nem tellett, élelmiszert s ha az sem, főváltsági esküre szorították, a mi egyértelmű azzal, hogy rabszolgának állt. A nőkkel szemben sem tanusitottak egyebet, csak erőszakot. Arra a seniorok panaszára a király 2700 aranyon megvette Konrád jogait s odaadományozta — évi adójának emelése után — Bártfának.

annak szabad kinyitásával és bezárásával a szabad járáskelést. Egyébiránt máskor is megterheli a várost, sőt a szepesiekkel együtt több ízben el is zálogosítja, a mint később Mátyás király. Sajátszerű, hogy ekkor s még a XVI. században is Bártfa nem Sáros, hanem Szepes vármegye kötelékébe tartozik, Sárosnak fennhatóságát pedig századokon át nem ismeri el.

Kőfalakkal, bástyákkal és tornyokkal erősített *belvárosát* minden oldalról *külvárosok* környezik. Ezek a belváros *D* alakú alaprajza szerint: az egyenes alapvonalnak, az É-i körfalnak irányában sorakoznak. A malomárok szinte párvonalos szemközt vele. Az *É-i külváros* Hosszúsor-a folytatja az irányt s D-n, a külső sánczfal mentén, a Sétatért érinti. Többi utczája: amannak mintegy folytatásául a Tót-utcza, a XV. század «Windischgasse»-ja; a felső malomnál az Ujutcza s az előbbivel szögbeálló Béka-utcza. Az É-i suburbium a Tapoly síkján a többi résztől elválasztva fekszik. A *Ny-i külváros* a Halpus-utczából s a belváros Ny-i sánczárkát szegő pázsitból (Glacis) áll. Földszíne egyenlő a belváros talajával, ezért a sánczárok itt legszélesebb, de a pázsit is 50—60 öl szélességű a hadi érdekek miatt. Az utcza a középkapu (Wallenthor) tengelye irányában haladt. A felsőkapu előtt terült el a kivégzések helyén a Statua Mercurialis (halotti lámpa-oszlop). A belváros *D-i oldalán*, 40′ emelkedéssel haladva meg a belső szintájat, a Fazekas-utcza ÉD-i irányban nyúlik el, mely a Mihalyói-hegy K-i oldalára kapaszkodik, onnan pedig É-nak ismét lehajlik. Ezt a legmagasabb pontját a városnak a legerősebb bástyázatok védelmezték. A K-i oldal Ó-fehérítő külvárosának több utczája közül a Posstajek-(Kisbástya-)utcza is régi keletű, a többinek házsorai részben a Kálvária-hegy lejtőjének tartanak.

A külvárosok házait is hihetőleg czölöp- vagy palissádsorok védték a váratlan támadások ellenében. Azok előtt mély árok húzódott. A Halpus-utczának a XV. században

volt Schrankenthor-ja is. Az 1437-iki kimutatás szerint *külvárosi utczák:* Dy lange Zeile, — Windischgasse, — Dy alde bleiche, — Topper-gasse, — Dy hohe Zeyl, — Hilpuschgasse, — Hinter der mole (Pasteichen), — Galgengasse.

A *belváros*-nak majdnem kellő közepét a főtér (Ring) foglalja el. A négy világtáj szerint keletelt négyszögnek hossza 116 öl, középszélessége 38 öl, É-i és D-i végén 33 öl, $^2/_3$ részében 43 öl. Közepén van a városház, É-i oldalán a plébánia-templom, a Ny-i és K-i oldalt lehetőleg egyenes irányú házsorok töltik be. A házak keskeny, hosszú telkeken emeletesek, hajdan arkádosak: gótikus kapuzatokkal és stilmotivumokkal. A főtér, mivel a város hegynyúlvány lejtőjén épült, körülbelül 36′ esést mutat. Kiterjedésének, beosztásának és épületeinek aránya a régi apátsági templom hosszához és fekvéséhez alkalmazkodott. Az utczái nem a főtér közepe felé, hanem annak sarkaiba nyíltak; a hol mégis beékellett valamelyik mellékutcza, azt ívezetes kapu vezette át. A Ny-i oldalról érkező Rózsa-utczának három ívezete van.

1427 körül a *város részei:* Ring (Vásártér), Alde Gasse, Newe o. Rewffer-Gasse, Lange Czeil, Windisch-Gasse, Töpper-Gasse, Hoe Czeyl, Hilpische-Gasse, Burkgasse, Korcze Cz(eil) von Simon Waln (Curta Linea), Vor Rewffer Thar, Quartale foris Civitatem, Suburbium, Albatorium, Alde Bleiche, Retro Albatorium, Hinder der Mole, Hospitale, Ultra aquam. *Kapuk:* Porta Symonis Wal, Porta Superior, Rewfer-walwa, Torleyn, Newes Tőrlein. *Hidak:* Felső-, Alsó-, Régi utczai-, Templom körüli kapu-, Kő- (a fürdővel), Felhúzó- (Zogbrok), Topla-híd. *Tornyok*: Városi-, Régi utczai-, Rewffergassei-, Simonis Wal-, Alsó-torony. *Telek:* Kártelek. *Kertek:* Zydinswancz-, Szepesi-, Schad Miklós-kert.

A város 1560-iki látóképe a *városrészeket* a következőkben jelöli meg:

a) Mellékutczák: Zárda- (XV. században: Wollweber-), Rózsa-utcza, melynek a kaputorony felé eső részét korább-

ban Wallenthor- vagy Wallengasse-, vagy Kurtze Zeil vor Wallenthor-, Olaszkapu-utczának, a folytatását — a városi Weinstube-tól — Weinhauszeile-nek nevezték; Abroncs-utcza (XV. században: Rewffergassen); Niederthor- (Zborói-u.)-gasse; Stiftgasse; Büttelgasse (Börtön-utcza). Később hozzájok az Eperjesi-utcza járult.

b) Belső részek: 1. Felső kapu (Oberthor), 2. Thurm beim Oberthor, 3. Kloster-Pastey, 4. Wasserthurm v. Pastey hinter Schön Andres, 5. Olasz- v. középkapu (Porta Wallarum, Porta Latina, Wallenthor), 6. Fokbástya, 7. Stänzelthurm, 8. Zum Thürl (Parva Porta), 9. Thurm hinter dem Pfarrhof, 10. Alsó-kapu (Parva Inferior, Niederthor), 11. Vörös torony (Rother Th.), 12. Pasteichen, melytől a Postajek-külváros kapta a nevét, 13. Grosse Pastey (Zaner o. der Dicke Thurm).

c) Főtéri részek: *a)* Templum St. Aegidii, *b)* Praetorium (városház), *c)* zárdatemplom, *d)* Köpfstock.

Az 1462. évi adólajstrom szerint volt 668, a XVI. század második felében 680, a XVII. században 710, 1880-ban 750, 1909-ben 879 ház (belvárosi 128).

Az *erődítés* az 1352-iki kir. rendelet alapján kezdődik. Zsigmond 1412-iki okirata említi a királyi vár-t (Akropolis), mely a felső kapunál állott. Zárt kapuit ő bízza a polgárságra. A vár alakja és kiterjedése már nem határozható meg. A város erődjén a bástyatornyok nem egyszerre, hanem egymás után, 1420—1698 közt[1] épültek. Még az 1848—49-iki szabadságharcz idején is változtatnak rajta, a mennyiben a hiányzó főfalakat palissádokkal pótolják, az őrök számára a főfalnál fa-körjárót emelnek s a város bejárásait lövőréses kapukkal zárják el.

Az erődítmények jelentékeny része ma is látható, azért

[1] Városépítésre: 1433-ban 1802 frt 12 dénár; 1437-ben 2—300 kocsi kőhordásra v. à 90 dénár = 7·5 arany frt 12 dénár; 1442-ben földszállításra 3900+1900 dénár.

a város régi képe könnyen rekonstruálható. Egy *főfal* köríti két méter vastagon, 8—10 méter magasságban. Felső részén, a város felől 1·5 méter körjárója van két ember számára; a hol a fal keskenyebb, fajáróval szélesítik (1433.). 2·2 méter magas, lövőréses mellvédő-fal vonul mellette, melynek felső párkányzatát csatornás cserép fedi. Mikor bástyatorony töri át a falat, kőtámaszokra fektetett folyosó visz át. A körjáróhoz a városból is vezet föl lépcsőzet. A főfaltól hat méter távolságban a lövőréses *előfal* húzódik: köztük van a falköz (Zwinger), mely gyűrűformában övezi a várost. Nyolcz méter magas, többnyire lejtős falsíkú: belső oldala (Escarpe) a 24 méter széles és 10 méter hosszú sánczároknak, míg annak külső oldalát a *külsőfal* fogja be.

Az erődítmény keresztmetszete nagyon hasonlít a lőcseihez. A várost tehát három oldalról három, É-n azonban négy fal veszi körül. Azok terméskőből, itt-ott égetett téglasorokból alakulnak; a bő vakolat zsíros mészszel vegyített tiszta homokból való. A falazathoz általában nagy köveket használnak, a kötés cziklopfalazat modorában készül, a hézagot kisebb kövekkel tömik ki. Faragott kő a falsarkon, a bástyatornyok és ablakok nyílásain meg a párkányzaton mutatkozik.

A *kaputorony* nemcsak a közlekedés közvetítésére szolgál, hanem hadi tekintetben is nagyfontosságú. Könnyen ki- és bezárható. Vannak lövőrései, a kapunyílás felett a falból kiugró erkélyei, a nyílás biztosítására zuhanó rácsozatai (Fallgitter). Háromféle módon zárható el a kapu: felvonó híddal, zárógerendával és lebocsátható rekeszszel. A külső erődök nyílásánál mindig az elsőt alkalmazzák. Összesen négy (felső-, közép- v. olasz-, alsó-, kis-) kaputorony, 19 bástyatorony védi a város belső területét.

III.

Kisszeben szabad királyi város.

I. *A város eredete és neve.* A XIV. század előtt levéltári adatok hiányában a város kialakulásának történetébe erősen belenyúlik a monda. Még pedig két változatban. Az egyik hagyomány II. Béla leányához fűződik, a ki Sáros-vár vidékén igen megkedveli a majorsági életet, házat épít, szaporítja környezetét s lassankint egész községtelepet alakít. Egy más változatában a rege IV. Béla leányát teszi megalapítóul s emlékét összeköti a XIX. század kezdetén lefolyt Tarcza-áradással, a mikor a vízhullámok egy érczszarkofagot sodortak ki a partra s benne egy felnőtt nő meg egy kis gyermek csontjait arany koronával és edényekkel. (Úgy látszik, az osztópatakai második, 1813-iki leletben kereste a néphit a városalapítónak maradványait.) A másik regeváltozat szerelmi történet, melynek hősnője, mint az elsőé is, Szabina nevű. IV. Béla király, mikor a tatárok elől a mi földünkön menedéket keres, Tarkő-várban húzódik meg az öreg Tarczaynál. A szíves vendéglátást azzal jutalmazza meg, hogy a várúr leányának, Szabinának engedi át az egész Tarcza-menti völgyet, ki előbb házat, majd zárdát épít Szeben helyén s mint apácza végzi életét. Ezt a völgyet fejlesztik azután a szász telepesek kis városkává, melynek ősi neve Sabinium. A rege utóbb megváltoztatja a motivumokat: Tarczayt világtól elzárkózottnak festi, a ki Nagy-Lajos[1] király korában félti a leányát István kir. herczegtől, Sáros és Szepes urától. A fiatalok mégis kijátszák: a kir. herczeg elrabolja a leányt, majd utóbb a találka helyén várost alapít, melylyel megajándékozza s róla nevezi el. Mednyánszky Alajos az utóbbi változatot dolgozza fel Magyarország ősidejéből (1829.) írt regéi között. Egy má-

[1] IV. Béla: helyesen.

sik rege szerint IV. Béla Znióba viszi magával Tarczay leányát.

A városnév mondai magyarázata állandóan fennmaradt. Írásának változatai: 1322-ben Zyben, Zeben, 1347-ben Scyben, 1351-ben Zeben (Cibinium). Hosszú időn át Szeben-nek mondják az iratok; 1526-ban Kis-Szeben. Kis-Sebény 1717-ben fordul először a vármegyei jegyzőkönyvben (május 22.) elő. 1849-ben az országgyűlés részéről a «Hű Szeben» névre teszi méltóvá magát.

Történeti alapon a város kezdete ép úgy, mint Eperjesé, legalább is II. Géza korába ér fel minden valószínűség szerint. Szeben vidéke még a II. Rákóczi Ferencz korában is a magyarság legerősebb pontja a vármegyének; városaink közt állandóan a legmagyarabb politika híve. Nem alaptalan tehát az a gondolat, mely első nyomait a várrendszer bomlása után közvetetlenül eső korban keresi. Mikor II. Géza gyámja: Bellus nádor a Rajna torkolata és Gravelni közt fekvő területről Szászországba telepít, majd onnét hozzánk költöztet át flamandokat, az itt meglevő telepek, a melyek őstermeléssel, vadászattal és halászattal foglalkoztak, az ő ipari és kereskedelmi útmutatásuk alapján gyorsan kifejleszthették községi életöket. Kis-Szeben Kolozsvárral, Nagy-Szebennel és Brassóval egykorú telep, de Géza (1161 †) után a trónversengés, keresztes hadak és tatárok miatt nem fejlődhetik. Az 1333-iki kir. levél említi első ízben «civitas et oppidum nostrum»-nak, midőn Frank, a nyársardói Semsey-ős a Sikusföld új határainak megállapítása érdekében pert indít a város ellen, noha mint jelentős községet már az 1248-iki püspöktized-rendező kir. irat ismeri. 1346-ban nyeri szabad favágási jogát; az 1370-iki kir. rendelet minden idegen törvényhatóság alól kiveszi; 1378-ban a várfalak adóját a király adja, a ki már 1370-ben tiltotta a biró és esküdtek távollétében a polgárainak elitélését. Ekkor már a virágzó kereskedelme Alexandriáig elhat, hol biztos piacza van. 1405-ben jut érvényre az igazi

jelentősége, a mikor falakkal veszi körül magát és Zsigmond negyedik renddé emeli a polgárságát, követküldési joggal ruházza fel, a tanácsát elsőfolyamodású hatósággá teszi s megadja neki a pallos-jogot, majd 1406-ban a korábbi összes jogait megerősíti, a kegyúri jogban részesíti s mindazon jogok gyakorlására felhatalmazza, a melyek Kassa tulajdonai. V. László, kinek a polgárság német levélben kéri kegyeit, 1454-ben meghagyja régi szabadalmainak birtokában, Mátyás pedig, kinek a lengyel rablók ellen nagy szolgálatokat tett, a várost, mint a Szent koronától elidegeníthetetlen tulajdont, a polgáraival különös oltalmába fogadja, 1472-ben a vámtól és taksától felmenti, 1475-ben vásárjogban részesíti, 1480-ban újra minden adótól és illetéktől szabadnak jelenti ki s 1486-ban Perényit és Semse(-y)t, a kik Péchújfalu és Nyársardó urai, a sörfőzéstől és sörárusítástól, mivel azok a városra nézve károsak s nem is férnek össze a kiváltságaival, eltiltja. II. Lajos 1523-ban, mikor a város és Szinyei István közt támadt surlódást rendezi, hasonlókép biztosítja a városjogok épségben tartását. Mohács után kir. donációk növelik Szeben birtokait.

II. *Birtoklás.* A város területi viszonyai jelentékenyebb mértékben csak a XVI. század második fele óta javulnak. Nagy-Lajos adja a földjének $^2/_3$-át, mint «peculium regium»-ot; majd 1406- és 1410-ben a Fekete-erdőt kapja.

Egyik külső birtoka, a sykusfewldei, a szepesi káptalan 1423-iki irata szerint többszörös királyi beavatkozást kivánt. Utóljára Zsigmond dönt az ügyben, de nem a város javára. A káptalan igazoló irata az 1406-iki kir. decretumon alapszik. Annak értelmében Szeben oppidum birája és esküdtje (Com. Sarus) bemutatják Gara Miklós nádor iratát, melylyel Sykusfewlde $^2/_3$ részét — Szeben és Ardó-birtok közt — privilegialiter odaitélte. A nádor szerint Demeter De Zempse f. János f. Frank az 1338-iki kassai kir. itélethozatal alkalmával a birtokot három részre osztja s kettőt a városnak, egyet Ardónak ad. Amaz azonban a harmadik részt is lefoglalta s új határt állított. Hivatkozás történik 1336-, 1333- és 1283-iki okiratokra, melyek értelmében Illemeres fiait: Sebest és Symont, kik Nyárs községben kir. erdőőrök, László

király föloldja a szolgálatuktól s Nyárs felére nemesíti. A szepesi kamara végzi nyársardói Sebes fiai: Sykusd és Uza részére a határjárást. A birtok határai ekkor: I. a Hetheyn-hegy lábánál az É-i plagától a Tarcza körül a szebeni hídig, innen a folyó mentén K felé annak régi átjárójáig; II. majd D-nek, a Tarczán átlépve a Naaspathaka vízig, hol ez a Tarczába folyik, tovább a patak mentén a D-i plagáig, Naasordó községig ér, hol egy «mesde» mutatkozik; III. a jelzett pataktól Ny-ra, a mesgyén át tart a határ a Kuzepmalutha-útig, hol szintén van földhatár, honnan jó darab föld után megint egy földhatárhoz érkezik, de tovább, Ny felé egy «Bercz»-hez emelkedik, melynek Staykmezew a neve s azon keresztül új földhatár van; IV. innen É-nak siet a következő határvonal a hegycsúcsig, hol földhatár van, majd lehajlik a Zerechenpeteteye-hez, továbbá a Tarcza felé elterülő hegyek lábánál a földhatárig s újra K-nek fordul, de követi a hegyek alját jó darabon, míg az első határhoz nem érkezik.

A városra eső részek határvonalai pedig: I. onnan, hol a Nyárspataka a Tarczába ömlik, D felé van két földhatár: az egyik D-ről Ardótól, a másik K-ről a várostól választja el a birtoktestet; utóbb D-en átlép a két földhatáron s két újhoz ér, merre az út Ardóról vezet; II. majd É-on kis darab föld után két földhatárt ér, Ny-on két újat zár el s É-on is kettőt ér be, hol a «Shalgói» úton két földhatárt talál; III. így tart tovább a határirány É-nak az Egerpathaka völgyéig, annak is két földhatáráig, honnan négy határponton keresztül a patak forrását érinti, majd a Heten-hegy s két földhatár után a hegy lába alatt levő árokig tart; IV. végül felemelkedik a hegytetőre, utána két földhatárhoz egész az útig s jó darab úton haladva egy «Bercz»-hez érkezik s a Zerechenpeteteye csúcsáig, hol két földhatárnál haladva el, a Tarczát éri ismét be.

Azóta nem hogy gyarapodnék, inkább a terhei növekszenek. Ujlaky Miklós 1460-ban egyenesen azért adja át a Rozgonyi-családnak a várost, hogy mint a csehek ellen indított hadmívelet egyik sarkpontján, várat (Castellum) emeltessen. És sok csapás éri a csehek részéről, a kik négy ízben elhamvasztják úgy, hogy a király 1485-ben négy évre 100–100 aranyat utal ki a felsegítésére. Utóbb II. Ulászló veti zálogba 1506-ban Perényinél s csak II. Lajos váltja ki. 1528-tól javul kissé a helyzete, a mikor kir. donációkép szerzi meg a hűtlen Tornallyai Jakab birtokát: Szent-Mihályt és Jakorist. Ezek a községek azonban a Szapolyay-párt kezére jutnak csak-

hamar, de I. Ferdinánd ügyének jobbra fordultával, 1535-ben új donáczió tárgyai, a mikor «Salvo iure alieno» örök tulajdonába lépnek megint Roskoványi Antal és Gábor, Istenmezey Ferencz és Rákóczi János roskoványi, csipkésszentgyörgyi, jakorisi meg szentmihályi birtokai a jobbágyokkal, hasznokkal és szőlőkkel egyetemben. 1544-ben Orkuta, Magyar-Jakabfalva, Som és Pusztakápolna-prædiumra terjed ki a birtoklása, bár tényleg 1546-ban válik birtokosukká, a mennyiben az elsőt Labaczkytól 1610, a többit pedig 700 frton veszi meg. A Labaczky-féle vételár az 1546 julius 29-iki szerződés szerint 1100 arany (1510 frt) készpénzben és 100 frt borban. 1593-ban a balázsházai erdő is a város tulajdonába megy át. Ugyanebben az évben történik a magyarjakabfalvai és somi birtokok vásárja Bárán Péter és Márton uraktól. 1571-ben a városnak bányája van.

Sokszoros határjárásra van szükség a város birtokaiban. 1406-ból való Zsigmond király tilalma a Tarkőy-nemzetséghez és a szomszéd birtokossághoz, hogy a polgárságot a Fekete erdő használatában ne zavarják és taksakivetéssel ne terheljék, egyúttal pedig Szepes és Sáros vármegye ispánjainak és alispánjainak védelmét rendeli el; 1410-ben a város panaszára, hogy Ujvár várnagyai zavarják az erdei használatában, Rozgonyi Simonra bizza, hogy határjárással rendezze az ügyet, ki is összehívja a szomszédságot s az egy határban élőket, hogy Perényi Imrének, Ujvár urának beleegyezésével Bércztől a hegycsúcson át, hol Veszveres-mező van, a más birtokok határáig az egész jobbkézt eső plaga-t Szebennek szignálja. Ezt az ítéletet a király 1413-ban kiváltságlevél alakjában adja ki, 1470-ben pedig megerősíti. 1514-ben Tarczay Miklós, Ujvár ura, Roskoványi Antal várnagyával ráküldi a jobbágyait a Fekete erdőre s elfoglalja, mire Perényi nádor a vármegyére bízza a birtokba visszahelyezést. 1576-ban per támad Szeben, mint felperes s Rakaczay Gábor és társai, jakorisi birtokosok, mint alperesek közt a földek kipusztítása

miatt. Kapy Ferencz alispán és az esküdtek az 1578-iki sedrián, mivel egyik fél sem «diluit probas alterius», határozatként azt jelentik ki, hogy a plaga két részre osztva határral látandó el, a 100 frt birság pedig a felekre közösen esik. 1585-ben megy végbe a Fekete erdő új határjárása, mely a dombokat és helyek fekvését pontosan jelöli meg; ugyanekkor történik transactio a Péchy-család és a város között a Magni Lasz és Krahosha erdőkre vonatkozólag. A Péchyekkel azonban 1588-tól kiújul a baj; a kir. kúriához is idézik őket, 1592-ben pedig határjárást végeznek ellenök.

1787-ben erdőbirtokok:

I. *Czerny Less* in area ... 860 $^{54}/_{64}$ hold.
(Használhatatlan) ... 16 $^{54}/_{64}$ «
844 — hold. Évi jöv. 140·40 frt. Telepszélesség 84400 öl. Osztály 844. Kivágandó tér 100 öl. (fenyő, tölgy, puhafa 100 öl).

II. *Contravers mit Facoviany* ... 69 $^{20}/_{64}$ hold.
1 $^{20}/_{64}$ «
68 — hold. Évi jöv. 10·12 frt.

III. *Krakovietz és Pastiriski Less* ... 219 $^{7}/_{64}$ « 22 öl.
2 $^{7}/_{64}$ « 22 «
217 — hold. Évi jöv. 0·14 frt.

IV. *Stavenietz* ... 81 $^{22}/_{64}$ hold, 20 öl.
3 $^{22}/_{64}$ « 20 «
78 — hold. Évi jöv. 15·10 frt.

V. *Nad Somskun Czornem Potokem* 29 $^{6}/_{64}$ hold, 14 öl.
— $^{38}/_{64}$ « 14 «
28 $^{32}/_{64}$ hold. Évi jöv. (köves talaj).

VI. *Nad Kappolnem* ... 14 $^{44}/_{64}$ hold, 10 öl.
— $^{12}/_{64}$ « 10 «
14 $^{32}/_{64}$ hold. Évi jöv. (köves talaj).

1847-ben erdőbirtok: 2100 h. után az Orsz. kir. kamarai erdészeti felügyelőségnek 13·41$^{3}/_{4}$ frtot fizet.

Terület: 1878-ban $1466^{844}/_{1600}$ kat. hold; 1909-ben 4053 kat. hold.

Lakosság: 1878-ban 3078; 1900-ban 2594 polgár, 303 katona.

Tartozék: Kisszebeni kénfürdő és majorság, Som.

Agyag: A városi bányában 1695-től külfejtésszerüleg. Évi 200,000 tégla, 200,000 cserép, 20,000 agyagcső. Tölgy- és fenyőfa a két kemenczéhez. 1895-ben 1000 db tégla = 28 K, 1000 cserép = 28 K, cső átmérő szerint 28—44 K. Piacza: a város és vidéke. Tf.: V.

Kőbányák:

1. *Mészkő:* doggerkori: vörhenyes, kristályos, fehér mészpátos. A városi kőbányában (majorság) 1856-ban mészégetésre. Szünetel.

2. *Homokkő:* eoczénkori: szürke, apró, meszes. A városi kőbányában (Táncz-erdő) 1700 körül 1000 m^3 faragásra, építkezésre, hídépítésre.

Birtokosság (nemesség): 1460-ban Ujlaky kir. eng. alapján az erdélyi vajdától kapja; utána Rozgonyi a birtokos 1467-ig; 1618-ban Bajory, 1622-ben Hrabéczіusz, 1633-ban Koss, 1635-ben Lassell, 1638-ban Tarkőy, 1658-ban Beck, 1664-ben Hertely, 1694-ben ugyanaz, Nagy, Waisz, Simonis, Szabó, Faczony, Feldmajer, 1683-ban Simonis, 1684-ben Péchyné tiltakozása ház miatt Berzeviczy ellen, 1699-ben Hertéry (-tely), Weisz, 1714-ben Simonis, Radácsy, Rámer, Medveczky, 1717-ben Vitézy.

III. *Városalakulás.* Az 1378-iki kir. rendelet alapján kezdődik, úgy látszik, Szeben rendszeresebb kiépítése. Akkor t. i. a király adja meg a várfalakra az adót. Tervezése szorosan követi a felvidéki mintákat: a lőcseit, különösen a bártfait. Mikorra 1405-ben a falai elkészülnek, megkapja századokra szóló beosztását is, a mely az újabb korig lényegében mitsem változott. A mi változások végbementek benne, azt a háborús idők s az elemi csapások okozták. Még 1678-ban is szükség van a leégett bástyázat javítására. A «Liber Annalium R. L. C. Cib. in Hung.», melyet 1400-tól vezet a feljegyző, vége-érhetetlen sorát örökíti meg a csapásoknak, hogy azokból jóformán ki sem lábalhatott. Innen érthető, hogy hajdan nagyhírű kereskedelmével a későbbi századok éppen

nem állják ki a versenyt, s a város, egyetemesebb fejlődés helyett, megmaradt a szűk keretei között.

Tüzek:

1461-ben az egész város.

1591-ben a piacz D-i része.

1605-ben április 10-én az alváros.

1630-ban május 13-án az alváros 3 ház kivételével.

1631-ben május 15-én a felső kapuig.

1661-ben junius 18-án villámtól 20 ház.

1730-ban, 1732-ben május és juliusban a város nagy része.

1788-ban julius 5-én az egész város.

1846-ban julius 4-én és 13-án a belvárosban támadt tűztől a róm. kath. templom, harangtorony, kegyesrendi társház, városháza, iskola, az egész belváros, az 1331-ben épült gótstilű róm. kath. főtemplom, melynek boltozatát a vörösréz-toronysisak betöri. (1847-ben orsz. gyűjtésből 494·38 ¾ pfrt segély.)

1863-ban szeptember 2-án még nagyobb a pusztítás.

1900-ban augusztus 14-én 47 ház, 57 melléképület.

1907-ben szept. 2-án 45 ház, az összes melléképületek.

Pestis (és éhinség):

1600-ban juniustól októberig 800-nál több halott.

1622-ben még több halott.

1679-ben 600-nál több halott.

1710-ben juliustól októberig 2278 halott.

Éhség:

1621-ben árvíz miatt.

Elemi csapások:

1612-ben január 20-án Rudolf király gyászisteni tiszteletekor három napos *vihar*, mely a templom tornyát, falait és az épületeket rongálja meg.

Tarczaáradás: 1568-ban szeptember 4-én negyven évi szünet után elönti az alvárost;

1621-ben augusztus 23-án ugyanaz.

1635-ben junius 1-én ugyanaz.

1662-ben augusztus 6-án ugyanaz.

1813-ban augusztus 24. és 25-én ugyanaz.

Földrengés:

1724-ben január 29-én 10¼ óra után éjjel nagyobb és kisebb.

1788-ban junius 22-én d. u. 1 órakor: Pécsújfalut, Jakorist s a városi allodiumokat: Orkutát, Szent Mihályt éri.

Jégeső:

1824-ben julius 27-én 36 birtokot ver el.

[A sok csapást 1810—1846 julius 14-ig a Pesti Hirlap sorolja fel. 1676—1714-ben az elemi csapások okozta károk összege 307080·40 frt].

Szárazság, rá jégeső: 1794-ben.

A régi város tervrajzának szinte csak a körvonalait mutatja egy 1826-iki látókép, melynek eredetijét a kassai múzeum őrzi. A város első alakulásából a kinyuló körszerű külső és belső falazat, a vízárok iránya és a hosszú négyszögű főtér a szokásos jelenségek. Ugyanazok a bástyatornyok és hidak. A főtér É-ra eső harmadán épül a plébánia-templom, az iskola, a harangtorony, mig a plébánia-lak és a városháza a Ny-i házsor megfelelő pontjaira kerülnek. A térség középütt itt is kiszélesedik. Utóbb a templom-körzetbe több épület jut, mint a kegyesrendi társház és templom, majd a sétatér, míg az iskola a Ny-i oldal külső részébe szorul ki. A gótstilű plébánia-templom a plébániával már 1331-ben megvolt, míg a mellette álló kistemplom 1375-ből való. Van azonfelül a városban 2 ev., 1 gör. kath. és 1 zsidó templom. Kath. anyakönyvet 1676-tól vezetnek.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A polgár otthona.

I. A várszerkezet a várost ősi alapformájához köti mindaddig, míg a modern idők át nem törnek a falakon.[1] A terjeszkedés az alsó városrészekre szorítkozik, hol azonban óvatosan meghúzódik a sánczárok körül s apró utczákat, inkább sikátorokat vagy térjmegutakat létesít. S azokban is mintha az összetapadást jelképeznék a szűk gyalogjáróra kinyuló tetők és hosszú házcsatornák, a melyek egyébiránt a piacztereket is elektelenítik, mint azt az 1850-iki rendőrkapi-

[1] Bártfán 1568-ban a «kis kapunál» a faláthágás büntetetése fogság és halál.

tányi szigorú, bár meddő tilalom is tanusítja. A bártfai terület negyedeiben az 1669-iki «distributio quartalitiorum»-ot negyedesek végzik. Eperjesnek Sóvár és Dobravolya irányában való kiterjesztését 1847-ben tervezik; újvárosát 1844-iki adat említi; Tótok-utcza 1843-ban is a régi Windischgasse; árokszabályozása és kövezése (1845.) évek óta a papiron van meg; az utczák nevét és a házszámokat 1844-ben 80 pfrt költségen ujra festik, majd 1851-ben, még pedig a Kálvária felé növekvő rendben.[1] Az utóbbi 1762-ben a selmeczbányainak mintájára kezd létesülni s a következő években (1765.) a bari szövetség fejének és tagjainak költségén alakul ki. A bártfai Kálváriával együtt, mely hasonló fekvésű, a városi érdekességek közé tartozik. Az eperjesinek különben hatalmas festői hegyi park háttere van, mely régebben s a lengyel emigráczió éveiben nyári lakoktól és díszkertektől tarkítva méltán kötötte le az utasok figyelmét. Évi két bucsuján hajdan vagy 20,000 ember szokott részt venni. Eperjes szabályozásának tervével Kerekes András városi földmérő 1842-ben foglalkozik először, 1847-ben a beltelkek abroszát[2] is ő készíti el, míg a szervezési szabályrendeletet a vármegye 1891-ben, az épitési szabályrendeleteket pedig Bártfára 1880-ban, Kisszebenre s általában a vármegye községeire 1881-ben adja ki. Az utóbbi város piaczi rendtartása hasonlókép ebben az évben készült.

Az elemi csapások, mint a községeknek, a városoknak is állandó látogatói. A külső részek a vizáradástól, földrengéstől, a belsők a tűzvésztől sokat szenvednek. 1846-ban Eperjes nagy hídját 4154 frt költséggel kell kijavítani, a mit a sóárból fedez az állam; 1845-ben a várost akkora tűz pusztítja, hogy a szomszéd városokból kell ácsokat hozatni. Ekkor

[1] 1852-ben az útmester az utczákat feliratos táblával, a város czimerével és számmal látja el. Kisszebenben 1847-ben a 442 ház sorszámozása 7·25 forintba kerül.

[2] 1796-ban a térkép ára 12—22 garas.

szabályozzák a felső külvárost s határozattá teszik, hogy a barompiaczon csak kőházat engednek építeni. A vízi puskákba és hordókba a vízhordás ez alkalommal 3·06 pfrtba került. Az 1887-iki tűzvésznek a városi középületek és házak jelentékeny része esett áldozatul. A malomárok kerti partjának szabályozását 1850-ben rendeli el a hatóság, továbbá a bástyafal mentén húzódó Sétány-út fáinak pótlását, a mennyiben bennök a szabadságharcz idején sok kár esett. A köztisztaság ügyében is fel-felújulnak a panaszok; a XVI—XVII. század városi gondozása utóbb megakad: 1847-ben szeméthordásra csak 2 szamara és 2 talyigája van a VH.-nak. Pedig, hogy a régi kor sokat tett, bizonyítja Bártfa 1432-iki számadása, mely állandóan tartott 6—10 napszámosról (á 25 dénár) emlékezik meg, vagy az 1432—3-iki, mely a vízvezeték és vízmedenczék tisztogatására több ízben jelez kiadási tételeket.

A városalakulás szabályozásával 1844-ben az eperjesi «Állandó Szépítő» választmány foglalkozik. Ugyanez a következő évben szépítészeti bizottságot küld ki. Városokat rendező bizottságok, sőt egyesületek utóbb is alakultak, mígnem mindegyik VH. is igyekezett a maga hatáskörében megoldani a műizlés követelményeit s ebbeli munkájában az egyesületi támogatásokra számíthatott.

II. *A kőház* a városban egyre általánosabb. A lakórész, a sok tűzeset után, kőből épül, csak a hátulsó tartozékok: a serfőző, istálló, kocsiszín készülnek fából. A XV. századbeli gyujtogatót tűzhalál éri, a XVI. század végén már csak azt a szolgát, a ki boszuból vet kanóczot ura házára. A gyujtogató polgár vagy nemes azonban kártérítésre köteles. A városi embernek, a kit a czélszerűségi vagy védelmi s nem kényelmi szempont köt a várfalak közé, szűk területen sok és tágas épületre van szüksége. Az építkezésben eleinte nem gondol stilszerűségre; műizlése kizárólag a templom és városház díszítésére irányul, a miben a templom-alapító kirá-

lyok járnak jó példával előtte. A gyakori tűzvészek azonban hamarosan a magánépítkezésben is stilbeli útmutatóivá válnak. A XIV—XV. század gótikája, utóbb a renaissance kap divatra, mely azonban az előbbi használható részeket értékesíti. Az utóbbi stilben készült házak a három városnak, különösen Eperjesnek ma is értékes emlékei.

A ház állandó *tipusa:* emeletes szabás, fenn 3 ablak az utczára, szűk és hosszú udvar, fő- és alsó kapu. Földszinten bolt vagy műhely van (nagy szoba), hol esetleg a család tartózkodik; befelé udvari szobák nyulnak el s a háló, konyha és raktárak. Homályos, meredek lépcső vezet a hosszú, többször oszlopos előcsarnokból, honnan az utczai szobákba, konyhába és kamrába van bejárás. Az emelet 2 szobája az udvariakkal nincs összekötve. Szárnyépület egy van: előszobával és 2 szobával külön lakásul (szállás). Szaporák a falmélyedések zárható ajtóval; az ablakmélyedésekben 2—2 ülőke kínálkozik pihenésre. Az ajtófél és ablakkeret faragott kőből való, gyakran párkánnyal és virágdíszítéssel van ellátva. Az ablaknak a XVI. század közepétől üvege,[1] a földszinten pedig erős, többnyire stilszerű vasrácsa van. A renaissance szobák mennyezetét domborúművek ékesítik. A nemes polgár azonkivül a kapuja és több ajtaja fölé kőből a czímerét is felállíttatja, más polgár pedig a monogrammját véseti a házára. Bártfán a házhomlokzaton pastell-kép is divatos. A tetőpárkány stilkezelése a barokk- és rococo-korszakban szintén általános. Az emeleti Stube fogadó-szoba. A házi fürdő-helyiség nagy ritkaság. Sajnos, a stilszerű lakóház fennmaradása a város hanyatlásának tanuja.

Házárak: (az adás-vevés a biró, két tanácsos, a tribunus plebis és jegyző előtt történik):

Eperjes:

1559-ben 120 frt (15 frt felpénz).

1675-ben Karadin János két háza 12000 frt.

[1] A XVII. század: 1 láb² üveg átlagban 5 kr.

1716-ban Hambacher és Szontagh két háza 2218·80 frt.
1760-ban két emeletes 1300·00 frt.
1769-ben Bogdányi-ház 2000·00 rfrt (20 frt felpénz).
« Lipovniczky-ház két emeletes 1000·00 rfrt (I. ötödben, 20 rfrt felpénz).
1769-ben Zsarkovszky-ház 1801·00 rfrt (16 rfrt felpénz).
« Kellemesi úton 27·00 rfrt (14 dénár felpénz).
« V. ötödben 200·00 rfrt (4·80 rfrt felpénz).
« Nagy-úton két emeletes 3500·00 rfrt (70 rfrt felpénz.)
« III. ötödben két emeletes 2200·00 rfrt (44 rfrt felpénz).

Bártfa:
1432-ben 1150 frt 138 dénár.
« (fürdőszoba-javításhoz tégla: 5 frt).

Házbér: 1427-ben 100 kassai forintot kap.
« 1434-ben 5 vörös forintot fizet.
« 1441-ben 2 arany forintot fizet szolgalakásra.
« 1772-ben Nagyobbik utczán Dessewffy-ház 4000 rfrt.
« 1773-ban P. Horváth-ház 1080 rfrt (10·48 rfrt felpénz).
« « két emeletes ház (IV. ötödben) 2000 m. frt (20 rfrt felpénz).
« 1774-ben egy emeletes ház (V. ötödben) 2500 rfrt (25 rfrt felpénz).
« 1776-ban két emeletes ház (III. ötödben) 2000 m. frt (20 m. frt felpénz).
« 1778-ban Sváby-házosztály taksája 3 rfrt
« 1787-ben Prámer-ház (III. ötödben) 38. sz. 2500 rfrt.
« « Urb. sz. 337. (IV. ötödben) 400 rfrt.
« 1820-ban Felső külv. ház és kert 9000 frt.
« 1822-ben Handzó-ház 7005 frt.
« « Bujanovics-ház 15000 frt.
« 1829-ben Tót-utczai emeletes ház 3500 frt.
« 1832-ben Emeletes hátsó-telekház 2400 frt.
« « « főutczai telekház 4000 frt.
« « « « Lilia-ház 7500 frt.
« « « « patikus-ház 28000 frt.
« 1836-ban IV. ötödben, Patak-utczai-ház 3000 frt.
« « V. « két emeletes ház 3500 frt.
« « Tót-utczai-ház 3300 frt.
« 1840-ben Felső alv. (részben fa-) ház 4000 frt.
« 1848-ban Ujvárosi 210. sz. ház 125 vfrt.
« « Felsőkülvárosi 34. sz. ház 600 vfrt.
« « Alsóvárosi 38. sz. ház 600 vfrt.

Házbér: 1848-ban IV. ötödben 355. sz. ház 3505 vfrt. (53·23 vfrt fp.)
Házrészek, anyag (Eperjes):
Kályha: 1426-ban 150 ♀.
« állítás 1426-ban 211 ♀.
« « 1438-ban 3 darab 550 ♀.
« « 1441-ben 1 « 100 ♀.
Kő: 1845-ben 21 öl 8·24 pfrt.
« « 58 « 34·48 «
« 1847-ben 110 « 66·00 «
« 1848-ban 160½ « 112·21 «
« 1850-ben 50 kő 24·00 «
« « 20 öl 12·00 «
« 1851-ben 376 « 263·12 «
« « 78 « 46·48 «
Homok: 1846-ban 30 öl 48·00 pfrt.
Agyag: 1847-ben 175 szekér 5·34 pfrt.
Építőmester: 46 napi díja 1850-ben 147 pfrt.
Az építési költségvetést: 1850-ben a kassai katonai ker. miniszt. bizottság birálja meg.
Szoba-spalier: 1718-ban 24 frt.
Mész: 1842-ben 39 h. 26 rfrt.
« « 45 « 30 «
« 1845-ben 126 « 95·45⅗ pfrt.
« 1846-ban 94 « 71·26⅖ «
« 1850-ben 2 « 3·12 «
Tégla: 1844-ben 29200 darab 175·12 pfrt.
« 1845-ben 35000 « égetése 13·70 pfrt.
« 1846-ban 11000 « nyers 16·30 «
« 1848-ban (A v. égetőben csak cserépzsindelyt készítenek, hogy a szegénység is hozzájusson. A haszonról a VT. lemond).
« 1848-ban 47700 darab 475·51⅗ pfrt.
1848-ban 16500 cserép 125·24 pfrt.
« 1000 darab tégla 6·00 pfrt.
« 1000 cserépzsindely 7·00 pfrt.
1850-ben 15100 darab tégla } 160·36 pfrt.
« 10000 cserépzsindely }
« 1000 tégla 3·00 pfrt. (A városi téglaégető munkája: 396000 tégla, 25700 cseréptető).
1851-ben 1000 tégla 7 frt.
1000 tetőcserép 7 frt.
1000 tetőcső 4 frt.

Tűzrendőrség szervezését már az első időkben az tette szükségessé, hogy a ház jelentékeny része fából készült. A kémények ellenőrzése is a hatáskörébe tartozott. A VT. egyebekben 5 frt birságot vetett ki a háztulajdonosra, ha a a telkén engedély nélkül épített főzőházat vagy kemenczét. Ugyanazt fizette, a ki éjfél előtt kezdett dolgozni, szénát tartott a házában vagy lámpával járt ily helyen. Elrendelik, hogy minden telken legyen létra, horog, vízeshordó. Ezek ellenőrzésére fertálymestereket, 1845-ben kerületenkint egy-egy kéményfelvigyázót alkalmaznak. A tűzesetekre a vár-, őrvagy templomtorony őre ügyelt, a ki vészharanggal vagy lövéssel jelezte a bajt. Tűz jelzésekor az összes szomszédság köteles volt oltani, s a czivakodókat súlyos pénzbüntetésre ítélték. A teendőket utóbb a polgárság czéhek szerint beosztva végezte. Tűzrendészeti szabályzatokat a XVI—XVII. században szaporán kellett kiadni. A vízhordást a város fizette; az első lajtost 100 dénárral jutalmazta. A középületek biztosítását 1846-ban rendelik el. 1848-ban Eperjesen a «Tiszamelléki kölcsönös Tűzkártérítő-társulat fiókja» létesül; 1849-ben a város tűzbiztosítási díjai:

Városház	23·28 frt.
Szinház	25·54 «
Mészárszék	3·20 «
A «Medvéhez» cz. korcsma	11·52 «
Ispotály	10·54 «
Vámház	7·35 «
Kaszárnya és katonai ispotály	34·14 «

Az éjjeli őrségben felváltva voltak kötelesek a polgárok részt venni. A megváltás ára 1848-ban 4 frt.

Házában a gazda régente, korcsmák hiányában, maga fogadhatott *szállásra* idegent. A vásáros ember tényleg rászorult a vendéglátó-szivességre, a mi azonban fizetséggel járt. Részben a nagy forgalom, részben pedig a zsidóságnak nagy beözönlése és törvénykijátszása, de a katonai quartali-

tium nehézsége miatt is a hatóságnak sok gondot okozott, különösen Eperjesen, a szállásügy. Ellenőrizte és korlátozta, a hol kellett és lehetett. Az 1842-iki szabályrendelet után a szállásoltnak azonnal való bejelentését 12 frtnyi birság feltételéhez kötik 1848-ban, 1851-ben pedig a lakásokat osztályozzák. Gyakori és érdekes jelenség, hogy a városokat átvonuláskor az uralkodócsalád tagjainak teljes ellátásán kívül az a figyelmesség kötelezte, hogy más előkelőségek lakásáról is gondoskodjanak. Pl. a moldvai vajda felesége 1661-ben, mialatt az ura Bécsben járt, Homonnáról magyar levéllel küldi Bártfára emberét: Harsányi Jakabot «illendő szállás fogadására», hogy Makoviczán laktában ott is «találjon nyugodalmas életre és becsületes emberekre». A vármegyei urak pedig igen is gyakori vendégek.

III. *Városi élet.* A polgárság egyéni szabadsága kisebb a községbeli lakosságéhoz mérten. A törvények, melyek a polgárt a bölcsőtől a sírig kisérik, az ő alkotásai. Mikor tehát a polgár a közjónak van alávetve, az egyéni javát is biztosítja a község. Ennek rendelkezését szigor, valódi gyámkodás jellemzik. A középkori ember azonban jól érzi alatta magát, mert a megfelelő biztosítékai is megvannak. Innen érthető, hogy a XVI. század viharai között a városi élet a virágzása tetőfokára jut. A mohácsi vész sem bolygatja meg érezhetőbben s nem az országnak két pártra szakadása. A párttusák nem sodorják magokkal a városokat. Annyiban mégis nevezetes fordulatot okoz a törökség térfoglalása az országban, hogy az alföldi nép rajokban menekül a felső vidékre, hozzánk is, s ez az áramlat másfél századon át szakadatlanul folyik. A német polgárság vendégszeretőleg fogadja magyar véreit, erősen asszimilálódik velök, sőt abba is belenyugszik, hogy számbelileg — mint több szepesi városban, de nálunk is — föléje kerekednek. Természetesen az egygyéolvadást, a mi egy dolog a városok megmagyarosodásával, az a körülmény is okozza, hogy a magyarság alárendeli a politikai

érzületét a köznek, de meg a németség sem ragaszkodik oly szívósan többé Bécshez. A kompromisszum eredménye a lokálpatriotizmusnak az a sajátos neme, melynek akkoriban igazán megvolt a jogosultsága. Igy helyezkedik a város érdeke az országos fölé, a mi a virágzásának alapjául szolgált. Városaink tehát mindenkép semlegességre törekszenek: circumspectus-ok, látszólag: köpenyforgatók. Igy tesznek Bocskay alatt, a kinek pl. Eperjes, mivel a jogait biztosítja, meghódol; de mikor Básta jön a falai alá, ez előtt nyit kaput, sőt mikor a hajdúság e miatt a határait pusztítja, maga látja el a német zsoldosokat. Egyes polgárok (Blank, Schönleben, Gorszky) vagyont áldoznak ekkor, hogy a városuk javát megvédhessék. Hasonló a magatartása Eperjesnek utóbb is: Bethlen Gábort segíti, de a Thököli küldötte Józsa Gyurit ágyúval fogadja, noha rajta élősködnek a zsoldosok s a kuruczság visszaverését festményben örökíti meg[1]; 1681 aug. 17-én d. e., a mennyiben a cs. had készületlenül találja, kaput nyit előtte, de a mint ez tovább huzódik, d. u. ujjongva fogadja be Thököli seregét; ugyanez év őszén is szívesen látja a fejedelmet, míg deczember hóban Szobieszkyt, a ki pedig csak pihenni jön, nem ereszti be, 1684-ben pedig Schultzot, ki elől Thököli a Kálvária-hegy alatt futamodik meg, másfél évig visszatartja. Kevésbbé opportunista mindazáltal ebben a kurucz-korszakban, a minek az az oka, hogy protestáns szellemét kell megvédnie az osztrák hatalom ellen, mely egyre-másra küldözi rá a cs. biztosokat, a kik szabad vallásgyakorlatát felfüggeszszék. Igaz, hogy megszenvedett: a Caraffa-üldözés ennek az ellenállásának a következménye lett, s azé a II. Rákóczi Ferencz-féle felkelés után való gyors elhanyatlása, a miben egyébiránt más tényező, az 1710-iki pestis szintén közreműködik. Eperjes sorsát, azonos szereplés és csapások nyomán, a másik két városé követi. A patriczius-

[1] Korabinszky, Geogr. Lexikon-ban adja az e fajta képek leirását.

ság sorai nagyon megritkulnak, a tótság tódul a falvakból a helyökbe; a városi színvonal lesülyed; a gazdasági élet tönkre megy, s közben a bécsi udvar is megnyirbálja a város függetlenségét, a kiváltságokat; az osztrák vámvédelem a külföldi árúk behozatalát nehezíti meg; az országos vásárok csökkennek a jelentőségökben, az ipar a piaczát veszíti el s a helyi szükségletekre szorul.

A polgár a nemestől merőben különböző gondolkozású. Tudja, hogy a városon kívül nincs tere a tehetségének, ezért a részére kijelölt szűk körben találja meg jobb törekvéseinek ösztönét. A várost szolgálják az összes tehetségei, s az összesség határozza meg élete minden mozzanatát. Versengést nem ismer, mert nincs rá szüksége. Családalapításra van utalva; attól függ a haladása. Több is a joga a családosnak, mint a nőtlennek. Az uralkodó czéhrendszerbe siet kiki beleigazodni, melynek feltétele az, hogy egy év és hat hó (több helyt: egy év és egy nap) alatt a jegyesét s a czéhavatásra következő hat hó mulva az asszonytársát mutassa be. A czéhszabadalmak biztosítják a megélhetését, egyúttal pedig ellenőrzik abban, hogy túlságosan meg ne gazdagodjék vagy el ne szegényedjék. A czéhláda kis takarékpénztár, mely az elmaradt czéhtagon segít. Az özvegy és árva szintén nem marad gyámolítatlanul. Rendesen egy czéhbeliek házasodnak össze, hogy a nő is tudja a férje mesterségét; mert a máshonnan vett asszony özvegységére nem folytathatja azt. Az özvegy a kiskorú fiát két tanu előtt felszabadíthatja, kinek ilyenkor elengedik a tanuló- és vándorlóéveket. Különben a mester fia 14 éves korban kezdi a tanulást s négy év mulva 3—4 vándorév leszolgálására köteles. Visszatérte után 22—23 éves korában házasodhatik meg.

IV. *Butorzat*, mint a nemes kúriájában, a polgár házában is eleinte kevés van. Amaz még tetszése szerint alkalmaz díszítést: kárpitot, függönyt, szőnyeget, tükröt; emezt azonban az otthon berendezését illetőleg sok ideig előírt sza-

bályok kötik. A XV. századbeli polgárnak kárpitja nincs, de van tükre, képe, ablakfüggönye. A nagyobb tükör ritkább,[1] apró kézi tükröt már többet használ, a melyek 20—90 ₰ árúak. Divatosak a 2—6 ágú kis és nagy függő sárgarézgyertyatartók, de közönségesen vas-, réz- vagy czin-gyertyatartók a szokottabbak. 1850-ben Eperjes: candelæ ordinariæ = 38 kr, c. argenteæ seu fussæ = 44 kr. A lámpa ritka; koppantó is akad. Az ablakfüggöny: fátyolból, zöld v. vörös tafotából való; itt-ott mezolán v. rámás. A jólét terjedése után természetesen a szabályzat nem korlátozhatja a fényűzésben a polgárasszonyt, a ki — különösen, mikor a városba költöző nemesség házi berendezését látja — szívesen csinosítja fel vörös, fehér, zöld, virágos, török és perzsa szőnyegekkel az otthonát. A XVII. század végétől a luxus nagyon terjed: a szobadíszekben, ruházatban, ékszerekben, életrendben. A butor: nem faragott mívű, rugós, párnás és fényezett. A szekrényt (Kasten, Almerey) falba állítják. Az rendesen ajtós (Chiffon); a felső része ruhának való, az aljában fiók őrzi a fehérneműt. Vagy fehérre hagyják, vagy zöldre, sárgára festik. Van az éléstárban is ilyen (Speis-Almerey). A Kasten ritkán lábas, az ára 60 ₰ és 10 frt közt[2] változik. A tetejére állványt helyeznek. S van vasas láda, élésláda és a XVI. században ládalócza kar- és háttámlával. Az asztal többnyire négyszegletes, hogy kivált a kisebbjére 2—3 táblát rakhassanak; a fedele kőből is készül; de használatos az égerfából vagy tiszafából (Bártfán: Brewer könyvnyomtatóé) való is. Az ár 2—4 frt.[3] Beállítanak faszéket[4] és fapadot, a melyen szőnyeg és vánkos van. Az utóbbi: bőr- és hosszú

[1] Eperjes: 1782-ben nagy tükör = 4 frt.

[2] Eperjes: 1760-ban nagy almáriom = 6 frt, 1782-ben almáriom 9 frt.

[3] Eperjes: 1782-ben nagy asztal = 2 frt, kerekasztal = 3 frt, kis asztal = 0·51 frt, pohárszék = 7 frt.

[4] Eperjes: 1693-ban karosszék, 1782-ben faszék = 0·60 frt. U. o. 1824-ben bevont garnitura; 1839-ben mángorló. (L. alább: hagyatékok.)

vánkos. A pad háttámlával dől a falnak. Ágynemek: 1. a mennyezetes ágy, a Spann-, Raiss-, Posten- és Plass-bettel. Ennek fa- vagy szövet- (1707-ben fekete = 3·60 frt Eperjesen) mennyezete sima vagy csavart oszlopokon nyugszik s lefutó zöld haraszt függöny díszíti; a deszkája berakott mozaik mű; 2. nyoszolya; 3. fiókos ágy; 4. tábori ágy (1707-ben 1·20 frt Eperjesen). Az imazsámoly ritka (Eperjes: 1799-ben 2 rfrt). A fali óra drága: 8—15 frt; előfordul idők haladtával a homok-, asztali-, ütő- (Eperjes: 1760-ban 10 frt) és zsebóra (többnyire aranyból).

V. Az *asztalnemű* változatos és gazdag formáival pótolja a polgár a fényűzés hiányait. Az asztalterítő: sima fehér, fehér alapon vörös csikú (30—40 ℔) vászonból készül. Díszesebb a 16 pászmás és képes, a fehér, koczkás damaszt (növényi és állati alakokkal = 1—7 frt), a török, selyemvarratú, aranyos bőr- és posztó-terítő. Rojtok, kötött munka vagy arany paszománt ékesítik ezeket. Az asztalkendőt damasztszerűen aranynyal, csipkével, paszománynyal szegik körül (4—10 frt). Czintányér-törlésre a Wischtuch-ot alkalmazzák.

Evőeszközök: kanál, kés, utóbb: villa. Ezeknek három nemét készíttetik remekbe. 10 párt foglalnak tokba: 4 párt a férfinak, 4 párt az asszonynak, 2 párt a leánynak. A nyél: gyöngyház, zöld, vörös vagy fekete csont, melynek sárgarezes végén kis karika van horoggal. A kanál előbb: czin vagy vas, utóbb: ezüst. Divatossá válik a XIX. században az ezüst evőeszköz is.

Az *evőedényekben* is hova-hamarább megnőnek az igények. A XV—XVII. században az üveg- és porczellánedény még nem használatos. Köznapon: a czin- és réz-, ünnepeken: az ezüst edényt alkalmazzák. A tálak kerek állványon jutnak az asztalra. Ismerik már a tányérokat, sőt a díszműtárgyakat is. A XVII. században előfordul fayence és majolika a módos polgári házban. Girálton a XVIII. század végén van ilyen gyár. Só- és vaj-tartó is akad.

Az *ivóedény* eleinte hasonlókép czinből vagy rézből való. Czin kézi hordóból kerül át az ital az ital-öntő kannába s úgy kézi kannába. Ez: 3—8 icczés, 3 meszelyes, pintes, icczés, meszelyes. Alakja: hosszú, alacsony, vastag; fedeles vagy fedetlen; sima vagy vésett. A forma állandó jellegű. Van czinből: gyermekpalaczk. Az ezüst ivóedény ötvösművészetünk remeke: 14 karatos anyagból, díszes fedéllel; zománczosan vagy aranyosan formálják a külömböző serlegeket, kannákat, kupákat, palaczkokat, hordókat. A csésze ritkább (Eperjes: 1707-ben aranyozott $4^2/_4$ lat ezüstből).

1707-ben kanna: 54 lat ezüst, aranyozott serleg = 82 frt.

1713-ban 13 ezüst kanál: 42 lat ezüst, 1 aranyozott $5^1/_2$ lat ezüst, 2 sótartó: 15 lat ezüst, 2 csésze: 9 lat ezüst.

1718-ban teakanna = 29 frt.

1778-ban 8 kanál (11 próbás): 19·5 unc. ezüst.

1822-ben aranyművesi hagyatékban ezüstnemű: 489·5 lat ezüst = 14.500 rfrt érték.

[Ezüst érték: 1704-ben $1^1/_4$ unc. = 5 frt, 1707-ben 1 lat = 90 ₰, 1758-ban 1 unc. = 1·02 frt, 1785-ben 16 drb. (200 unc.) ékszer = 200 rfrt.]

Konyhaedények: a fazék egyszerűbb; csak a remekbe való nagyszabású. Az agyagedény a túlnyomó. Ritka a kőkorsó. 1799-ben rézfazék = 18 kr, 1822-ben 157 ℔ czinedény = 70 rfrt, míg 1766-ban 20 czinedény = 153·54 rfrt. A tepsi 1683-ban czin, réz; van pástétom-serpenyő.

VI. *Ágynemű:* a dunna és vánkos a XV. századtól tollas; 1684-ben egy családi hagyatékban ágyhuzatról történik említés. A párnatok és párnahéj 1681-ben fehérített tafota, esetleg szövet. Ugyanekkor előfordul az atlasz, 1683-ban az aranyozott, himzett és 1707-ben a zöld tafota selyempaplan (18 frt). A paplan a XVII. században terjed el. Lepedővásznat 10—17 drb-ot mutat fel ekkoriban a háziasszony. Az ágyterítő is egyre finomabb, díszesebb anyagból készül; van: selyem, tafota- és lengyel-ágyterítő.

VII. *Ruházat.* A polgárság általában németes viseletű. A nem-német szabás ritka, bár lassankint a magyar és erdélyi

nemesség átalakító hatása tért hódít a magyar ruha számára. Egymás felett és mellett szerepel utóbb a kétféle öltözék, kivált hogy a polgár a ruházatbeli fényűzést legszívesebben sajátítja el. A város hatósága egyébiránt nagyon ügyel a polgárság körében kialakuló rangkülömbségre: a háromféle polgári osztálynak külön megszabja a ruházatát. Idő multával azonban a szigorú tilalom ellenére eltünik ez a külömbség, a mennyiben a cselédség is kap a cziczomán. A ruhaszabályzatok a férfi- és női ruhára, a fehérneműre és ékszerekre egyformán kiterjednek.

Eperjes város tanácsának a XVII. század második feléből fennmaradt, német szövegű ruházati szabályzata a polgári osztály gondolkozásmódjának jellemző adata. A bevezető sorok jelzik a kibocsátás indítékát, valamint az utánuk következő erkölcsi intelem, mely a ruházatban való hivalkodásról kimondja, hogy Istennek nem tetsző dolog, Istentagadás és Luczifferrel való szövetkezés s oka egyben annak, hogy az emberiség a bünbe oly mélyen sülyedett. Az örökös harczok, bajok és köznyomorúság közepette emeli fel a tanács intő szavát s rendeli, hogy husvét ünnepétől kezdve a város minden lakója alkalmazkodjék a szabályzathoz; mert ellenkező esetben irgalom nélkül elkövetkezik a büntetés: a város tisztviselői és szolgái ellen a hivatalvesztés, a polgárok ellen pedig a nyilvános megdorgálás, megszégyenítés meg pénzbírság.

A szabályzat pontjai a következők:

1. «A mi kedves eleink» igen szép példát mutattak nekünk a ruházkodásban, a mennyiben a biró és tanácsosok emberemlékezet óta főkép viola vagy más sötétebb színű öltönyökben léptek a nyilvános helyekre avagy tanácsházba, s azokon arany vagy ezüst diszítmény alig volt, pedig a mult idők sokkal boldogabbak voltak. Azért a jövőben a *biró és a tanácsbeli* emberek, ha nyilvánosan jelennek meg, a következőkép öltözködjenek: az öltözék finom hollandi posz-

tóból legyen, a színe tetszés szerint választható meg, de azért ne legyen nagyon világos; a dolmány ne legyen rövid katonás, hanem térden felül egy tenyérnyire érjen le; rá alkalmazhatnak arany vagy ezüst zsinórzatot, illetőleg gombokat, de egyéb ékszert semmiesetre sem; az öv tetszés szerint való színű selyem legyen; a mente a dolmányhoz hasonlítson zsinórzatban és díszítésben; a föveg czobolyból készüljön; a csizma vörös vagy fekete legyen, de a nem-nemes vagy literatus tisztviselő sarkantyút csak akkor hordjon, a mikor hivatalos minőségben megy a városházára. Ide vagy a templomba a tanácsbeli mindig mentében járjon. A *tanácsbelinek felesége,* ha a férj nem-nemes vagy literatus, a következőképpen öltözködjék: tisztes kontyot viseljen a fején, s arra arany- és gyöngy-dísz nélkül való egyszerű fejkötőt tegyen, mely legfeljebb arany- vagy ezüstszállal van kivarrva; az ilynemű csipkék alkalmazása tilos; a fejkötőre fekete fátyolt tűzzön, mely ne érjen a földig; paszománt vagy gyöngydísz nem lehet rajta, hanem csak csipke; télen czobolykalapkát hordhat; fülbevalót vagy fodrozott hajat viselnie nem szabad; az ingválla fátyolszövetből, szép fehér vászonból, esetleg patyolatból készülhet selyem himzéssel, de arany vagy ezüst alapot ne tegyen alája s aranynyal és ezüsttel se himezze ki; a gallér csak egy jó ujjnyi széles csipke lehet, melyet selyem szalaggal köt meg; az ing eleje (Schmizett) a mellen ne legyen túlságosan kikeményítve s ne kékes, hanem tiszta fehér színű legyen; a hosszú kézelő végkép maradjon el, helyette legfeljebb három-ujjnyi széles csipkét kössön selyemszalaggal a karjára; a nyaka köré köthet fel gyöngysort, korallt vagy arany lánczot, de egyszerre csak egyfélét; karpereczet, gyűrűt nem szabad viselnie; a selyem mellény vagy vállfűző a tanácsbeli feleségénél bárminő színű és formájú lehet, arany-ezüstkapcsokat is alkalmazhat rajta, de ugyanolyan zsinórzatot nem, valamint a fűzőzsinórba is fonathat bele ilynemű szálakat; az ezüst vagy aranymellényt

tilos gyöngyökkel kivarrni; a szoknya, bárminő selyem kelméjű, csak egy sor paszománt-díszt mutasson, arany vagy ezüst szálakkal azonban áttörve ne legyen; a kötény színe olyan, mint a szoknyáé, de lehet arany s ezüst ék nélkül tiszta fehér, mindazáltal csak oly személy viselje az utóbbit, a kit megillet; a téli felöltőjét szintén készíttetheti bármilyen selyemposztóból s arany-ezüst zsinórzattal meg gombokkal, térden alul egy ujjnyi hosszúságra s tisztességes prémbéléssel, de paszomántot vagy ékszereket nem rakhat reája; nyáron azonfelül tisztességes fehércsipkéjű fejkendőt viselhet. A *tanácsbelinek fiai* legyenek az öltözetökben, a szülőik rendelése szerint, egyszerűek. A *leányainak* pedig következő lehet a ruházata: a fejen konty, melyen az arany, ezüst paszománt, szalag avagy egyéb bokréta nagyon mérsékelt; a hajba gyöngyfüzér fonható, valamint a szűziesség jelképe: a koszorú is viselhető; az öltözékben az anya szabja meg a mintát, hogy a szűzies szerénység, egyszerűség lássék meg a megjelenésén s nem a hozzá illetlen hiúság.

Ha valaki a szabályzathoz nem alkalmazkodik, három ízben megintik; újabb engedetlenség esetén a hivatalát veszti, illetőleg nyilvános megbélyegzés tárgya lesz.

2. Mivel a polgárság kebeléből választott képviselő-testület, vagyis a *külső tanács* tagjai a legközelebb állanak a tanácsosokhoz, illő, hogy köztük, mint kiváló osztály és a polgárság közt külsőleg is könnyen felismerhető külömbség legyen. Vannak a külső tanácsbeliek sorában idősebbek, nemesrendűek és a kereskedelmi osztályhoz tartozók, mások meg régi jó nemzetségből valók, vagyonosak avagy olyanok, a kiket kiváló polgári erényeik miatt kell megbecsülni: valamennyi előkelőbbnek tartandó tehát a többiek között. Akár kereskedő, akár iparos az ilyen, úgy öltözködhetik, a hogy a belső tanácsbeli, csak egynémelyiknek a feleségénél tegyenek kivételt a konty, fátyol és téli kalap viselésében. S ebben senki se exczedáljon; mert az ily merénylet, ha a férj hivatal-

viselő, a hivatalba, iparosnál pedig az üzlet letiltásába kerülhet. A mi a külső tanácsbeliek másik faját illeti, t. i. az iparosokét, vagy a kik még azoknál is alsóbb rangúak, azoknak ruházkodása csak a következő lehet: sötét angol vagy hollandi posztóból készült öltöny, melyen a módosabbja arany-ezüst díszt ugyan nem, de selyemzsinórzatot s öntött ezüst kabátgombokat hordhat; a dolmány oly hosszú, mint a belsőtanácsbelié; az öv ezüst vagy rézdíszítmény nélkül selyemmel vegyes fonálból szövött; a föveg czoboly, de nem finom; a csizma sarkantyútlan; azonfelül, ha a vagyoni állás megengedi, rókaháttal bélelt mente. A feleség selyem vagy czérnával s nem arany-, ezüstszálakkal kivarrott szép fejkötőt visel; kontyot nem hordhat, hanem beköti a fejét; ha születésénél fogva nem első fajtájú, csipkés fátyolt nem viselhet, csupán szép patyolatot, melynek a szokott módon való kötése hátul esik; télen czoboly kalapkát is vehet fel; az ingváll patyolatból vagy fátyolból készül; a gallért mindjárt a nyak alatt köti meg szép selyemszalaggal, de csipke nincsen rajta; az ingváll alatt fekete préselt vászon van; a kézelő tilos; a vállfűző lehet selyemkelme s állhat rajta egy sor arany- vagy ezüstcsipke avagy négy sor keskeny szalagocska szegélyként; a szoknya tafota vagy selyem posztó, melyet alul szép széles arany- vagy ezüstpaszománt díszít; az öv selyem, csakhogy arany, ezüst nincsen rajta; a lábbeli — az állás szerint — piros vagy fekete kordovány csizma; a bunda finom sötét posztó, mely sem nagyon nem hosszú, sem díszt nem mutat. Az ehhez az osztályhoz tartozó fiúk az atyjok állásához mérten ruházkodnak, arany-, ezüstdísz nincs az öltönyükön; nyuszt kucsma, fekete sarkantyútlan csizma illeti meg őket; a leányok viszont a hajukat szépen befonva vagy koszorúba kötik a fejükön, vagy lebocsátva hordják; a fejre széles aranypaszomántot köthetnek, esetleg ha vagyonosabbak, igaz, a szegényebbek hamis gyöngyöt tehetnek; azonfelül amazokat szép koszorú illeti meg

aranyból-ezüstből és ezüst öv, emezeket pedig hátul lefüggő selyemszalag, továbbá selyemöv; egyéb ruházatukban az anyjuk példáját követik.

A hatóság kötelessége itt is a szigorú ellenőrködés.

3. *A kisiparosok, kisárusok, templomszolgák és alsóbbrendű polgárok* öltönye sötét violaszínű hollandi posztó, mely csak selyemzsinórzatú; a föveg nyusztbőr; az öv fekete fonálból szövött; a csizma fekete és sarkantyútlan; a bunda rókaháttal bélelt. Az alsóbb rangúak azonban adják meg Istennek a kellő tiszteletet s megalázva magokat, erős radványi vagy úgynevezett «remek» posztóból varrassanak ruhát, a ködmenüket is farkasbőrrel vagy más egyszerűbb bőrrel béleltessék. A feleségök hasonlókép szerényen, de tisztességesen járjon: a kit megillet, az a fejét patyolattal, a többi fehér keszkenővel kösse be, mely alatt közönséges fehér fejkötő legyen; a mellény továbbá finom posztón legfeljebb selyemzsinórt vagy szalagot mutasson díszül; az ingváll szép vászon, szerényen kivarrva; a gallért szorosan, de szalag nélkül kell megkötni, a szoknya finomabb posztójú, melyet selyem- vagy pamutcsipke ékesít. A leány hamis gyöngyből vagy bársonyból készült fejdíszt s a felett koszorút hord; a a topánja fekete vagy piros, de azt sárban tilos hordani.

Mivel a szabályzatban nincs minden részletesen és világosan felsorolva, azért a hatóság — legkivált a czéhmestereknek — szigorúan meghagyja, hogy a saját czéhbelieik ruházkodására gondosan ügyeljenek; különösen tiltsák meg a mesterinasoknak a sárga csizma és sarkantyú viselését, s ügyeljenek a mesterlegényekre is, hogy lehető egyszerű öltözetük legyen; mivel a három ízben sikertelen megintés a mesterségtől való eltiltást, illetőleg pénzbirság fizetését vonja maga után.

4. A *köznép*, mint a serfőzők, munkások, zsellérek, napszámosok, «remek» vagy más posztóból való kabátot, mentét és nadrágot hordjanak; a ruházaton a zsinórzat és gomb

festett czérnából vagy pamutból készüljön; a kabát bélése erős vászon lehet s elül morva posztó díszítheti; a mente bélése és körülprémezése bárányból; a kalapot helybeli kalapos fekete gyapjúból készíti; a csizma fekete, de nem kordovány. Az asszony szoknyája ugyanolyan posztójú, mint a férfi-ruha; a mellény szintén posztó és rövid; a fejét rombettel köti be s alul egyszerű vászon-fejkötőt visel; a ködmen is rövid s olyan béléses, mint a férjé; a csizma hasonlókép olyan, mint a minőt a férfi hord. A gyermekek mindenben a szülők ruházatával egyezően öltözködnek. Azt, a ki nem követi a rendeletet, a rendőr-őrmester előbb megintí, majd a darabont, akár nyilvánosan is, lehúzza róla a meg nem illető ruhadarabot, végül — ismételt esetben — nyilvánosan megbüntetik.

5. A *cselédség* ruházata. A *kocsis* dolmánya erős vászonnal bélelt, remek posztóból készül; a mentéje szintén posztó fehér bárányborral bélelve és körülprémezve; a csizmája magas szárú, fekete bőr; a kalapja és öve fekete gyapjú. A *szolgálóleány* szoknyája remek, a mellénye egyszerűbb posztó és rövid, a melyet pamut vagy félselyem zsinórzat szeg be; a ködmöne is legfeljebb remek, de semmiesetre sem drága posztó, melynek a bélése és prémezete csak fehér vászonból készíthető; az ingvállához tisztességes vásznat kell választania, a gallérja pedig varratos nem lehet; piros vagy kordován csizmát nem hordhat.

[A szabályrendelet, melyet, hogy nagyobb súlya legyen, a templomokban háromszor hirdetnek ki s azonfelül a czéheknek külön-külön kiadják, annak bizonysága, hogy a polgárság osztályozva volt, az öltözködésben rend és tisztaság uralkodott, de a fényűzés is mód nélkül elharapódzott. Hiszen a ruha egyszerűsítését akarja elérni a hatóság s mégis temérdek dísz marad rajta. Képzelhető, minők voltak az előző állapotok! A ruházat ekkoriban magyar szabású. Hogy azonban a hatósági rendelkezéseknek nem igen lett foganatja,

azt a II. Rákóczi Ferencz-korabeli limitáczió (II. kötet, XIII. szakasz.) igazolja.]

A ruházat anyagáról, formáiról, díszítményeiről és az egyes áru-tételekről a városi levéltárak igen sok adattal szolgálnak.

A) *Férfiruha:*

a) *Anyag:* 1693-ban nyúlbélés, fehér morva posztó; 1695-ben makara rókaprémmel; 1696-ban bécsi selyem, damaszt, fekete török selyem, varró selyem, proszlaui czérna (rokkához), selyempamut, zsinór; 1697-ben rókahát-bélés; 1729-ben vágott posztó, közönséges szőttes, Ferenczkék-kamoka, más kamoka, karmazsin-, nyírott-, morva-, zöld férfi-, hollandi posztó, kék kamoka; 1846-ban (a város számára) 59 rőf posztó=352 vfrt.

b) *Ruhadarabok:* 1675-ben nyuszt-gallér, tatár klusán, három ing és lábravaló; 1683-ban ezüst gomb, festett nyusztsüveg, finom posztónadrág, vörös nadrág, filigrán-gomb; 1684-ben czobolysüveg, angol posztónadrág, ezüst gomb; 1707-ben selyem öv arany rojttal=18 frt, egy pár ezüst mentekötő = 1 frt, aranyozott övcsat = $7^1/_4$ frt, posztóbunda= 15 frt, karmazsinbunda = 10 frt; 1718-ban czobolykalap = 27 forint; 1729-ben finom fehér harisnya; 1758-ban sárga saru=1·60 frt, fekete saru=1·09 frt, tóga=9·27 frt; 1769-ben sapka=2·04 frt; 1771-ben csizma=1 rfrt, talpalás=0·18 rfrt, fejelés=0·42 rfrt; 1847-ben 18 pár csizma=55·06 frt; 1848-ban városi (Eperjes) rendőrségi ruha: kék attila, magyar nadrág, csákó.

c) *Kard:* 1683-ban aranyozott ezüstből, zöld bársonyból; 1707-ben arany kard=72 frt, ezüst veretű=40·80 frt; 1787-ben sárgaréz- és öv (vászonfestőé)=3 rfrt; *puska:* 1675-ben egy bokor vont lyukú Stutz —.

B) *Női ruha:*

a) *Anyag:* 1683-ban sárga skófium, hollandi lila posztó; 1687-ben atlasz szalag; 1693-ban halcsont; 1703-ban arany

zsinór, fekete tafota-szalag, karmazsin-bársony, danczkai arany és ezüst szál, karmazsin selyem, vastag fries-posztó, zöld morva posztó, zöld kanavász, tafota-szalag, karmin varró-selyem, szattyánbőr, fekete surah, kamoka-posztó, Ferenczkék-posztó, floret-szalag, crepon-szövet, fehér barchet, fátyol, dupla flór; 1729-ben velenczei tobin, bársony-rojt, kártya-selyem, fekete flór; 1817-ben maltrong, sacand-szalag, barchet, tafota-selyem; 1845-ben téli haraszt keszkenő; ruhatartó (quadropa).

b) *Ruhadarabok:* 1675-ben csipkés keszkenő, karmazsin selyemöv; 1681-ben öv, damaszruha czobolynyakkal, aranyos fejkötő; 1683-ban hollandi aranypaszomántos kötény, ezüst sodronyöv, hímzett fejkötő, gyermekkalap, czérnaöv; 1684-ben finom keztyű; 1694-ben ing; 1703-ban vörös harisnya; 1724-ben indiai toll; 1785-ben szolgáló melles fűzője = 2·47 rfrt; 1790-ben finom vászonkötény = 0·56 rfrt, alsónadrág = 1 rfrt; 1845-ben téli kurtka. 1851-ben hatósági rendeletre a nő a maga ruháját idegen segítség nélkül tartozik elkészíteni.

Nem érdektelen bártfai Symony Gergelynek 1566-iki kassai bolti számlája, mely nem közönséges jólétről tanúskodik:

«3 vég	gallér gyolcs à 3·5 frt	10·50 frt
1 «	olmár «	6·35 «
4 font	borsó à 1·50 frt	6·00 «
1 «	susika sáfrán	5·50 «
2 «	gyömbér	1·40 «
26 sing	velenczei tafota	8·00 «
10 «	közatlacz	4·00 «
30	fekete üveg à 0·26 f	7·80 «
9	téhely beczikes	3·30 «
1	vitra veres selyem	4·20 «
1	kötés hajfonat	0·60 «
1 «	«	0·40 «
1 «	szalagszij	0·60 «
1 «	papiros	1·40 «
1½ font	szekfű	4·50 «
22 üveg	sör	7·70 « »

VIII. *Ékszerekben* főleg a XVIII. századtól kezdve nagy a változatosság. Az értékes ezüstneműn kívül a polgárság jólétének, de fényűző hajlamának is élénk tanúi az ékszerbeli drágaságok. A férfi csak úgy rabjuk, mint a nő. A levéltári adatok, különösen a hagyatékiak szinte valamennyi polgárházban felsorolnak egész halom arany-ezüst holmit. Az aranyláncz (1683.), arany karperecz és gyöngyös meg gyémántos arany függő (1684.), 23 latos arany karikagyűrű=46 frt, gyémánt gyűrű=72 frt, egy dolmányra való 13½ latos ezüst gombok=12·15 frt, meg 8 latosak=7·20 frt (1707.), 12 latos aranyláncz = 50 rfrt, 8½ latos gyöngyös aranyláncz = 35 rfrt, 5 latos 3 pár ezüst kés=9·45 rfrt, 18 latos 6 kanál=11·42 rfrt, 11 latos merőkanál=7·09 rfrt, 6 kávéskanál=4·12 rfrt, ezüst balzsamszelencze=1·30 rfrt (1766.), 10 uncziás női köpenycsat (1778.), ezüstóra=16 rfrt, 4½ latos sótartó=4·57 rfrt, 1 kanál=1 rfrt, 1 szelencze=1 rfrt, 1½ latos ezüst óraláncz=1·06 rfrt (1782.), 12 sor gyöngy=140 rfrt (1787.), arany pecsétgyűrű, óra és láncz (1824.) stb. nem ritkaságok.

IX. *Kocsit* előbb az üzlethez vagy a birtokhoz, utóbb a saját kényelmére is tart a polgár. Amaz 20 frtba (1773.), 14 új frtba (1781.), 26 rfrtba (1792.), 20—25 rfrtba (1799.) kerül. 1839-ben személyi használatra rhédát, sárga bricskát, fél- vagy egész kóberes kocsit (hintót) említenek az iratok. 1847-ben egy kereskedői házban 534 iccze kenőcs=32·02⅖ frt értékben fogy el.

X. *Vagyoni hagyatékok* példái:

I.	1662-ben	Peifner nemes kereskedő	18,841·11½ frt
	1675-ben	Karatin bukott kereskedő aktivái	63,450·00 «
	1773-ban	Rochlitz G. (termés, háziszerek) és	90,905·00 «
	1778-ban	Mészárosmester	2,000·00 rfrt
	1778-ban	Tánczmester	2,337·00 «
	1785-ben	Rézöntő (ruha=100 rfrt, háziszerek) s	4,481·50½ «
	1787-ben	Késmárszkyné nemes vászonfestő 1—558 tétel kb.	10,000·00 «
		(könyv: 214—545. tétel)	— «

1790-ben	Szabómester	2,564·34	rfrt
1791-ben	Viaszfestő özvegye	—	«
	(46 db. könyv, 11 kép)		
1792-ben	Kőmíves	3480·40	«
1799-ben	Városi tanácsos		
	(Drágagyöngy=269 rfrt, gránát=		
	7·60 rfrt)	7,382·05	«
1816-ban	Aranyműves	13,500·00	«
1821-ben	Timár	11,020·32	«
	(Ügyvédi költség=2,166·02 rfrt, vég-		
	rendeleti díj=262·61 rfrt.)		
1824-ben	Zsembery Ignácz	59,278·19	«
1829-ben	Kavalszky Teréz	20,446·00	«
1831-ben	Zennovics kereskedő	31,697·18½	«
1832-ben	Szabómester	25,696·00	«
	Lilia Boldizsár r. kapitány	11,099·27	«
	Özv. Rochlitzné	11,375·00	«
	«Aranysas» patika	55,000·00	«
	Gombkötő	2,689.36¾	«
	Göllner-patikus	50,000·00	«
	U. annak varannói patikája=15,000		
	rfrt, háza, szőlője=23,427·30 rfrt,		
	könyvei=183·24 vfrt, patika-felsze-		
	relése=360·16 rfrt. Értéke	126,328·45	vfrt
	Aktivája	85,004·23½	«
1835-ben	Csizmadia	8,239·17½	«
1836-ban	Kőfaragó	5,216·06½	«
1837-ben	Orvos	17,062·09	«
«	Bábos	1,330·26½	«
«	Propokovics Anna nemes	30,950·57 1/10	«
1839-ben	Schmalcz	28,557·57	«
«	Kocsigyártó	14,061·26	«
«	Szolga	100·00	«
1840-ben	Ruhafestő	3,665·05	«
	(Ház=4000 rfrt, felszerelés=1000 rft.)		

II. *Hagyaték-részletezés:*

Turóczy Ádám eperjesi városbiró és neje: Czernoffszky Dorka hagyatékának lelettára, melyet az árvák ládájába tettek az árvák atyjai s az árvák könyvébe is beirtak (1707. márcz. 24.):

1. Windisch-utczai I. em. házban:

készpénz ezüst		364·34 frt	402·74 frt.
8 drb arany dukát	à	4·80 «	

2. Arany-ezüst művek _ _ _ _ 84½ lat.
(Öv, gombok, kanalak, ezüstbe foglalt Wohlstandsgabe, 2 dukátból Scharopfennig.)
3. Ékszerek:
7 sor kis vörös korall, gyöngygyel vegyes,
8 « « « « « nélkül,
1 arany gyűrű, nagy cseh gyémánttal,
1 « « gránáttal,
1 « « kis rubinokkal,
1 emlék- (jegy-) gyűrű = 1 arany súlyú,
6 szürke kis gyöngy,
1 vérkő,
1 ezüstbe foglalt kis balzsampalaczk.
4. Férfiruhák:
(Vörös és barna bunda 16 gömbölyű ezüst gombbal, hozzávaló lebernyeg- és bárányból-bélés; arany vitézkötéses nyári mente, 18 hosszúkás ezüst gombú kék kabát, kék nadrág, sárga és piros csizma, vörös posztó-melles, czobolykalap stb.).
5. Női ruhák:
(Királyszín szoknya, zöld selyem rojtozattal; vörös mochay; posztó-bunda 18 ezüst gombbal; czobolyszegélyű fejkötő és fejkötő-gallér; vörös tafota-mellény sárga kapcsokkal; czobolyfarkas kalap, 8 közönséges fehér és 2 fekete flór keztyű (fehérrel kivarrva), lószőr fejkötő, piros csizma; arany-, karmazsinvörös-, török-, nyomtatott-, zöld angora-szőrszövetek s leoniphet Galons (kék melles) stb.).
6. Fehérneműk:
Rugós, tolós ágyhoz (4 drb): 3 lepedő, 5 selyem ágykendő, 3 kék vánkosruha, 1 dunnacziha, 1 zsinóros, csipkés párnakendő, 2 fehér hímzésű vánkos, 3 fehér párnahéj; 3 kék és 3 fehér, csipkés, 5 vörös garnú párnakendő, 1 daruvánkos.
Gyermekkeresztelő ruha: zöld, csipkés, kis gyermek-partedli (előke), vörös gyermek-fejkendő.
Női fejkendő: csipkés, zsinóros és csipkés patyolatból, csipkés zsinórzat nélkül.
Fátyol: fehér varratú, 3 patyolat.
Ujjas: varratos és nem varratos, 2 tengerzöld, zsinórzatos, fehér varratos, 2 pár nyomott mintájú, 1 pár ugyanaz vörössel kivarrva.
Férfiing: 2, fekete 3, 5 felső-, 2 alsóing.
Törülköző: 9, vörös stráfos 1, vörös 1.
Asztalkendő: 9.

Női kötény: paszomántos, 2 csipkés, 2 kötényhez való paszománt, varratos, 2 ránczolt.
Tányértörlő: 5 piros csíkú.

7. Öntött edények: 2 üveg, 1 kanna, 4 tál, 9 tányér.
8. Rézedények: nagy és kis szűrő, parázsserpenyő, nagy tölcsér, kis mély tál.
9. Vasedények: 4 nagy, 1 kis pecsenyesütő, 2 nagy, 1 kis serpenyő, rosta, rostély, lóheveder, tűzcsíptető, tűzfogó, kerti eszközök.
10. Háziszerek: közepes és kis mozsár törővel, 2 sárgaréz gyertyatartó, kis fakatlan kék és vörös korallal kirakva, ládák, kis borosláda.
11. Bútorzat: fekete almáriom, szobaasztal, mángorló, fürdőkád, párnásszék, kard és tarsoly, flinta-pisztoly, fa- és alabástromsótartó, fekete fából papirhordó, tintatartó, vasaló, szőnyegek, függönyök, farokka.
12. Konyhaholmi: kis Billmerry, támlás pad, korsók, tálak.
13. Gabonafélék, állatok.
14. Konyhakamrai tárgyak.
15. Bor: 11 hordó új, 3 hordó czefre, 3 hordó ó, 1½ hordó megkezdett ó.
16. Telkek: 2.
17. Szőlők:

Tályai zálog	700	frt
« «	500	«
« «	505	«
« «	216	«
« «	200	«

(Három gyermek öröksége.)

III. *Két bukott (kereskedő- és iparos-) család* vagyoni állása:

Karadin János eperjesi kereskedő árváinak pere Karadin György ellen 1675-ben.

1. Kimutatások károkban:

Szőlőkben termett	1659-ben	55	hordó	bor	à 36 frt. = 8100 frt.
« «	1660-ban	35	«	«	
« «	1661-ben	60	«	«	
« «	1662-ben	75	«	«	

Prókátoroknak	4500	«
Támogatóknak	5000	«
Mandatumok, processusok, testimonialis, fassiók, intercessiók, citatiók, missilisek, recepissek	2500	«

Lótartás, lovaslegények	3500 frt.
Aresta alatt négy évi veszteség	36000 «
Pozsonyi útban tolvajlás	3327 «
Károsodás, pénzveszteség	13690 «
	76617 frt.

2. Költekezések (nagy lábon élt, a pozsonyi útban vásárolt):

2 nyuszt gallér	1350 frt.
25 tatár klusan	675 «
6 danczkai butélia	12 «
2 lepedőre csipke	12 «
1 krakói abrosz	2 «
12 csipkés keszkenő	24 «
2 boroszlói «	4 «
3 ing, 3 lábravaló	12 «
1 vég török patyolat	36 «
2 karmazsin selyem öv	90 «
1 bokor vontlyukú Stutz-puska	33 «
	2250 frt.

3. Aktivák:

2 ház	12000 frt.
150 hold föld	6000 «
2 major	2700 «
1 «	750 «
4 kert	1200 «
12 szőlő (Tarczal, Mád, Zombor)	15000 «
Ezüstnemű	6000 «
Keresk. tőke	20000 «
	63650 frt.

Láng eperjesi nemes rézműves 1775-ben két fiatal asszony-leányára hagy tetemes vagyont. Azok feltűnő költekezést végeznek.

Ruházat:

Fűzők	78·54 frt,
2 ing és áldozási kendő varratása	3·42 «
1 mardernes hosszú bunda	58·50 «
Ruhakiadás együtt	693·42 «
Czipő: rózsaszín, brüsszeli	1·65 «
« pikkelyes, por-	1·09 «
« -höz 7 karika ezüst tressin	2·00 «
« piros	1·36 «
« «	1·45 «

« egynek-egynek egy évre 9 pár.

Lakodalom: 4 vendég-asztal, 1 zenészek és 1 cselédség asztala. (Vőlegény ad: 1 hordó bort, 1 átalag sört, 2 ℔ mandolát, 2 ℔ czukrot).

Készült: 9 vajas torta, 11 pástétom, 5 mandola-torta, felfújt kása. (Szükséges volt: 60 ℔ marhahús, 24 ℔ disznóhús, 4 malacz, 5 tyúk, 2 pár récze, 1 nyúl, 2 páczolt nyelv, 6 kolbász, 3 kocsi fa, 5 ℔ mazsola, 1½ ℔ mandola, ½ ℔ törött czukor, 20 korsó savanyúvíz, alma, 10 félkupa vaj, világítás, czitrom, égető olaj, fűszerek, szalonna, kel, karfiol, káposzta, zeller, saláta = 30 rfrt.)

Ugyanaz a család 1794-ben 960·00¾ rfrtot és vasneműben 1979·36¼ rfrtot hagy csak maga után.

XI. *Családi élet.* A polgárság minden tagja czéhbeli a XV. századtól kezdve. Czéh-családok egyesítik magokban a polgár-családokat. A családfő felel tehát elsősorban az erkölcsi állapotokért. Istenkáromlást, káromkodást, rágalmazást s bárminő vétséget ő köteles a hatóságnál bejelenteni, sőt a bűnös szomszédot a lelkésznél szintén neki kell bevádolnia. A családi élet követelményei szigorú irányítók: bennök rejlik elsősorban a közerkölcsiség biztosítéka. A törvénytelen szülött nem nyerhet polgárjogot s nem is örököl, kivéve, ha a szülők törvényesítik. A színjátszónak egyáltalán nem törvényes a gyermeke.

Az *erkölcstelenségnek* mindenképen útját vágják: a prostitucziót legalább is korlátozzák, bár a parázna személyben, a hol kell, megvédik a nőt. Az ilyen külön jelvényt tartozik hordani. A gazda nem tűrheti meg a házában; a nyilvános helyről esti kilencz óra után elhurczolják a férfit; a prostituált nőn elkövetett erőszakot fejvesztéssel büntetik. A kerítőt vagy leányárusító anyát vízbe fojtják. A leánynak tilalmas a csipkeverés, mert könnyű életkeresetre csábítja. A kin erőszaktétel történt, annak véres köntösben kell a hatóságnál panaszt tennie. A csábító köteles elvenni a nőt, a ki szalmakoszorúzottan, nyilvános megszégyenítés tárgyaként lép az eskető elé. 40 nap után a magzatelhajtás gyilkosság, melyért az anyát megvesszőztetik. A közszigor kétségtelenül hatott a városok erkölcsösségére, bár a könnyűvérűség nem egyszer

ad megbotránkozásra okot. Az egyik bártfai számadás-könyv (1439.) német verse — valószínűleg a jegyző műve — csípősen gúnyolja ki az állhatatlan asszonyokat:

«Ich wil is ymmer klagen got,
Das mirs alzo missegangen hot
Von meyner libesten frawen,

Dy meyn hercze gefangen hot.
Vnd meyn gemute geschvecht hot
Mit alczugroser libe.

An erer tot erkenne ich czvor
Das das schprichwort ist gar vor,
Das dy lewte sprechen:

Lange kleyder und korczer mut
Domete seyn dy frawen behut
Der selben ist sy eyne.

Ich hettes czwor eyn eyd gesworn
Se solde mich nymmer han vorkorn
Dy selbe dy ich meyne.

Sunder do ir lieber quam
Do muste ich armer geselle von dan
Das musse got erbarmen

Keyner frawen vorbas mer
Wil ich glewben of ir ere
Mich brenget keyne czu harme.»

A fényűzés hasonló régi bűne a nőnemnek. «Annyos» (Ányos) nevű bártfai poéta kel ki ellene egy töredékversben. Ennek «Regenten Az romai feo Aszszonyoknak czifraság Tilalmáról való perlekedések az Tanács előt» a czíme s «Ad notam: Mostan emlekezem az elmúlt időkről — jó Tóldi Miklósról» 1642-ben készült.

«VY dolgot beszéllek!» — *mondja a bevezető sorokban:*

«Régenten Romának ő birodalmában,
Mikor mind ez Világ vólna hatalmában,
Ily Törvény adaték Roma városaban,
Asszony-nép rendinek kemény Sententiában».

*

«Egynek-is ne legyen szabad czifrálkodni,
Bársony és sok színű köntöst sem viselni,
Fél-nehézék Aranynál többet nem füzni,
Kocsin és Hintóba Városban hordoztatni.»

*

Az asszonynép — folytatja — egykor fel-feltámadt, az együgyűséget és szemérmet elhagyta, a piaczon és utczákon összesereglett s unszolták a saját ügyök védelmére azokat, a kik a tanácsba vonultak. A főbíró: Porcius Cato az ülésben orczapirulás közt jelzi, hogy üvöltő asszonyok sorain át érkezett. A község hadnagyának szólítására «az proterva Aszszony, Rixa felesége» indítja meg a szavát, hogy «megtillatot tőlünk az mi ékességünk», a mit nekik, mint házastársaknak nem illik elszenvedniök. Erre öt ok felsorolása következik (az athéni olajfa történetével, a minek eredménye Neptunus haragjából az, hogy az asszonyok a tanácsból kiszorultak és sem őket a születésök helyéről, sem a magzataikat róluk nem nevezik el) s az okok legsúlyosbbika, hogy változtak az idők: megfordult az ország győzelme, mindenek, még a kőfalak is örülnek, tehát a gazdaasszonyok sem gyászolhatnak «nyavalyások». A költemény «Elso resz»-e így végezetül befejezetlen marad.[1]

Kézen fekvő dolog, hogy Bártfa divatja bántotta a szatirairót. Aligha rá nem szolgált a támadásra az ottani szertelenség, a mi máskülömben is megtetszik az iratokból. Így két, jó magyar nyelvű levélben panaszkodik anyjának, «Tarcay Yanosnénak, Sara aszonak» a leánya, hogy egy gyöngyfűző miatt: «Yol twgya pedeg kegyelmed mynemő marha wagyon

[1] R. A., Régi érdekes okmányok. Bártfa 1899. 1—52. versszak.

az sydoba es igen sok ozsora (5 frt) telyk rea» s hogy: «en yeles emberekwel szoltam ez felöl kyk mynd yol twdnak az morway törwenyhez.» De meg Bártfa «Protocollum Magistratuale 1641—5.»-ja élesen kikel a nők ellen, a kik miatt a dohányzás tilalma kárba vész; mert már Fignerné asszonyom is «élvezi és az emberek megbolondulnak», s maga a férj csak reversalis-adással menekül a nagyobb kellemetlenségektől.

XII. A *családalakulás* formaiságokhoz van kötve. Az iskolázás rendben van, de a leány keveset tanul: inkább házi munkásságra és sörfőzésre fogják. Mégis, hogy szépen felnövekszik, a czéhek rendezte sokféle lakomán és mulatságokon alkalma nyílik az ismeretségszerzésre. A szomszédsági divatos szabályzat, hogy több czéh együtt mulasson, meg a czéhmester-avatás házasodásra utaló statutuma jó alkalom-szolgáltatók.

Házassági igérettel kezdődik a *házasságkötés*, a miben a döntő szó az atyáé. Szülői beleegyezés nélkül öt évre szám-űzik a feleket. A gyám vagy mostoha szava hasonló súlyú. Szokás kiskorúakat is eljegyezni.

Házassági akadályt sokszor a rokonság okoz. Sippe: az atya, anya és gyermek; Magenfreundschaft: az első rokonsági íz. A rokonsági ízeket a karon, hol a testből kiválik, számítják. A hetedik íz a körömnél végződik. Mások a lábízek szerint határozzák meg a rokonsági fokozatot: «Po kolyena rodina» (térdig rokon). A házassági akadályok kérdésében a városi hatóság a Corpus Jurishoz alkalmazkodik s negyedízig vérfertőztetésnek mondja a rokoni frigyet. A kir. decretum is negyedíziglen való rokonságig terjeszti ki a házasságbontó akadályt. Ily esetekben a városi hatóság tűzhalállal büntet. Azonban a XVII. századi szokás csak az elsőízbeli rokonokat marasztalja el a vérfertőzés bűnében. Az egyház még a sógorságot és komaságot is bontó körülménynek tekinti.

A feleségnek a házasság után másnap a férj javaiból *hitbér* (Morgengabe) jár, viszont a férj megözvegyülés esetén

a hozomány harmadát (1697.) kapja. A *kelengye* egyszerű, inkább az asztalneműekben bővelkedő: 1782-ben egy eperjesi szabó leánya 109·45 rfrt értéket kap összesen. Ritkább eset az 1822-iki, mikor egy aranymíves-leány aránylag dús háztartásra rendezkedhetik be: készpénzben 300, holmiban 850, új fehérneműben 50, 23 drb ruhaneműben 200, bútorzatban, zongorában és konyhaneműben 300 rfrtot kap a szülőktől. *Jegyajándékot* bárki adhat az eljegyzéskor vagy esküvőn. A hitbér az asszonynak biztosítéka, nem is adható el: egyenlő a férj fejváltságával vagy vérdíjával. A második férjtől már csak fél-hitbér várható. Ha a férj egy év és hat hó után hal el, az özvegy örökli a hitbért, várandós állapotában a félvagyont, de ha gyermektelenül marad el utána, csak hozományban részesül. Esetleg a férj vagyonát új házasság alapján veszti el, azonban az adósság fizetése után a vagyon $^1/_3$-ával rendelkezik.

Az *eljegyzés*, még inkább a *lakodalom* ünnepi aktus. Amott két polgár lép fel szószólóképpen. Lakodalmi szabályzatul eleinte a XVI. századbelit tartják, mely szerint hivatalosak az örömszülőkön kívül a sógorok (minden más vendégért öt font birság jár); ételt és italt küldeni tilos; ajándékot csak az ifjú pár adhat egymásnak; a zenészekre két schillinget költenek. De már a század második felében annyira terjed a fényűzés, hogy negyven személyre, sőt utóbb még többre is bocsátanak ki meghívót. S a vendégség számához mért a költekezés, ajándékhordás. Különösen a XVII. század folyamán, mikor a főurakkal való érintkezés jobban elterjedt, az a divat, hogy a városi polgárságot is meg szokták menyegzői lakomákra[1] hívni, de meg a városban letelepülő nemesség is versengést szított a polgári rendben. Nőttön nőtt a lakomák költsége. A vendégség régi idők óta rang szerint szokott ülni ily alkalmakkor.

[1] A bártfai stb. levéltárakban nagy számmal megvannak 1564-től.

Lakodalmi nap a XV—XVII. századig a vasárnap, de már az utóbbi században inkább a hétfőre térnek át. A vőlegény barátai csütörtökön hegedű-, dob- és trombitaszókísérettel járják ki a meghívókat. Azonnal kell nyilatkozni, hogy elfogadja-e az illető a meghívást; különben máshoz térnek be. Utóbb a vőlegény maga vagy a lakodalmi asztalnok kíséretében végzi az ily látogatásokat. Neki előzőleg a városházán kell 90—30 d. lefizetése alapján engedélyt kieszközölnie.[1] Az ebéd déli 12 órára esik; azután négy óráig a táncz folyik. Az esteli mulatságot a vőlegény barátai fizetik. A lakodalmi mulatság egynapi, csak az előkelőbbek házánál tart tovább.

A kihirdetés — akár mind a három egyszerre is — vasárnap történik s másnap már megtartják az esküvőt. A lakodalmi asztalnál az örömapa, vőlegény, asztalnok és legények, hogy a vendégeket jobban elláthassák, előre étkeznek. Mert sok munkával jár a kiszolgálás, a mikor seregesen jön a vendég, s 12—18 a fogás (egy-egy tálon három-négyféle sült). Tortáknak, pástétomoknak az előkelő polgári házban alig van száma, de azokat a fogásoktól nem számítják külön. A XVII. században a mulatozásnak a «Hajnal» cz. reggeli zene vet véget, melyet a legénység húzat. Az ugyane századnak szokása tiltja a tányérozó pénzszedését. Mert azelőtt az asztalnoknak pl. 1 tallér vagy forint járt ki a módos vendégtől, a középsorsú is 1—1½ forintot adott neki s azonfelül várhatta a díszbotra való koszorút és a széles tafota-szalagot. A zenedíj pedig 10 frttól lejebb hasonlókép tányérozás útján gyűlt össze.

A házasfelek *elválasztását* — még a protestánsokra nézve is — a kath. egyház törvényei szabályozták.

A *keresztelést* szintén kizárólag családi közös ünnepnek óhajtják tekinteni a sokáig érvényes 1400- és 1460-iki nürn-

[1] 1843: főbirói engedély házasságkötésre.

bergi keresztelési szabályok, a melyek kikötik, hogy az újszülöttet a templomba a keresztszülőkön kívül legfeljebb három asszony kísérje, az anya mellett pedig négy maradjon; ételt és italt hozni öt font fillér birság terhével tilos; a keresztelői ajándék 16 fillérnél nagyobb értékű ne legyen; a komaságot a korcsmában itatni nem szabad, de a keresztszülők 2—3 meszely bort hozhatnak a keresztelőre; a fürösztésnél 3—4 nő kaphat tojásos kalácsot és kenyeret.

A szabályzat azonban hovahamarabb hatástalanná válik. Hiába fogadja az új polgárt nyomban «Polizei-Ordnung»: a keresztelés ünnepe, mint a czéhavatásé is, szertelenségbe megy át. Pedig a szabályzatok rövid időközökben megújulnak: 1656-ban négynél több keresztszülő fogadását tiltják; 1671-ben, mivel sok panasz merült föl, kikötik, hogy a meghívottak érjék be borlevessel s egy darab kalácscsal; az 1679-iki rendőri szabályzat csak a «musirt, anis, coriander, zübeben, zimet és nägel» keverésével készült «confect»-et tűri meg, a minek fontja 1 frt 89 dénárba (egy köl buza árába) kerül; de már az 1698-iki rendelet csak két keresztapát, két keresztanyát és két szomszédot enged meg vendégekül s minden túlzás ellen 16 frt birsággal fenyegetőzik. Utóbb újolag tilalmas a keresztelői ajándék és ételek küldése (20 frt birsággal), de a szegény ágyasasszony kaphat ennivalót, később pedig bort és kalácsot is. A XVIII. század folyamán egymást váltják a statutumok.

XIII. A *sokféle mulatozást* a czéhélet hozta magával. De a szomszédos városok is gondoskodnak szórakoztatás czéljából egymásról. Mint a főúri lakodalmakra hivatalosak a városok küldöttjei, sőt nem egyszer azok polgárságának zöme: úgy a szomszédsági viszonyból kifolyólag a városok polgárai egymáshoz is kapnak meghívót. Kassa Bártfát már 1522-ben vendégül látja madárvadászatra. Az sem ritka eset, hogy a városi hatóságtól edényt s másnemű kisegítést kérnek főemberes urak. Bártfán napirenden van pl. az olyan levél, mint

1626-ból a Lorántffy Zsuzsa fejedelemasszonyé, a ki «Nagy Saarosy» házánál «eő Felségét óhajtja megh vendegellni» s felszólítja a birót és esküdteket, hogy «kegyelmetek kedveskedgyék nekünk arra valo közönséges szükségünkre vagy száz ón talakkal es anny ón tanyerokal esmet vagy tizenhat kétt fülü vas fazekakkal», tovább a post scriptum-ban «egy nehány avagy tizenhatt feöd fazekakat is adasson ki öregh két fülüeket»; vagy a minő a Rákóczi László 1663-iki levele, kinek építő-fára van szüksége. «Mivel — írja — itten zboroi hazamnal az regi o epületek helljén Palotat kezdettem epitteteni, az makoviczai jószáginkban nincs oly alkalmas erdő, kiben arra való gerendáknak szerit tehetnők: Negyvenig való szálfa kévántatnék az nemes varos erdeiben: az savanio viznel volna olyan épületre való fa».[1]

A háztartás gondozásában jelentékeny munka vár a *cselédségre*, a mely nem nagyszámú. Igazi családtagnak nézi a polgár azt, a kit a házába beállít. Apáról fiúra megy át a szolgálat, a kit megbecsül és biztosít a gazda. A házi fenyíték joga azonban szintén egészen az övé. Ha a cseléd meghal, a temetésén egy czéhtag okvetetlenül megadja a végtisztességet neki.

A mulatságok alkalmával, mint jeleztük, a szomszédsági szabályzat uralkodik. Egy szomszédság egy utcza vagy egy városrész. Évenkint egy mulatságot rendeznek az összetartozók d. u. négy órától kezdve. A beköszöntőn házi áldás hangzik el; azután következik egy fogás étel feladása s utána egy akó bor. A ki elmulasztja a részvételt, a szomszédsági pénztárba egy frtot fizet. A czéhek közt egyébiránt szapora a lakoma. Már mikor a fiút tanulásra (inasságra) adják, 2—3 fogásos ebédet ad a szülő meg sört és bort; a legény-

[1] Ugyanazoktól 1564-ben Gyármán c. Somról 32 tálat és vasfazekat kér. Egyúttal orgonás Kristófot kéreti minden szerszámával: orgonával (Mária-) és verginállal (virgina: Erdélyben ismert húros hangszer). Ad 2 frtot vagy többet is neki.

től mesterebédet követelnek; a remek limitálása és a mesterlakoma, melynek váltságdíja 10—20 frt, mert 3—4 fogásra szól, szintén alkalom a mulatozásra. A városi hatóság gyakran igyekszik korlátozni a költekezést, de a tilalmat a versengés vágya leszorítja.

Lakoma után táncz s más szórakozások divatoznak. A Mária-orgona, verginál, fúvó-hangszerek, czitera (1663: Eperjes) a szokott instrumentumok. A toronyőr (Stadtpfeiffer) és a városi zenészek külön czéhben állanak, a kikről Eperjesen és Bártfán Simplicissimus dicsérőleg nyilatkozik. Időtöltésül később felkeresik (1844: Eperjes) a «kuglézó hely»-et, a lövész-társaság helyiségét (1845: Eperjes), de szívesen foglalkoznak a játék több nemével is, minők a sakk (1796: Eperjes=1 rfrt), koczka, vagy kártya s hasonlók.

A *kártyázás* nyomai 1560-ra vezetnek vissza.[1] Hamar divatra kap a városokban, különösen Bártfán, hol a fürdőző idegenek, a XVIII. század második felétől kezdve a lengyel emigránsok honosítják meg. Később is sokak romlását okozza. Az 1642-iki bártfai statutum hangsúlyozza, hogy: «Nulli civium in Taberna Marciali vel Cerevisiali Chartis ludere Volenti Hospes vel Hospita pecuniam mutuo dare praesumat sub amissione eiusdem»; 1650-ben Beck Márton polgár német reversalisban kötelezi magát arra, hogy kártyázni, koczkázni vagy másféle játékot űzni nem fog s becsületszóval veti magát alája a hatóság feltételének, hogy újabb megfeledkezése esetén 50 frt birságot s akár az úri fogházban, akár a pinczében 8 napi börtönt fog elszenvedni. A XV—XVII. században tilos mindenféle játék, mely anyagi érdekkel kapcsolatos, ellenben megengedett a sakk- és tornajáték. A tilalmaknak azonban a gyakorlat lépten-nyomon ellentmond: azokat inkább az időpontra vonatkozólag szokás követni. Eperjesen

[1] Ekkor már van magyar kártya. II. Ulászló alatt botrányosan folyik a kártyázás. Ő alatta a kártya bécsi könyvnyomású. A magyar kártyán már ott vannak a szokásos alakok: király, királyné, ász, ötös stb.

a kártya-, koczka- és más hazárdjáték I. esetben 1, II-ban 2, III-ban 3 márka (4 frt) büntetést von maga után; a játékengedő háziúr vagy a kölcsönző a tétel, illetőleg kölcsön kétszeresét fizeti. Van rá eset, hogy a hamis játékos kezén a koczkát átütik, vagy megégetik őt, vagy annak, a ki a koczkát készítette, a szemét szúrják ki. Többször súlyos testi büntetést szenved a játékos. Még a XIX. század derekán sem javulnak azonban az állapotok, jóllehet a vármegye az 1808-iki rendelettel nagyon is korlátozta a hazárdjátékot fennhatósága egész területén. 1842-ben a «Pesti Hirlap» hirdeti, hogy az eperjesi Pfeiffer-kávéházban napirenden vannak a fosztogatások, mire a város külső tanácsa czáfolatot kér a hatóság vezetőitől. Annak daczára Eperjes 1854-ben is a kártyabarlang hírében áll. Pedig a «választott képviselet» 1845-ben hangsúlyozta a városi hatóság előtt, hogy: «Eperjes város országszerte a vétkes és törvények által is tiltott kártyajátékok bűnös barlangjának neveztetik. A ki máshonnan kiszorul a gyenge magyar policziától, ide mint biztos tanyára sereglik s játékukat büntetlenül űzik. Utasítandó a városi kapitány, hogy éjjel is kutassa s a vétkest az 1790/1. 31. t.-cz. é. állítsa elő». Végül a 13,448. HT.-i rendeletnek kell intézkednie, hogy: «a szerencsejátékos három nap alatt kiutasítandó a városból».

Az újabb városi élet kialakulása — a XIX. század folyamán — sokféle kulturális mozgalommal járt. A különböző társadalmi rétegek tömörítése veti fel a többi közt az eperjesi, majd jóval később a bártfai és kisszebeni «Új tánczterem» építésének tervezését. Az eperjesinek hosszú története van, a minek jórészt a korviszonyok nagy hullámvetéseiben található meg az oka. Tervét — négyévi vajudások[1] után — Urbán Antal építész 1846-ban 19,393·40$^{20}/_{60}$ vfrt költséggel

[1] 1842-ben hagyja jóvá a HT. a 28,000 frtra jelzett első tervet, de megjegyzi, hogy drágább lesz a kivitele. 1845-ben hangzik is már panasz, hogy a befejezetlenül hagyott munka romlik. Ekkor 25,612·52 pfrt szükséges rá.

készíti; a kifestését «mythologikus ízlésben» Wendelandt János pesti képíró 2200 frtért végzi 1847-ben s ugyanekkor állítanak be «vaskemenczéket». 1848 április 29-én ott tartják az első nyilvános közgyűlést s május 25-én a tisztújító közgyűlést. A munka befejezése csak 1879-ben indul meg, a mikor a teremmel együtt a «Fekete Sas» szálló 40,000 frtos átalakító költségterve valósul meg.

*

A városi szertelen élet nyomós tanuságát Bártfa hatóságának 1715 január 12-én közzétett «Polizei-Ordnung»-ja szolgáltatja. Jellemző az a polgári élet hanyatlására. A bevezető rész megokolja a statutumokat a nehéz, drága idők elkövetkezésével, a szembeszökő ellentéttel, mely az eladósodás és ama túlzások közt mutatkozik, hogy lakodalmon, keresztelőn, aratáskor — Isten akarata ellenére — mérhetetlen a pazarlás. A szabályzat pontjai pedig a következők:

I. Lakodalom előtt a fiatal pár barátai baromfit s egyebet küldhetnek, de csak mértékletesen. A távollevő ajándékozó a násztagok nevében szerény ebédet kaphat; máskülömben ebéd küldése, hogy a vendégek részére az asztal ki ne ürüljön, tilos. A birság 12 frt.

II. A vőlegény a megkérés alkalmából a lakodalmi asztalnokkal (samt sein'n Tischmeister) keresse fel a városi hatóságot, kérje tanácsát s tudakozódjék az iránt, hogy a rangja és vagyona szerint micsoda sorrend illeti meg.

III. Előkelő házassághoz az idegen vendégeken kívül 15 pár és 8 hajadon hívható meg. A birság 40 frt. A közönséges házasoknak 9 pár és 6 hajadon, az igen szegényeknek pedig 8 pár és 4 hajadon lehet a vendége. A birság 6 frt. Kevesebb azonban lehet a vendég.

IV. A násznagy írja össze a násznép neveit s rendezze a lakodalmi menetet, valamint a templomban való ülés rendjét. A férfiak elül, a nők az arával együtt hátul vonuljanak. A lakomaasztalnál az ülés rang szerint történjék.

V. Lakodalomra a vőlegény délelőtt 10 vagy 11, esetleg délután 3 vagy 4, a szegényeknél mindig délután 3 órakor menjen a kellő illendőséggel.

VI. Előkelő örömszülők csak 12 (40 frt birság), közrendűek 8 (20 frt birság), szegények 5 fogást (6 frt birság) adhatnak. Sültek ne legyenek dusztig; csak 4 inas szolgáljon fel általában, míg a szegénynél két vendég végezze a teendőt, kik a násznagygyal és muzsikusokkal előbb étkezzenek. Torta és pástétom csak az előkelő lakodalmasok asztalára kerülhet, de akkor is a fogásokba beleszámítva.

VII. Borral szabadon szolgálhat az örömapa vagy vőlegény. A vendég is hozathat fél kancsó bort (de többet is) a város pinczéjéből.

VIII. Előkelő háznál 1 szakács és 2 asszony, egyebütt csak 2 asszony főzheti a lakodalmi ebédet (12 frt birság).

IX. A lakodalom egy napig tartson (12 frt birság). Másnap a bekötés alkalmával az ara barátnői és a nyoszoló-leányok csak meleg bort s hasonlót kapjanak. De az örömapa másnap a násznagynak és zenészeknek adhat kis ebédet; arról azonban a násznagy köteles a hatóságnál jelentést tenni. Ugyanakkor a szakácsok is megvendéglendők. Mások számára a nászháznál ételek összehordása tilos.

X. A násznagy 1 tallért, az étekfogók 90—90 dénárt kapjanak. A toronyőrséget a vőlegény fizeti. Ha nem bír velök kiegyezkedni, az ügy a biró elé tartozik. A pénzgyűjtés a menyegzőn tilos. A toronyőr egyébiránt névnapi köszöntőt csak az előkelőknél tarthat.

XI. 40 frt birsággal tilos a gyermekágyashoz nagy tortát, vajas-, tojás- vagy borsos tortát s egyebeket akár keresztelés előtt, akár utána küldeni. A keresztelőn a szülőkön, az alsó és felső szomszédon s a bábán kívül 6 személy vehet részt. Az ágyasasszony csak kis italt adhat nekik, viszont neki a felgyógyulásáig a koma küldhet ebédet.

XII. Templomjáráskor is 6 személy (16 frt birság), szegénynél 2 személy (4 frt birság) lehet hivatalos. Lakomát adni utána 20, illetőleg 10 frt birság terhével tilos. A komaasszonyok kaphatnak italt.

XIII. Czéhbeli avatáskor a felavatandót a czéhmesterek tartoznak bemutatni a városi hatóságnál, a mely az avató-ebéd terjedelmét meghatározza. Az étel és ital költsége a 20 frtot nem haladhatja meg. A mi a pénzből megmarad, az a czéh pénztárába jusson (12 frt birság). A «remek» hibáit ne súlyosan birságolják meg (12 frt birság). A czéhtárs bántalmazásáért 12 frt a birság.

XIV. Vasár- és ünnepnapon czéhülést tartani tilos (12 frt birság). A czéhbeli akkor kizárólag a templomban fordulhat meg.

XV. Eleddig a városnak ruházati szabályzata nem volt. Alig is tettek különbséget fő- és alrendű között. Ezután a ruházkodás havi ellenőrzés tárgya lesz. A czéhbeli angol vagy hollandi posztót, czobolykalapot, selyemövet, sárga vagy vörös csizmát, karmazsint vagy kordovánt tartozik viselni, de a sarkantyú hordására nagy a büntetés. A ruha fajlondi vagy kerni posztóból is készülhet. De mivel a mesterlegények exczedálnak, nekik a mesteröltönyt, ezüst sújtást, szegélyt, az övön ezüst zsinórzatot, rókaprém-bélést, keztyűt, spanyolnádat, flórt, nyakkendőt hordani tilos. A lovász se tegyen fel modern kalapot. Az ellenőrzést a Stadtfizikus, az erdőmester és a felügyelők fogják végezni.

XVI. Nőknek tilos: a fekete flór a nyak körül és a fejen, vala-

mint alatta az arany, ezüst vagy fekete csipke, az arany és ezüst varrottas meg a hímes fejkötő, az oldalt csapott czobolyfőveg, a kösöntyű, a keztyű, a Damaschkat-Tobine, a selyemöv, a czoboly Schauben, Scheibel, az arany vagy ezüst csipkézetű kis bunda, a széles zsinórzattal szegett és hosszan kiékelt melles, a homlok-fejszorító, a drága aranynyal, ezüsttel kötött zsinórzat, a lebegő szalagok, a decolletage, nyakon az aranyláncz és drágagyöngy, a ruhán az arany és ezüst csipkézet. A női viselet is havi ellenőrzés tárgya. Kivételt a tanácsbeliek, a nemesek és azok képeznek, a kik tanácsbeliek voltak.

XVII. A szolga remek posztójú mentét nem hordhat. Ruházata: a dolmány és vágott vagy daróczposztó nadrág és közönséges szűcssapka. A szolgálónak tilos: a bokorugrós szoknya, a szűcsremek hordása, a fekete kordován csizma. Az ő ruházata: a közönséges bőrbélésű kaczabajka, a közönséges szoknya és a borjúbőr-csizma. (Birság: a gazdára 12, a szolgára 6 frt.)

XVIII. Tilos továbbá a szolgálónak: a szegett és halcsontos melles, a krinolin-szoknya, a hosszan lebegő zsinórzat, a szalagos öv, a fedetlen nyak. A városszolga a vétőt, a hol éri az utczán, leszidja.

(Megjegyzendő, hogy a XVIII. század elején így is jobb posztót viselt a polgár, mint a mágnásvilág. A városi tanács Bártfán még a XVII. században is tógában mutatkozott a hivatalban.)

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

A városok története és hadügye.

A) *Eperjes.*

I. A Csák-féle oligarchia pusztításai, melyektől a város is sokat szenvedett, vetik fel annak szükségét, hogy erődítvényekkel biztosítsa a jövőben magát. Bár okirat nem igazolja, Róbert Károly 1315—20 közt vethette meg azok alapját. Az imént lefolyt harczok idején gyakran megfordult a városban s tapasztalhatta, hogy a szászoknak fellendülő kereskedelme sok akadályba ütközik. Ez a tény veszi utóbb rá a fiát is, hogy sulyt vessen a városfalak teljes kiépítésére, a mint erről az 1374—5. és 1378-iki rendeletek szólanak. «Undique muro, moeniis et spectaculis formare intendimus,

prout iam inchoavimus de præsenti». Az 1404. I. és IV. kir. r. az erődítvények megújítását, az 1435-iki az Árok-utcza átalakítását, az 1472-iki pedig a várárkok tisztítását és — a vármegye által — az erődítés támogatását követeli. A javítások a cseh korszakban is szaporán ismétlődnek: 1433-ban a kir. felmenti a várost a közterhektől s Juliáni biboros útján vasár- és ünnepnapokon az isteni tisztelet után munkaengedélyt hirdettet, csakhogy a megrongált erődítvényekkel a polgárság rendbe jöhessen; 1442-ben, mikor Giskra hadai garázdálkodnak a városban s 1459-ben újra felmenti három évre a vámtól és harminczadtól. Az 1466. és 1468-iki rablótámadások után végre 1474-ben kel Mátyás király eperjesi levele, melyben a csehek kiirtása után jelzi, hogy pihenni jött Eperjes falai közé.

Erre az időre a polgárság hadviselő és várvédő szolgálata teljesen kialakulhatott. Tudvalevőleg a polgári kötelezettsége hozta magával, hogy a város védelmére mindenkor résen álljon s a fegyvernemekről a hatósággal együtt gondoskodjék. Ostrom közben támadható tűzesetre számít a polgárság a háztetők építésénél, a mennyiben azok egy-kettőre leszedhetők. A bástyák az egyes czéhektől kapták elnevezésöket. A város egész berendezése a háborús időknek felelt meg. Ha az ellenség áttört is a falakon, még nem volt az övé a város: utczánkint kellett elfoglalnia. Eperjesen a városháza, a kir. törvényszék és a Gombos-ház alatt ma is megvan a kapuboltozat. Hajdan mindegyik utcza ezzel végződött, melyet eltorlaszoltak (branka). A régi házak emeletes oromfalúak, hogy a fő-stratégiai eszköz: a gyujtogatás ellenében megállhasson a tető, a mig le nem szedték. Mikor Puckheim (Puchaim) 1556-ban Eperjes és Bártfa fegyverzetének Kassára való szállítását rendeli, az előbbi tetemes készletről számol be.

Kassára kerültek *1557-ben* Eperjesről:

Mozpruken = Pontes ferreati (ágyufedél = hidlás) és zsindelyes tetők. Nagy faltörő taraczk.

A Felsőmaygarországi Fegyvertárak 1660-iki kimutatása:
[Orsz. Levéltár, Lymb. II.]
Tormentum:

A) Az ágyúk olyanok, mint az európaiak: nagyság és dísz tekintetében különböznek egymástól. Van: I. öreg-, II. sugár-, III. mozsárágyú. Czimerek és nevek jelzik a nagy ágyukat, hüllőről vagy madárról nevezik a sugárágyúkat. Ilyenek:

1. Fél-Kartaun: 50, 28, 24, falkonet $1^1/_2$, fülemüle- és zengrin- 50 fontos. Van továbbá: baba-, öregbaba-, brevisbaba-, kisbaba-, farkaságyú. A magyar, német és török ágyú különbözik ezektől.

II. Fél-, nagy-, kulcsos-, sólyom-, saskeselyű-, dufla-, pók-, tábori-, barát-, apró-, sugár-, szegletes- stb. taraczk.

B) Átmenetül szolgál: a szakállas (kecskelábon, ágazott), rövid ágyú, seregbontó (2—20 szakálas összekapcsolva), siska-, siska-szakálas. Ezeknek «agyok nincsen; nyélben ütő v. seggen ütő, fanyelű szakálasok». Van: faagyú-, bot-, fecske-, fanyelű-, forgó-, magyar-, vas-, fél-, egyes-szakálas. A polhák hasonlít a puskához. (Tüzes szekeren forgó lövőszerszámmal Makoviczán 1671-ben «vont lyuku» fordul elő). A muskéta (muskatély) ágassal van ellátva: csolong-nak is hívják.

C) Puska: kézi-, gyalog-, tessényi (Tescheni)-, taplós-, jancsár-, kanótos német-, küszeg-, csapós-, balta-, balon (vallon)-, mordály-, hosszú-, rövid-, flinka-, trucz-, karabin.

Az *1564.* «*Kriegsrüstung der kön. Stadt Eperies*» a hadi szerelvények sorozatát őrzi:

«Zwischen dem Oberthor: Falkenetlin 1. Karnstreubüchsen 6. Hacken über der Zugbrücke 6.

Auf der Podaune. Steinbüchse 1. Falkenetlin 1. Hacken 5. Ez után következnek az egyes czéhtestületek bástyái így:

«In dem Schneider Thurm: Eisen Falkenetlin 1. Doppelhacken 15. fesle pulver klein und gros 40. Tonne Pech 1.

In dem Tuchmacher thurm: Klein eisere stukelin 1. Doppelhacken 11. Fesle pulver klein und gros 14.

In dem Binder thurm: Eisere Falkenetlin 1. Doppelhacken 11. Sturmhacken 6. Eiserne hacken 7. Fesle pulver 17.

Auf der Schuster thurm: Falkenetlin 1. Doppelhacken 15. Fesle pulver 41.

Auf dem Riemer thurm: Falkenetlin 1. Sturmhacken 5. Doppelhacken 6. Fesle pulver 17.

Auf dem Töpfer thurm: Falkenetlin 1. Sturmhacken 5. Doppel-Sacken 6. Fesle pulver 11.

Im Wagner oder Drechsler thurm: Falkenetlin 1. Doppelhacken 9 Halbe hacken 5. Fesle pulver 18.

Im Nieder Thor auf der Pastey: Eisere Stück 1. Feldstück 3. thurmhacken 12. Doppelhacken 7.

Auf dem Niederthurm: Falkenetlin 1. Doppelhacken 16. Fesle pulver 39.

In dem Kürschner thurm: Falkenetlin 1. Doppelhacken 16. Fesle pulver 4.

Auf dem Gerber Thurm: Falkenetlin 1. Halbhacken 9 Doppelhacken 6. Fesle pulver 4.

Das Mittel thor: Falkenetlin zwischen dem thor 1.

Auf dem thurm 1. Eisere Falkenetlin 1. Steinbüchse 1. Doppelhacken 5. Sturmhacken 5. Sturmkräntze 60. Feuerkugeln 9. Tonne pulver 66.

Im kleinen Gewelbe: 34. kleine fesle pulver 6. Sturmtöpfe 274.

Im Seilerthurm: Stück der Drach genandt 1. klein stücklein 1. Doppelhacken 12. Eiserne hacken 11. Fesle pulver 31. Sturmtöpfe 100.

Stücke im Kloster: Stück die Jungfrau genandt 1. Feldschlangen 2. Quartier schlange 1. Halbe Feldschlange 1. Eisere Falkenetlin 1. Falkenetlin 3. Feldstück 7. Feuermörser 1. Sannitter tonnen 10. Schwebel tonnen 10. Bley Stück 6.

Im untersten Gewölbe: im Weinhause Büxen, Halbehacken und Handtrohr 42. Messingene Sturmhacken 3. Halbe Doppelhacken 20. Rüstung: Planck Harnisch 17. Planke Sturmhütte 17. Schwartze Harnisch 9. Schwartze Sturmhütte 7. Spiesbücken Harnisch 5. Lange Spisse im summa 8. Kopyen 2. Schwartze Reutter spisse 15. Messingene Kloben zu grosen stücken, 1 par. kleine kloben zu kleinen stücken 1 par. Grosse Drummeln 4. kleine Drummeln 1. Fahn 2. Liederne eimer 56.

Auff dem rot Haus was ferhanden yst wie folget: Thoppil Hocken sind ferhanden 29. Sturm Hacken klan und gros 32. Alte Hocken 8. Auf 19. Man harnisch, Sturm Hit förhanden 2.»

Ezen hadi szerelvényeken kivül még minden czéhnek külön fegyverei is voltak, melyeket az illető czéhmester őrizetére biztak.

Eperjes város összes hadi szerelvényeit Mária Terézia királynő rendeletére az 1751-ik év januárius havának 4-én innen előbb Kassára és később Budára vitték, s azok többé vissza sem kerültek. Összes súlyuk ekkor 959 mázsát és 31 fontot tett.

Az iparos- és czéhtagok rendes őrszolgálatot végeznek. A XVI—VII. században 48 czéhből legalább 15—15 tag (ifjú mester) köteles reá. Igy 480 fegyveres állandóan künn jár a falakon. A czéhszabályok megemlékeznek a kötelezettségről: igy az 1532. kötélverőké: «Az ifjú mester köteles a szolgálatokra, melyekre a többi mesterségen levők»; az 1550. szijjgyártóké: «A város kapuinál az ifjú mester őrt állani s a hova az elüljáróság rendeli, kivonulni köteles»; az 1553. mészárosoké: «Mivel

a városi tanács a torony, kapu, podaun és bástyák hadi szerelvényeit ránk bizta, kiki ha elmulasztja a szolgálatot, keményen büntettessék meg»; az 1601-ben timároké 8 mestert szemel ki; az 1647. borbélyoké átírja a kötélverők tételét; az 1710. asztalosoké: «Riadó esetén a mesterek és legények felfegyverkezve kötelesek a századosukhoz sietni». Az 1719. kereskedők és szatócsok egyessége, amennyiben különváltak, az, hogy «a kereskedők ágyútelepének jó karban tartására a költséget s a hadi szolgálatot közösen fedezik».

II. Mátyás halála után az ujra kitört zavarok a várost is érintik 1490—6 között. Azt János Albert lengyel herczeg 1490-ben foglalja el, a ki itt kelt levelében Magyarország választott generálisának irja magát s «az elődeitől adott» városi jogokat megerősíti; majd, miután a bátyja, Ulászló foglalta el az ország trónját, megszállva tartja tovább. Ulászló azonban Kassára siet ellene a fekete sereggel. Arra békét kér és kap utóbb 1492-ben, mely szerint a várost, Szebennel együtt, míg a Glogan-herczegséget át nem veheti, megtartja. A pozsonyi szerződésnek Miksa herczeg és Ulászló király közt végbement megkötése idején azonban a herczeg tatárokkal árasztja el a vármegyét Abaujjal és Zemplénnel együtt, mire Szapolyay István 1491 decz. 24-én a város falai alatt megtámadja, seregét késő este szétveri, őt magát pedig másnap a városban megostromolni szándékozik. Serege nélkül kénytelen békét ajánlani a herczeg, a ki lemond a két város birtoklásáról. Hálásan emlékszik meg utólag, 1492—3-ban irt leveleiben a polgárságról, ráhagyja az ágyúit és lovait, sőt mivel miatta szenved a jogaiban, kéri a királyt, hogy vegye vissza kegyelmébe.

A teljes bocsánat meg is érkezik, sőt a király a falak javítását is elrendeli. Az uralkodó kibékülése az öcscsével 1494-ben Lőcsén ment végbe, s ebből az alkalomból a város a találkozóra 100 h. sört, 2 h. boreczetet és 50 köl lisztet szállít, míg a királynak rákövetkező látogatását a D-i kapun márványtáblával örökíti meg. Még 1496-ban a Lengyelországból érkező Korvin Jánost kell Eperjesnek a zsoldosaival Sza-

polyay István oldalán megtámadnia, bár tudja, hogy igaztalan ügyet támogat.

A következő három évtized Eperjes zavartalan, virágzó életének tanuja. Nem támadja meg ellenség, bár azért a török ellen sok a hadi illetéke és rendkivüli adója. 1500-ban a hadát küldi; 1502-ben a plébánosa a jubileumkor gyűjtött perselypénzt a kincstárnokhoz szállítja be; 1509-ben a nádornak a Végekre 1000 frtot, 1513-ban Horvátországba 2000 frtot, majd a rendes adón felül újabb 400 frtot küld, sőt az 1515—6-iki adóját előre lefizeti; 1514-ben Dózsa György ellen az alvidékre megy a csapatja, 1515—18-ig sok hadi segélyt ad. 1521-ben Szeben figyelmezteti, hogy ügyeljen a lengyelországi martalóczokra, hogy mint ő, maga is kárt ne valljon. 1526 januárius elején a király arra szólítja fel, hogy a Dobsa (Dobzsa, Dobzay)-család birtokain beszedett adót küldje fel Budára.

A mohácsi ütközetben Eperjes nem vett részt; csak szeptember 14-én hívja az egri püspök Verpelétre, hogy siessen a fegyvereseivel az erdélyi vajda felszabadító seregeihez. Az özvegy királyné személyesen értesíti levelében az országos gyászesetről s kéri, maradjon állhatatos s teljesítse a haza iránt való kötelességeit. Szulejman távozása után, mikor Szapolyay János Tokajra hívja össze az ország rendeit, Eperjes is küld követeket; mivel azonban a Végek költségei czimén ott Lőcsével, Bártfával és Szebennel együtt 1000 aranyat vetnek rá ki, I. Ferdinánd pártjára határozza el magát. 1527 derekán, mikor a már megkoronázott király levelet ír hozzá s a jogait biztosítja, bár Szapolyay sok kegygyel viselkedik iránta, tényleg átcsap hozzá s azóta — az ellenkirály fenyegetései ellenére — hűségesen kitart mellette. Sok áldozatot hoz; igy csak Puckheim Farkas cs. kapitánynak fizet három év alatt zsoldra 10748 frtot. Viszont azonban a király is hálásan viselkedik vele szemben: roppant birtokdonációkban részesíti, 1538-ban a sóvári várat és uradalmat bocsátja 5521 frtig a tulajdonába, a mig t. i. ezt az összeget vissza nem

téritheti neki. Czemétét már 1534-ben engedte át 85 darab aranyért. Közben, 1536-ban a Szapolyay-párti Kassa támad ellene s kemény vereséget mér rá; viszont azonban a következő év a védelmére hozza a Serédyvel egyesült német hadat, melyhez Martinuzzi és Bebek 18,000 s Fels 7000 embere csatlakozik. Sárosvárt ejtik először meg, majd Svendy 1565-ben Tokaj ellen indul ki a városból. Később (1576.) a pestis pusztítja, de 1586-ban Miksa főherczeg, mint a magyar hadsereg fővezére, gyakran megfordul a városban. A három ízben itt rendezett ünnepségek, melyekről Boccatius János rektor költői epistolája emlékezik meg, bizonyítják, hogy a polgárság jól kiheverte a szenvedéseket. 1537—1604-ig éri meg Eperjes a legnagyobb virágzását. Režik szerint méltán illetik a «kis Lipcse v. Bécs»-névvel az idő szerint.

III. A rövid nyugalomra hosszú száz év viharai következnek. Még pedig mindjárt a Bocskay-felkeléssel. Mikor a fejedelem 1604 nov. 11-én Kassára vonul be, Eperjes azonnal hivének vallja magát. Belgioso kir. főkapitány a Szepességre kénytelen húzódni; a felesége később menekül, de Bökiben megtámadják, mire Eperjes egyetlen kath. emberéhez, az adószedőhöz jut, a kit a feldühödt lakosság emiatt meggyilkol. Decz. 6-án Básta már a város ura, ki a király hűségére esketi fel a polgárságot. Nagyobb baj az, hogy sem neki nincs pénze, sem a vidéknek nincsen. A zsoldosaitól felhajtott zsákmánynak igy potom ára van: az ökör 12, a tehén 6—8, a sertés 2—4 garason kel el. Básta után a Puckheim-ezred ül a városban, melynek ez maga kölcsönzi a zsoldját. Erre következik 1605-ben a Bocskay-féle többszörös sarcz-kivetés, majd ápr. 29-én a fejedelem 400 embernyi seregének riasztó hire, a kik a barmokat hajtják el a legelőkről.

Ekkor a polgárság kitör az ellenfélre s heves harczot vív, mely után mindkét fél visszavonul. A krónika megemlíti, hogy a városiak közt akadt olyan is, a ki dicsekedve hánytorgatta fel a vitézi tetteit, mint Schmuck András, hogy

az véletlenül — a sógora fejét vágta le a hulláról s azt mutogatta a piacziak előtt. Persze az elesettnek anyja — ráismert az igazira.

A szerencsi országgyűlés határozata, mely Bocskayt fejedelemmé tette, gyászt hoz Eperjesre. A falainak lerombolását határozták el ott a rendek. Meg is ijed a polgárság; csak éppen a Svendy Lázár cs. hadvezér biztatása (1605 ápr. 24.) tartja benne a lelket. Bástának a szigorú utasítása az, hogy a végletekig védje meg a falakat. Tart is a védelem; addig tart, a míg a lakosság a nyomor tetőfokára nem jut el. Mert nagy éhinség s vele járvány pusztít; a mit a szegénység föl nem emészt, abban meg a fizetetlen zsoldosság garázdálkodik. Az maga 76 lovat és sok macskát eszik fel. A városi hatóság is úgy akar segíteni magán, hogy a Zwingerbe hajtatja be a polgárság marháit, honnan kinek-kinek úgy kell a sajátját pénzen kiváltania. Valahogy így fizetgeti ki a katonai zsoldot. Három lelkes polgár ugyanarra az egész vagyonát áldozza fel. A drágaság természetesen óriási. Míg 1570-ben a timárczéhlevél szerint 1 nyers lóbőr ára 53 ₰, a kidolgozotté pedig 80, addig az ostrom-időn az árak a következők: 1 köl buza 4, gabona 3, zab 1½ frt, 1 véka borsó 2, lencse 1·25 frt, 1 ℔ vaj 75 ₰, marhahús 5 ₰, bárányhús 1 garas, 1 ℔ szalma 30 ₰, 1 tojás 1 garas, 1 malacz 1 frt, 1 pár csibe 70—75 ₰, 1 ív papir 2 ₰ s 1 kis kenyér 6 ₰. A pénz is a fogytáig jut, a mire bőrpénzről (bloquadalis) gondoskodnak.[1] 1605—6-ig a polgárság 7 ízben vet ki önkéntes adót, hogy a zsoldosait fedezni birja. A timárczéh jegyzőkönyve különben részletesen leírja a város 1604—6-iki szenvedéseit, a melyektől 1606 okt. 10-én Bocskay azzal váltja meg Kassán, hogy a cs. zsoldosság eltávolítását s a városnak hódolatát követeli. Természetes azonban,

[1] A szijjgyártó-czéhládában még a mult század végén is őrizték pár példányát.

hogy a megadással a nyomor nem szűnik meg, sőt annyira fokozódik a következő évben, hogy az 53 ℔ áru ökörbőr pl. 5 frtra drágul. Az uralkodó méltányolja is a város sok áldozatát s 1616-ban, mivel Bástára 111,683·21 frtot költött s ennek zsoldosai elpusztították a határait, 15 évi adómentességet enged, a sóvári sóaknákat 25 évre leköti s 1607 okt. 17-én a bártfai, varannói és sztropkói harminczadosokkal 20,000 frtot fizettet ki neki. A segítés azonban már nem mentheti meg a hanyatlástól: eladogatta vagy elzálogosította a terjedelmes birtokait. Szeben és Bártfa a szerencsésebbek: a helyzetök kedvezőbb; legalább megtarthatják a földjeiket.

IV. A Bethlen Gábor-féle felkeléstől Eperjes igyekszik távoltartani magát. A fejedelem 1619-ben ellepi ugyan a felsővidéket, s a város szept. hó körül meg is hódol neki, mire az 1621. országgyűlést oda hívják meg; de mikor Kassára junius 19-én 72 lovasát és szekerét követelik be, továbbá a kir. biztosok a Sz. koronának Trencsénbe szállítására 5 nap alatt 300 főnyi díszőrséget sürgetnek, nem tudja, hogy tartsa magát. Ekkor lesz, Kassának a Bethlen-kézen maradása miatt, a felsőmagyarországi főkapitányság és kir. biztosság székhelye. Végre is megmarad a királyhűségben (1643-ig), bár a fejedelem 1623. aug. havában 80,000-nyi török-tatár segítséggel ígérkezik. Nemsokára rá a fejedelemasszony utazik át a városon Kassára, esküvőre menet; s ekkor Eperjes, mivel a fejedelem embereit is szívesen fogadta, kissé ingadozik, de az 1626. deczember havi új békekötés után mégis kitart előbbi álláspontja mellett s 1627. augusztus havában egyezségre lép a király biztosaival. Annak feltételei rá nézve előnyösek:

«1. Mindeneknek eleotte tudni kel az Városnak, hogy a minemű praesidiumot oda be heliheztetünk, Annak bizonios fizetése fog iárni, ez penzeken fognak élni sub bona militari disciplina.

2. Minthogi haladni kel valamenth az Praesidiumnak bevitelenek, interim magok io vigiazasban lévén, szükséges, hogi valamikor oda küldgiük eoket, minden halogatás nélkül be bocsiattassanak.

3. Az kapitánnak es feo tisztviseleo rendeknek s valaháni feo legiennek is, es két száz gialognak most mingiárt szállások rendeltessenek ben az Varosban, a teobbit a lovasságot mint egi két százig kűn az Hostatban accomodalvan, ugy azért, hogy valamikor az szükség kivannja, és az kapitani ugy itili, azoknak is helyek legien otben az Varosban.

4. Obligalia arra is az Varos magat, hogj mivel most csak ily kevés számu vitézleo nepet helihezetünk be az városba in casu necessitatis teob præsidiumot vesznek be.

5. Szükséges az is, hogy ha miny ellenkezés találná hazánkat, ad requisitionem Capitanei, az Város nepe is eggiet ércsen az kapitannal, es in casu illo, quoad defensionem Civitatis az kapitantol függjenek.

6. Semminemü városi dologban militáson kiueol nem ártván az kapitány magát, szükség hogj az varosiak is az vitézleo dolgokban ne immiscealiak magokat, es ha ki az vitezleo rend kezzül vétne is valamelj városi embernek, az kapitanitól várja annak büntetését.

7. Az Strásak rendelése es jelnek kiadása az kapitanj dolga leszen, ugj azért hogj a ielt keözölie az polgármesterrel, vagy az város hadnaggjaval.

8. Az kapu kulcsaj az varos kezénél maradnak, ugj azért, hogj se be ne tegiék, se megh ne nyssák az kapukat a kapitani hire nelkül, se eijel se nappal, hanem az város hadnaggia, avagi az kinél az Varos akarattiából a kulcsiok állanak, mind megh nyttásának, s mind be tételének idejen az kapuknak, az kapitánj szállására mennjen, es az el rendelt Strásával eggjüt, onnet mennienek az kapukra.

9. Ha mi ellenkezo hireket hallana valakij az Város népe keözeöl azt tartozik birájának, és a biró az kapitánnak megh ielenteni, es ha ki külömbet cselekednék, avagj valami konkolt hintene az nép keözeöt, s az biró mingiart megh nem büntetné, hozzá férjen a kapitanj büntetése.

10. Magok penigh hogi vélek szep eggiességben és szeretetben élienek, az igen kivántatik.»

A I. Rákóczi Györgyhöz való csatlakozásra szintén csak hosszasabb idő mulva szánja el a város magát, bár a vallásszabadság érdeke s az a körülmény, hogy a fejedelem egyvármegyei vele, eléggé ösztönözték reá. Igaz, hogy Rákóczi óvatos. Mikor Gusztáv Adolf Németország megalázott prot. fejedelmeinek segítségére siet, szept. 7-én Lipcsénél fényes diadalt arat a császáron s szövetségre szólítja fel Erdély új fejedelmét, ez habozik, de követség útján annyit igér, hogy

a törökkel Nagyszombat felé fog indulni. Ugy látszik, megérezte, hogy Bécs megijed s kész lesz áldozatot hozni. Tényleg Sennyey kanczellár találkozót kér tőle. Rákóczi Gusztáv Adolfnak nov. 6-án közbejött halálakor Eperjesre küldi a biztosait. A két fél tárgyalása hosszassá válik Munkács miatt, melyet a fejedelem meg akar tartani. Végre abban történik megállapodás, hogy a király 200,000 frtban zálogba adja neki az uradalmat (de utóbb nem váltja ki), viszont Rákóczi 50,000 frtot fizet, de szavát adja, hogy Munkácsot nem kapcsolja Erdélyhez, az erősségeibe törököt nem fogad be, sőt nagy veszedelem idején a kir. hadat támogatja.

Ez az egyesség az 1633-iki eperjesi béke nevén ismeretes.

Eperjes 11 év mulva lép át a fejedelem pártjára: 1644 márczius 5-én, bár I. Ferdinánd ép ekkor köti le neki újabb 10 évre a sóvári aknákat. Rákóczi igen kedvező ajánlatokat tesz, de a magyarországi vármegyékhez és városokhoz intézett kállói kiáltványa is megteszi a hatást, valamint Kassának s az ÉNy-i részeknek gyors behódolása. A nagyidai táborból kelt fejedelmi levél kijelenti, hogy Eperjesen csak az ág. vallást tűri meg; a város összes kiváltságait megerősíti; a lakosságot — kívánságuk nélkül — őrséggel nem terheli meg, sőt a saját költségén tartott hadaival védelmezi; a tisztjei élésben, marhában nem lesznek terhére; esetleges békekötésébe a várost is belefoglalja; a polgárőrséget a falak védelmére hagyja s azokat, a kik a haza szolgálatában érdemeket szereznek, megjutalmazza. A pártállás azonban nem tartós: rövidesen a linczi béke zárja le a korszakot, s vele a város visszatér a királyhűségre.

V. A békeidő (1645—71.) sokféle megpróbáltatáson viszi át a polgárságot. Elsőnek a május-szeptember havi nagy járvány, melynek vagy 1900 ember esik áldozatul (májusban: heti 15—27, júniusban: heti 57, augusztusban: heti 63, utóbb: heti 146). A csapásnak az az egy a kedvező következménye, hogy megint a magyarság tódul be az elhagyott la-

kokba. A csizmadia-czéhlevél ez idő szerint következő neveket sorol fel: Soóváry, Berzeviczy, Kapy, Fejérváry, Pongrácz, Trocsányi; a szabó-czéhlevél pedig: a Murányi-, Nagy-, Soóváry-, Kádas- és Rozgonyi- stb. családokét.

Közben az országos nyugtalanság érzése ismét mutatkozik; a 60-as években újra kigyul a nemzeti és vallási küzdelem. Erdélyben kezdődik a dolog, a mibe a török is beavatkozik. Azt azután Lipót király békeszegésnek tekinti. Eperjest Montecuccoli siet azzal biztosítani, hogy 9 téli hétre beül a hadaival.[1]

Az 1662-iki országgyűlés után kezdődik a protestánsok üldözése; nyomban utána pedig a vasvári béke izgatja a nemzetet. 1665 őszén tartanak már elégedetlen urak Zrinyi Péter és Nádasdy Ferencz grófokkal Eperjesen titkos összejöveteleket, sőt 1666 április 5-én létrejön a stubnyai szövetkezés. 1669 április végén az ÉK-i megyék és 7 város Rottal és Zrinyi P. kir. biztosok s Erdélyből Kapy György meg Teleky Mihály részvételével ugyanitt nagygyűlést tartanak. Jelen van I. Rákóczi Ferencz is. Tiltakoznak a békekötés ellen. Várható az új felkelés, melyet azonban mindjárt 1670-ben elfojtanak. Kapy Ferencz még Eperjesen is talál összeesküvést s annak fejeit nyomban kivégezteti. A város így cs. őrséget kap; 1671 május 23-án elveszik az ev. templomait, a következő évben pedig az ev. kollégiumát. Igaz, hogy szept. 28-án a felkelők kiűzik a jezsuitákat és ferenczeseket, de Cobb tábornok elől csakhamar menekülni kényszerülnek.

S Eperjesre a büntetés ideje következik el. 1673 márczius 10-én éjjel Volkra gróf tábornok és Józsa István fáklyafénynél rohanják meg a kollégiumot, teszik le az ev. városi tanácsot s űzik ki az ev. papokat, tanítókat. Elveszti a város a sóárulás jogát, a hadi szereit, a falait pedig lerombolják

[1] Weber János biró gyermekét ekkor tartják keresztvizre: Szelepcsényi érsek és kanczellár meg Rottal János gróf cs. titkos tanácsos. Tüntetésül, hogy katholikussá lett.

a felsőkapu falazatának kivételével, a melyet emlékül hagynak meg; végül a polgárságnak 11,000 frttal kell a rablást megváltania s két hóig a cs. ezredet ellátnia.

Ampringen korával a politikai pártoskodás és vallási türelmetlenség gyászos esetei töltik be az országot. Császári tábornokok fogdostatják össze a polgárokat s végeztetik ki. A karóba húzás, kerékbe törés napirenden vannak. S jönnek a súlyos adók nemesre, nem-nemesre, majd a fogyasztási adók. Viszont a felkelők az 1676-iki iszonyatos kurucz-labancz világot idézik fel. Teleky Mihály 12,000 emberrel Sóvárról hívja a vármegye nemességét s júl. 24-én Eperjest keríti be. Józsa pedig, az egykori tályai pap és csapatvezér a külvárosokat rabolja ki. Az 1679-iki városi tűzvész és a pestis, mely 3000 lakost pusztít ki, méltó záradéka a szomorú időszaknak. Az 1680/1-iki béke alapján a város terhe: a cs. sereg élelmezése, s rá szept. 25-én az átvonuló sereg számára 10,000 kenyér szolgáltatása megmarad. S a királyi rendelet eltiltatja a v. tanács által a prot. parochialis vezetést.

VI. A Thököli-felkelés újra felszítja a vallási türelmetlenség üszkét. Az evangelikusság térfoglalására és erőszakára a megtorlás nem marad el. Az 1683. deczember havi béke után is bőven akad a városiak közt vallási surlódás. A város mégis kitart a fejedelem mellett. Szobieszky, a ki Salgón. Sóvárt és Sebeskellemesen üt tábort, hasztalan kéri fel. A polgárok vitézül megállják helyöket, sőt, mint Ottlyk György mondja az Önéletírásában, annyi lengyelt fognak el, hogy mindegyikre jut szolgának. Pedig a fejedelem súlyos terheket róv reájuk: 1684. januáriusában «a jog és kegyelem czimek» vizsgálatára gyűlést hív össze; az őrségét velök fizetteti (1,336 frt); végre Schultznak martalékul hagyja a városiakat. 1685-ben 52,000 frt váltságdijjal mentik ezek meg a falaikat, de a tornyokat és bástyákat mégis elvesztik. 1687 január 7-én kezdi meg Csáky István gróf cs. tábornok a visszatorlás munkáját, melynek folytatása a Caraffa-üldözés.